

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1904

TARTALOM.

	Lap
A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	1
A deákiskola. (Első közl.) <i>Császár Elemér</i>	16
Adatok Kemény Zsigmond »Zord idő« cz. regényének forrásaihoz. (Első közl.) <i>Loósz István</i>	45
Adattár :	
Ij. Péczeli József levelezése íróbarátaival. (Első közl.) <i>Balkányi Kálmán</i>	61
Radványi verseskönyvek. (Harmadik közl.) <i>Baros Gyula</i>	83
Alvinczy Péter életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	112
Wesselényi Ferencz nádor ellen írt pasquillus. <i>Kemény Lajos</i>	119
Gyöngyösi Murányi Venusához. <i>Sz. K.</i>	120
Arany János két levele Abonyi Lajoshoz. <i>Győre János</i>	121
Ismertetések. Bírálatok.	
Péterfy Jenő, összegyűjtött munkái. II. III. kötet. <i>Morvay Győző</i>	125
Prónai Antal, Dugonics András életrajza. — <i>nő.</i>	125
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	125

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

+

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

✓

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

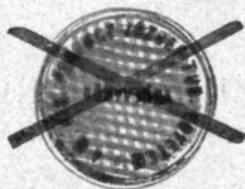
*

TIZENNEGYEDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1904

50012

TARTALOM.

	Lap
A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	1
A deákos iskola. <i>Császár Elemér</i>	16, 147
Adatok Kemény Zsigmond »Zord idő« cz. regényének forrásaihoz. <i>Loósz István</i>	45, 164, 286
Radvánszky János versei. <i>B. Radvánszky Béla</i>	129, 266
Mikes fordításairól. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	177
A »Vérnász« első előadása a vidéken. <i>Bayer József</i>	257
Mikes »Törökországi levelei«-ről. <i>Miklós Ferencz</i>	299, 437
A bártfai biblia töredékeiről. <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	317
Gyöngyösy István élete és munkái. <i>Dr. Gyöngyösy László</i>	385

ADATTÁR.

fj. Péczeli József levelezése íróbarátaival. <i>Balkányi Kálmán</i>	61, 192, 320
Radványi verseskötönyvek. <i>Baros Gyula</i>	83, 208, 331, 449
Alvinczy Péter életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	112, 234, 364, 490
Wesselényi Ferencz nádor ellen írt pasquillus. <i>Kemény Lajos</i>	119
Gyöngyösy Murányi Venusához. <i>Sz. K.</i>	120
Arany János két levele Abonyi Lajoshoz. <i>Györe János</i>	121
Kazinczy »Széphalom és házi dolgaim« cz. kézírata. <i>Dékányi Kálmán</i>	223
Arany János levelei Abonyi Lajoshoz. <i>Dr. Esztegár László</i>	231
Kazinczy két levele Szerdahegyi Lászlóhoz. <i>Thurzó Ferencz</i>	233
Palinodia (= megismételt ének) a palinodiáról. <i>Szeremley Barna és Dézsi L.</i> 246,	368
Id. Csécsi János életrajza. <i>Dr. Horváth Cyrill</i>	350
Adat Budai Ézsaiás életéhez. <i>Dr. Barcsa János</i>	367
Magyar írók levelei a bécsi cz. kir. udvari könyvtárban. <i>Dr. Esztegár László</i>	500

ISMERTETÉSEK. BIRÁLATOK.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái II. III. kötet. <i>Morvay Győző</i>	123
Prónay Antal, Dugonics András életrajza. — nő	125

	Lap
Antoine Albat: La formation du Style par l'assimilation des auteurs. <i>Téri József</i>	252
Ernst Elster: Principien der Literaturwissenschaft. I. köt. <i>Dr. Berkovics Miklós</i>	372
Petőfi és Beranger. Írta Miklós Elemér. Budapest, 1904. <i>Téri József</i>	379
Psychologie der französischen Literatur von Edward Engel. Berlin. <i>Téri József</i>	508

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	127, 254, 382, 510
Hely-, név- és tárgymutató	III

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Balkányi Kálmán.</i> Ifj. Péczeli József levelezése íróbarátaival. 1., 2., 3. közl. 61, 192,	320	<i>Dr. Gyöngyösy László.</i> Gyöngyösy István élete és munkái	385
<i>Dr. Barcsa János.</i> Adat Budai Ézsaiás életéhez	367	<i>Györe János.</i> Arany János két levele Abonyi Lajoshoz	121
<i>Baros Gyula.</i> Radványi verseskönyvek 3., 4., 5., 6. közlemény 83, 208, 331,	449	<i>Hellebrant Árpád.</i> Irodalomtörténeti repertorium 1—4. közlemény 127., 254., 382.,	510
<i>Bayer József.</i> A »Várnász« első előadása a vidéken	257	<i>Dr. Horváth Cyrill.</i> Id. Csécsi János életrajza	350
<i>Dr. Berkovics Miklós.</i> Ernst Elster: Principien der Litteraturwissenschaft. I. közl. (Könyvism.)	372	<i>Kemény Lajos.</i> Alvinczy Péter életéhez 1., 2., 3., 4. közlemény 112, 234, 364,	490
<i>Császár Elemér.</i> A deákos iskola. 1. 2. közl. 16,	147	— Wesselényi Ferencz nádor ellen írt pasquillus	119
<i>Dékány Kálmán.</i> Kazinczy »Széphalom és házi dolgaim« cz. kézírata	223	<i>Loósz István.</i> Adatok Kemény Zsigmond »Zord idő« cz. regényének forrásaihoz. 1., 2., 3. közl. 45, 164,	286
<i>Dr. Dézsi Lajos.</i> A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól	1	<i>Miklós Ferencz.</i> Mikes »Törökországi levelei«-ről 1., 2. közlemény 299, 437	
— Mikes fordításairól	177	<i>Morvay Győző.</i> Péterfy Jenő összegyűjtött tanulmányai II., III. kötet (könyvism).	123
— A bártfai biblia töredékeiről	317	— <i>nő.</i> Pronay Antal: Dugonics András életrajza. (Könyvism.)	125
— A Palinodiáról	250	<i>B. Radvánszky Béla.</i> Radvánszky János versei. 1., 2. közl. 129, 266	
<i>Dr. Esztergár László.</i> Arany János levelei Abonyi Lajoshoz	231		
— Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udv. könyvtárban	500		

	Lap		Lap
<i>Szeremley Barna.</i> Palinodia (= megismételt ének) a palinodiáról	246, 368	— Petőfi és Beranger. Irta Miklós Elemér. Budapest, 1904. (Könyvismertetés)	379
<i>Sz. K. Gyöngyösi Murányi Vénusához</i>	120	— <i>Psychologie der französischen Litteratur.</i> von Edward Engel. Berlin. (Könyvism.)	508
<i>Téri József.</i> Antoine Albat: La formation de Style par l'assimilation des auteurs. (Könyvism.)	252	<i>Thurzó Ferencz.</i> Kazinczy két levele Szerdahelyi Lászlóhoz ...	233

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Az irodalomtörténet elmélete.

<i>Dr. Berkovits Miklós.</i> Ernst Elster: Principien der Litteraturwissenschaft. I. közl. (Könyvism.)	372
<i>Dr. Dézsi Lajos.</i> A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól	1
<i>Téri József.</i> Antonie Albat: La formation du Style par l'assimilation des auteurs. (Könyvism.)	252
— <i>Psychologie der französischen Litteratur</i> von Edward Engel. Berlin. (Könyvism.)	508

II. Ujkor.

<i>Boros Gyula.</i> Radványi verseskönyvek. 3., 4., 5., 6. közlemény	83, 208, 331, 449
<i>Dr. Dézsi Lajos.</i> Mikes fordításairól	177
— A bártfai biblia töredékeiről	317
— A Palinodiáról	250
<i>Dr. Gyöngyösi László.</i> Gyöngyösi István élete és munkái	385
<i>Dr. Horváth Gyryll.</i> Id. Csécsi János életrajza	350
<i>Kemény Lajos.</i> Alvinczy Péter életéhez. 1., 2., 3., 4. közl. 112, 234, 364, 490	
<i>Kemény Lajos.</i> Wesselényi Ferencz nádor ellen írt pasquillus	119

<i>Miklós Ferencz.</i> Mikes »Törökországi levelei«-ről. 1., 2. közlemény	299, 437
<i>B. Radvánszky Béla.</i> Radvánszky János versei. 1., 2. közl. 129, 266	
<i>Sz. K. Gyöngyösi Murányi Vénusához</i>	120
<i>Szeremley Barna.</i> Palinodia (= megismételt ének) a palinodiáról	246, 368

III. Legujabb kor.

<i>Balkányi Kálmán.</i> Ifj. Péczeli József levelezése íróbarátaival. 1., 2., 3. közl.	61, 192, 320
<i>Dr. Barcsa János.</i> Adat Budai Ézsaiás életéhez	367
<i>Bayer József.</i> A »Vérnász« első előadása a vidéken	257
<i>Császár Elemér.</i> A deákos iskola. 1., 2. közl.	16, 147
<i>Dékány Kálmán.</i> Kazinczy »Széphalom és házi dolgaim« cz. kézírata	223
<i>Dr. Esztergár László.</i> Arany János levelei Abonyi Lajoshoz	231
— Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban ...	500
<i>Györe János.</i> Arany János két levele Abonyi Lajoshoz	121
<i>Loósz István.</i> Adatok Kemény Zsigmond »Zord idő« cz. regényének forásaihoz. 1., 2., 3. közl.	45, 164, 286

	Lap		Lap
<i>Morvay Győző</i> . Péterfy Jenő össze- gyűjtött tanulmányai. II. III. kötet. (Könyvism.)	123	<i>Thurzó Ferencz</i> . Kazinczy Fe- rencz két levele Szerdahelyi Lászlóhoz	233
— <i>nő</i> . Prónay Antal: Dugonics András életrajza (Könyvism.)	125	IV. Vegyesek.	
<i>Téri József</i> . Petőfi és Beranger. Írta Miklós Elemér. Budapest, 1904. (Könyvism.)	379	<i>Hellebrant Árpád</i> . Irodalomtörté- neti repertorium 1—4. közle- mény	127, 254, 382, 510

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abafi Lajos »Mikes imá«-járól ...	11	Bacsányi János	25, 42, 44
Abdai Sándor	264	Bajza Józsefhez írt levele Péczely Józsefnek	61, 62, 63, 65
Abonyi Lajoshoz írt levelei Arany- nak	121, 122, 231—3	Bakos Mihály	208
About Edmund	253	Balassa Bálint 129, 131, 132, 137, 188, 276, 403, 409; — énekei és Marullus 11; — »Istenes éne- kei«-nek 1670-iki kiadása 3; — szerelmes versei 5; — Jephthes historiája 5; — János 129; — Pál gróf	266
Aesthetikai módszer az irodalom- történetben	12—14	Balkányi Kálmán	83, 208, 330
Aesthopsychologikus módszere az irodalomtörténetnek	13	Ballagi Géza	9
Albalat: Le formation du style ...	252	Balogh Ferencz	319
Almásy János	361	Balzac, Honoré de —	509
Alvinczy Péter életéhez 112—119, 234—246, 364—7, 490—500		Balzac levelei és Mikes »Törökör- szági levelei«	442
I. András korabeli imádságok	6	Bánffy Dezső 248; — István	7
Andrási György 464; — Miklós 413, 431, 432, 433; Péter	434	»Bankó leánya« felfedeztetése	3
Angerianus és Balassa énekei	11	Barabás Miklós	507
Anonymus Belae regis notarius ...	7	Baranyai Ilona	387, 405, 431, 436
Arany János 246—247, 251, 409, 430; — hypothese a Palino- diáról 9; — levelei Abonyi Lajoshoz	121—122, 231—3	Baranyi Mihály	391
Argirus historiája	5	Barcsay Ábrahám	83
Ariosto műve, mint a Zrinyiász forrása	11	Barkóczy István 387; — Zsig- mond	266
Arnold irodalomtörténeti módszere	13	Baros Gyula	112, 223, 350, 489
Art pour l'art elve	12	Baróti Szabó Dávid 16, 17, 18—44, 147—163	
Asszonyokról való historia	5	Bártfai biblia töredékeiről ...	317—319
Azari István	361		

	Lap		Lap
Batthyány Kázmér gr.	326, 328	Comico-Tragoedia ismeretlen ki-	
Bay László	87	adása	3
Bayer József	265	Corneille Péter	509
Bécsi cs. kir. udvari levéltárban		Courthope irodalomtört. módszere	13
magyar írók levelei	500—507	Courtin Antal	179
Bégányi Borbála	391	Croce irodalomtörténeti módszere	13
Bélteki Pál	406	Csáky István	459, 460, 495
Beniczky Gábor 331, 337, 460; —		Csanálosy Pap János	120
István 338; — Sándor 334; —		Császár Elemér 44, 163; — Mikes	
Tamás	97	»Törökországi levelei« keletke-	
Beranger és Petőfi	379—381	zéséről 302, 306—7, 308, 439—442,	446
Bercsényi Miklós 143, 144, 461, 470		Csécsi Imre 63; — János id. élet-	
Beik Mátyás	136	rajza	350—363
Berkovics Miklós	379	Csicseri (Tsitseri) Ferencz 353;	
Berzsenyi Dániel	25, 29	testamentuma 85, 210; — Mihály	88
Bessenyei Nagy Ferencz	405	Csokonai Vitéz Mihály 321, 409,	
Bethlen Gábor 493; — István 493;		421, 430, 501; — levele 204;	
— Péter	494	— siremléke	74
Bezzegh Gábor	470	Csuda Györgyné	392
Binder Jenő	11	Daczó József 223; — Pál	223
Biró István jezsuita	38	Dajka János, Keserüi	217
Bod Péter	338	Dangles Bernát jezsuita	190
Bodnár Gergely	242	Deákos iskola	16—44, 147—163
Bornemisza János 117, 242, 490, 491		Décsey Bálint	419
Bornemisza Péter a virágénekekről	129	Dékáni Kálmán	231
Bossányi Ádám	462	Denis Mihály	32
Bölöni Farkas Sándor	501	De Sanctis irodalomtörténeti mód-	
Bouhours Domonkos jezsuita	189	szere	13
Braga irodalomtörténeti módszere	13	Desessartz János	189
Breuer Sámuel	435	Desprez francia könyvnyomtató	189
Brunetièrre irodalomtörténeti mód-		Destrez Vilmos	189
szere	13	Dézsai Lajos	15, 191, 319
Budai Ézsaiás életéhez adat 367—368,	202	Dóczy Ferencz	490—491
Budina műve és a Zrinyiász	11	Dolgorouki herceg	144
Buseus	364—7	Dorell-féle »Nemes asszony«	178
Buzinkay Mihály	355	Doumic irodalomtörténeti módszere	13
Caraffa	136, 267	Döbrentey Gábor	71
Carlyle 1; — irodalomtörténeti		Döbrentey Gábor levele 501, 502, 504	
módszere	12	Döme Károly	44
Cato Distichonainak fordítása Ri-		Dumas Sándor ifj.	509
maytól	4	Dugonics András 6, 27, 125, 251,	
Chronica minorum	7	408, 419, 434	
Churman Ádám	499	Dumesnil irodalomtört. módszere	13
Colonnai Gvidó	7		

	Lap		Lap
Ebeczky Tamás	469	Földvári László	471
Elster Ernő irodalomtörténeti mód- szere	13, 372—9	France Anatole irodalomtörténeti módszere	13
Endrődi Sándor	125	Fülep Imre	9, 246
Eötvös József br. levelei	503	Füzy Gábor 113; — Imre 113; — István 113; — János 113; — Zsigmond	113
Egresy János	120	Galambos Zsófia	393
Engel Edward: Psychologie der französischen Litteratur	568	Gebauerus János	235, 237
Eötvös Imre 499; — János	499	Gegő Elek	197
Eperjesi vértörvényszék	136	Gegus János	88
Erdődy Gábor	89	Gergei Albert	5
Ereős György	113	Gerhart György	457, 458
Erkölcsi módszer az irodalomtör- tétben	12	Gisquardus és Gismunda	5
Eslava, Antonio de — »Noches de invierno«-ja	11	Gombási János	100
Esztegar László dr.	233, 507	Gomez, Madame	177
Eszterházy István gróf neje 111; — Pál ... 246, 251, 361, 410, 413		Gonzales német kapitány	462
Ethre László	432	Gulácsy Erzsébet	391
Édes Gergely	25	Gúnyvers Beniczky Gáborról	460
Éva almájának eredete	83	Gúnyvers a turóczegeyi állapo- tokról	336
Faguet irodalomtörténeti módszere	13	Gúnyvers ungmegyei kuruczokról	339
Faludi Ferencz 35, 36, 154, 157; — »Téli éjszakák«	10	Gyöngyösy András 358; — István 35, 246—251; — István élete és munkái 385—436; — családja 385—391; — »Murányi Venus«-a 120, 392—401; — »Kemény János«-a 3, 5, 417—422; — »Cupidó« 401—408; — »Rózsa- koszorú« 408—410, 434; — Ének Thököly Imréről és Zrinyi Ilonáról 410—413; — »Pali- nodia« 8—10, 413—414, 434; — Charikleia 422, 434; — Ver- selése	426—428
Fáncky Lajos	259, 260	Gyöngyösi János verse Mária Terézia halálára 98; — laka- dalmi verse 100; — ifju tanuló- nak irt verse	101
Farkas Lajos könyvtára 177; — Mihály	463	Gyöngyösy László dr.	436
Farnádi Mikós ferenczendü barát	7	Györe János	121
Fáy András 71, 203, 204; — levele	503, 504	Gyulafehérvári glosszák	3
Fáy Andrásnak levele Péczely- nek	65, 66, 67	Gyulai Pál véleménye Mikos »Tö- rökországi levelei«-ről	408, 436
Fehér György	199	Gyűrey István 90; — Pál	353
Fejlődéstörténeti módszer az iro- dalomtörténetben	12, 13		
Fényes Elek	77		
Ferenczy Zsigmond Jákó levele Döbrenteyhez	504		
Fischer Kuno irodalomtörténeti mód- szere	12, 13, 14		
Fleury Claudius	177		
Forgách Ferencz történeti műve mint a Zrinyász egyik forrása	11		
Forgách Ludmilla	111		

	Lap		Lap
Haeften Benedek	182, 183	Kain Albert	325
Hahn József	125	Kalmár György	20, 21
Halász József	205	Kaposi Sámuel	357
Haraszi Imre	343, 348	Karácsonyi Krizosztom	125
Harsányi István	362	Karnarutič és a Zrinyiász	11
Havrán Dániel	317	Károlyi Sándor	145, 146, 268, 464
Heckenast Gusztáv	507	Kartigam	3
Heliodorus	434	Kazinczy Ferencz 204, 205, 207, 501; — »Széphalom és házi dol- gaim« című feljegyzései 223— 231; — levele gr. Majláth Já- noshoz 505; — két levele Szer- dahelyi Lászlóhoz	233—234
Helmeczy Mihály	71, 80, 194	Keczer András 134; — Sándor haláláról való versek 220; — Menyhárt	220
Hennequin aesthopsychologikus módszere	13	Kelemen (XIV.) pápa	19
Hetényi János	68	Kelyo Maris	463
Homeros, mint a Zrinyiász forrása	11	Kemény Lajos 119, 120, 246, 367, 500	
Homoki Zsigmond	348	Kemény János	417—422
Horváth Ádám, Palóczy 160, 341, 342, 347; — György	341	Kemény Zsigmond »Zord idő« című regényének forrásaihoz adatok 45—60, 164—176, 286—298	
Horváth Cyrill	319, 363	Kende Gábor	387
Horváth István	48, 297	Kerekes Ferencz	203
Horváth Mihály »Utyeszenich Frá- ter György élete« 47, 51, 52, 57, 58, 59		Kenessey István	90
Hugo Viktor	253, 509	Ketzer János	90
Huszovszky Mihály	227, 230	Kinaszt Béláné	235
Huszár József	182	Király Mihály	67
Hypothesisek gyártása	8, 10	Kis Bálint académiái képiró	78
		Kis János	25, 204, 328
Illésy kapitány	65	Kisfaludy Károly 500; — Sándor	501
Ilosvay Ferencz	353	Kisfaludy-társaság	195
Imre herczeg magyar legendája ..	5	Kiszel János	462
Irodalomtörténet elmélete 372— 379; — fontossága 2; — tárgya 2; — forráskutatás 10; — módszerei 12—14; — i kutatás feladatairól	1—15	Klasszikus iskola	17
Iskolai színi előadások	134	Klobusiczky Ferencz b. 143, 358, 361; — István verses levele 479; — Pál	357
Istvánfi Miklós historiája 11, 47, 295—296		Komáromi István	357
Jeszenak Pál	91	Koncsek Ádám	463
Jezerniczky Gábor	338	Koháry István, 387, 403, 406, 410, 433; — hoz írt levele Gyön- gyösy Istvánnak	395
Joannes Secundus és Balassa énekei	11	Konczik Bálint	242
Jobbról (Szent-) szóló magyar nyomatott ének	5	Kossuth Lajos 78, 79; — a sze- relmes énekek ellen	428
Jósa Mihály	463		
Jovius (Giovio) Pál 47, 168, 171, 287			
Justh (Jost) Ferencz	331		

	Lap		Lap
Konya Kis Sándor	503	Máitton Ferencz, I. Abonyi Lajos	121—122
Kovács János	479	Marullus és Balassa énekei	11
Kökényesdi Ferencz	353	Melda György	234
Kölcsey Ferencz	501, 502	Mikes fordításairól 177—191; — műveinek forrásai 10; — a »Co- gitationes christianae«-t fordítja 10; — »Törökországi levelei«- ről	299—316, 437—448
Krasznay Antal	391	Mikházi Szécsi János pokolra ragadtatása	3
Kulcsár István	301	Miklós Elemér 379—381; — Fe- rencz	448, 316
Kun István, Rozsályi 403; — Pál 497, 498, 499; — Sámuel	178	Mikó Ferencz 118; — Imre gróf 301	
Lacombe irodalomtörténeti mód- szere	13	Miskolczi Gergely 244, 497, 499; — György	359
Ladiver Illés	134	Misztótfalusi Kis Miklós	5, 357
Laczkó János	226	Módszeres tanulmányozása az iro- dalomtörténetnek	6
Langh János	114, 115, 120	Mokcsay István	87, 346, 348, 349
László (Szent-) magyar király legen- dája	5	Molnár Albert, Szenczi 317—319, 408; — János 18; — »Régi jeles épületek« cz. műve 18, 21; — Péter	244, 490
László (IV.) magyar király kora- beli krónika	5	Mondolat	207
Lehoczky György 337; — Imre 337		Morvay Győző	125
Lélektani módszere az irodalom- történetnek	13	Négyesy László	9
Leunclavius János történeti műve és a Zrinyiász	11	Nemesi mulatozás 1776-ból	95
Lippai György egri érsek	403	Német Lajos	63
Lónyai Anna	417	Németi Pál	64
Loósz István	60, 176, 298	Nyáry Pál	507
Lugossy József	328	Nyirkállói Tamás szómagyarázatai 5	
Lukretia historiája	5	Oklevélhamisító a középkorban	5
Mabie irodalomtörténeti módszere 13		Okolicsányi Pál	145
Machiavelli »Discorsi«-ja 7; — »Principe«-je	7	Oláh János	490, 491
Madách Gáspár versei	4, 132	Orczy László b. 151; — Lőrincz 149, 151	
Magyar írók levelei a bécsi cs. kir. udvari levéltárban	500—507	Orosz Ádám 346; — János 230; — Zsigmond	87
Majláth János gróf	505	Otrokocsi Foris Ferencz egyház- története	5
Majtényi János	388	Ozorai Imre »De Christo...« cz. műve	198, 199
Makai Ferencz	357		
Malommal őrülő leány éneke Gel- lértnél	1		
Margit, Szűz szent-	5		
Marhof csudája	459		
Mária királyné imádságos könyve 5			
Máriássy Johanna Kata	133, 457		
Markó Károly	500		
Markoviczky András	337		

	Lap		Lap
Ördög Ilona	392	Protestánsok üldöztetéséről szóló ének	8, 249
Összehasonlító irodalomtörténeti módszer	12	Puky Márton	353
Pajor Éva 462; — György	462	Pulszky Ferencz	177, 445
Pálffy János 145; — Leopoldina 33, 149; — Miklós 91; — Tamás 403		Pyber Ferencz	149
Palinodia 246—251, 368—371, 413, 414, 434		Ráday András 132; — Gedeon 18; — Balassa-codexe 5; — Pál gróf 506; — »Lelki hódolás«-a	3
Pallas Debrecina	64	Radi Károly	224
Pálóczy-pasquillusnak replicája ...	345	Radvánszky Béla, Báró	146, 285
Pannonia megvételéről szóló ének	5	Radvánszky Dénes verses levele öcsceihez 477; — István	477
Pápay Sámuel	301	Radvánszky Ferencz verses levele	478
Passio deflendaе sortis Pannoniae	89	Radvánszky György 97, 98, 104, 133, 135, 457, 458	
Péchy Gábor	151	Radvánszky János 465, 470; — versei	129—146, 266—285
Pécsváradí Gábor ferenczrendű provincialis	7	Radvánszky János verse 1755-ből 83, 85; — 1796-ból	95
Péczely József idősb	204, 205	Radvánszky Lászlóné	105
Péczely József ifj. levelezése íróbarátaival 61—83, 182—208, 320—330		Radvánszky Rozália 106; — eljegyzése	479
Pekry Lőrincz gr.	142, 303	Radványi verseskönyvek 83—112, 208—223, 331—350, 449—489	
Péterfy Jenő összegyűjtött munkái	123—125	Ragyóczy Zsigmond	390
Petkó Zsigmond éneke	462	Rájnisi József 16, 17, 19, 20—44, 147—176	
Petőfi Sándor 430; — kéziratái 6; — egy ismeretlen levele 501, 507; — és Beranger	379—381	Rákóczy Ferencz (II.) 141, 354; — erdélyi fejedelmé választása	142, 143
Petrőczy István báró	145, 462	Rákóczy György	3, 393, 460
Philologiai módszer az irodalomtörténetben	6, 12—14	Rákóczy József	313
Platthy Ábrahám 105; — András emlékverse 1760-ból	85	Rákóczy Zsigmond könyvei lajstroma	199
Polánkay Mihály	119	Rakofczky Imre	482
Pongrácz Ferencz	349	Ráskay Gáspár	7
Pósa Ferencz	115	Ráty Gergely	87, 343, 347
Pósa István 361; — János 355		Rauch Ignác	18
Pouget oratorianus szerzetes	178	Rayner Menyhért	113
Pragmatica sanctio	90, 91	Reiszmann a germánok énekéről	1
Pray György 5; — »Historia regum Hungariae«	176	Renan Ernő	253
Prónai Antal 125; — László báró 106; — és Radvánszky Rozália eljegyzésekor írt vers 479; — Miklós	337	Renard irodalomtörténeti módszere	13
		Reöthy Orbán	495

	Lap		Lap
Reusner történeti műve és a Zri- nyiasz	11	Szakai (Zakal) János	492
Révay Erzsébet 145, 146; — Imre 461, 463; — Johanna Zsuzsánna 105, 109; — Miklós 16, 17, 20—44, 147—163; — Péter ...	337	Szabó András kassai püspök 227; — István	320
Ricardou irodalomtörténeti mód- szere	13	Szalay László Magyarország tör- ténete	47, 49, 54, 164, 169
Rimay János	4, 130, 131, 137	Széchy Károly	7, 8
Rivarol	508	Széchy Mária 8, 387, 396, 397, 400, 405; — három éneke ...	5
Rhédey Ferencz	67	Szécsényi országgyűlés	143
Robertson irodalomtört. módszere	13	Szederkényi István	359
Roetteken irodalomtört. módszere	13	Szegedy István	234
Roggendorff Kajetán gróf	227, 229	Szegnei Zsigmond	242
Roth Gáspár	243, 365	Székáts József	199
Róth Tamás, Királyfalvai	349	Szelepcsényi György primás 133, 388	
Ruttkay György	338	Szemere Miklós	429
Saint-Beuve	12	Szent Gellért	129
Sajókaza	83, 105	Szentimrey Szabó Gáspárné ...	390
Salák Gábor	337	Szepesi Pál	405, 436
Sand George	253	Szepsi János	242
Sándor Kata 462; — Pál, Szlav- niczai 266, 267; — Zsuzsánna	499	Szerdahelyi Lászlóhoz irt két levele Kazinczynak	233—234
Sándor-vers 162; — megteremtője Gyöngyösy István	426, 427	Szeremley Barna	250
Sanktgalleni magyarok áldomása	1	Szerémi György emlékiratai a mohácsi veszedelemről	47
Sárvári Ferencz 151; — Pál	321	Szikszay Mátyás 490; — Sámuel	357
Schedel Ferencz 63, 68—63. Lásd <i>Toldy</i> alatt is.		Szilágyi István 177; — Lajos 502; — Sámuel 21; — Sán- dor véleménye Mikes >Török- országi levelei • keletkezéséről 302—3, 308, 438, 439, 446	
Scheinbold német káplár	495	Szilasi Móricz Mikesről	177, 178
Schlägli magyar szójegyzék	3	Szinészettörténeti adatok	262—3
Schwarz János eperjesi tanár ...	134	Szirmay András 125; — Anna 477; — Antal	48, 297
Schwertel Wenczel	365	Szoboszlai Pap István	329
Sévigné asszony levelei 305, 442, 443		Szombathy János	318
Sherman irodalomtört. módszere ...	13	Szöcs (Zöcs) Miklós	490, 491
Sigvart. Klastromi történet	3	Szőllösy Jánosné Budaházy Poly- xena	325
Simonfi Kálmán	121	Szőrös (Zőrös) György	112, 113
Sinai Miklós	198	Szuhay Mátyás	405
>Siralmas panasz•	7	Szücs István	329
Sós Gábor	119	Tahy Gábor	347, 348
Spax Elisabeth	304	Taine 253; — irodalomtörténeti módszere	12
Sréter János	471		
Stylus alakulása	252		
Sylvester János	18, 21		
>Szabács viadala•	422		

	Lap		Lap
Tarczy Lajos	68	Vécsey József	203
Tasso műve mint a Zrinyász forrása	11	Verancsics Antal 47, 48, 49, 56, 60, 164, 166, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 287, 288, 290, 291, 292, 294	
Tékozló históriája	5	Vergilius, mint a Zrinyász for- rása	11
Teleki József gr. 205; — -tól ver- ses epitaphium 349; — Miklós menyekzői játéka 1730-ból	106	Vernage István Ferencz abbé... ..	189
Téry József	381, 509	»Vérnász« első előadásai a vidé- ken	257—265
Thökölyi Imre	461	Verseghy Ferencz 25, 27, 42, 44, 121	
Thuránszky János	391	Viczmány Sándor	208
Thurzó Ferencz	234	Vinkler György	343
Ticknor	11	Virág Benedek	25, 27
Tinódi Sebestyén ... 10, 397, 419, 422		Virágénekek	5, 129—130
Tisza Lajos	325	Vitkovics Mihály	25
Toldy Ferencz »Anonymus és Co- lonnai Gvidó« című értekezése 7; — »Vitéz Franciskó«-ról 6; — Mikesről 301, 438, 439, 446; — -hez írt levelei Péczelynek 68—83, 192—208, 320—329		Voiture levelei	442
Tolstoj és az irodalomtörténet ...	12	Vörösmarty Mihály 63, 157; — »Vérnász«-ának első előadásai vidéken	257—265
Tolvaj Ferencz 470; — verses krónikája Zólyom ostromáról ...	464	Wass Mihály	242, 243, 365
Toncs Gusztáv Mikes »Török- országi levelei«-ről	302, 439	Wesselényi Ferencz 387, 393, 397, 418; — nádor ellen írt pasquil- lus 119—120; — Miklósné b. 503	
Toporezi Pál	84	Worsford irodalomtört. módszere	13
Torday Gáspár	391	Wundt Vilmos	376
Torma Károly	183	Wyzewa irodalomtörténeti mód- szere	13
Tóth Ferencz püspök	67, 203	Zablerus lelkész	246, 364—367
Tóthfalusi István	343, 348	Zay András gróf	88
Török Pál	65, 197	Zichy Károly gróf 266; — Kata 266	
Történelmi vagy történelmi-lélek- tani módszer	12	Zimmermann János 135; — Zsig- mond	135
Tündérország	10	Zola stylusa	253
Uhrik András	338	Zólyom ostroma	464
Ungi lakadalom (1675)	208	Zólyom-Radvány	85
Uza Sándor	433	Zoványi Sámuel	357
Vállas Antal	68	Zrinyi, a költő 7, 137, 138, 272, 401, 420, 422, 477; — »Siral- mas panasz«-a	7
Varanai András	491—492	Zrinyi Ilona	411
Váradai Pál	499	Z-ámboki históriája és a Zrinyász	11
Varga Ötvös Istvánné 112; — Sámuel	197	Zsoldos Ignác	68
Vattay Barbalya	350		
Vay Ábrahám 353; — Ádám 352, 353			

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI KUTATÁS FELADATAIRÓL.¹

Nem tartom itt szükségesnek az irodalom nagy jelentőségét fejtegetni. Önök az irodalomtörténet tanítását tüzték életcélul magok elé s pályaválasztásukra bizonyára az irodalom szeretetének volt elhatározó befolyása.

Az irodalom, nevezzük bár azt Carlyle-lal a gondolkodó lelkek gondolatának vagy a képzelet nyelvi alkotásának vagy a természet kijelentésének, mindenképen az emberi szellem legbecse-
sebb alkotása s a szellemi művelődés legbiztosabb mélységmérője. Ezért megyünk vissza a népek gyermekkorába, hogy szellemük naiv s öntudatlan megnyilatkozásaiban az irodalmat már csirájában felfedezhessük; ezért szedjük össze a népszellem nyilvánulásainak ősrégi korból fenmaradt romjait: ezért megyünk el a földnek éneket mondó turkokig, a sanktgalleni dévaj magyar csapat hejehujás áldomásáig,² a malommal őrlő leány késő esti daláig, a regösök és hegedősök elhaló énekéig, mint a magyar költői képzelet legrégebb nyilvánulásáig; másféle olvasmányhoz szokott elménk ezért tanulmányozza figyelemmel elmúlt idők naiv legendáit, mert bizonyos korban irodalmunknak csaknem egyedüli képviselői; ezért olvassuk érdeklődéssel még a tizenhatodik és tizenhetedik század végetlen hosszúra nyúló, szórszálhasogató prédikációit is, mert bennük is őszinte nemzeti, hazafias szellemet találunk.

¹ 1902. szept. 23-án tartott budapesti egyetemi megnyitó előadás.

² A mit *Reiszmann* (Das deutsche Lied in seiner hist. Entwicklung. Cassel 1861. 1., 2. l.) a germánok énekéről mond, melyben Tuistot, a föld szülöttét dicsőítették, vagy duhaj nótáikról, melyre csata előtt való éjjel lakomázás alatt zendítettek rá, körülbelül ugyanazt lehetne mondani az ős magyarok énekeire is.

Ha az irodalom az ember szellemi művelődésének legfontosabb tényezője, nem szükséges hangsúlyoznom az irodalmi fejlődés ismeretének, vagy az irodalomtörténetnek fontosságát sem. Micsoda zűrzavar és bizonytalanság uralkodnék, ha az irodalomtörténet az esztétika kanonával meg nem mérné az irodalmi műveket az emberiség szellemi gyarapodása szempontjából, ha ez a tudomány nem rendezné a folyton növekedő anyagot. Igaz, hogy a mű értéke nem az irodalomtörténetírótól függ, hanem az emberiség közízlésétől, de viszont az is igaz, hogy tisztult izlésnél fogva, melyet képvisel, ez a tudomány van hivatva a közízlés helyeslését vagy kárhóztatását kifejezni, sőt annak irányt jelölni. Azt vethetnék ez ellen, hogy hiszen az irodalomtörténet csak az újkorban jön létre. Mai alakjában csakugyan az újkor szülötte, de fejlődési folyamata az ó-korból indul ki. A görög irodalomnak is megvolt a maga Taine-je vagy Brunetiére-je. Azonkívül azt se feledjék, hogy a kritikus és irodalomtörténetíró feladata lényegben egybevág, miként az, a ki Rákóczy életrajzát vagy egy csatája lefolyását írja meg, épen úgy historicus, mint a ki egy nemzet történetét ismerteti, csupán a felőlelt anyag terjedelmére nézve van különbség közöttük; úgy van az itt is. Az irodalomtörténet tárgya alapján véve az irodalmi mű és az író életrajza. Ez a kettő szorosán összefügg egymással. Hogy az író élete a kor történetétől, a mű azon műfaj történetétől, a melyhez tartozik, el nem választható, az természetes. Az író életén nem annyira a külső életet értjük, mint a belső, lelki életet, az író lélektanát. A külső élet meglehetősen unalmas egyformaságot mutat, míg a belső lelki világ változatos hullámzásban tárul elénk. Egyik ismerete elősegíti a másik teljes megértését. Az író életének művéhez való vonatkozása irodalmi műfajok szerint változik. Az irodalomtörténet foglalkozhatik csupán a műfajok fejlődésének ismertetésével, csak hogy ezzel az irodalomtörténet feladatát nem meríti ki, vagy az eszmék fejlődése történetével, de figyelembe kell venni, hogy erre ismét az író élete vet legtöbb világosságot.

Az olvasó közönség az író művét nézi, ügyet is alig vetve az íróra. Az a körülmény, hogy nevek után indul, nem mond ennek ellene, mert nála az író neve rendesen irodalmi irányzatot jelöl s Verne egy új regényének megjelenésekor képzeletben már jóelőre tenger alatt jár, vagy őserdőben kalandoz, vagy léghajóra szállva a bolygók felé emelkedik s Zola egy-egy új munkája már

előre a Rougon-Macquart csoport érzéki mámorával ingerli. Alig is tud valamit az írók életéről. A művet az író külső és belső életével kapcsolatban tárgyalni, a mű szellemébe behatolni, létrejötté körülményeit megismertetni, s ekként az írói fejlődést is kimutatni: ez az irodalomtörténetíró feladata.

Nem lehet itt feladatomból részletesen tárgyalni és kifejteni, hogy az miképpen történik. Ezzel az irodalomtörténet módszertana foglalkozik s egy külön munkában fogjuk megpróbálni, hogy erre a kérdésre feleljünk.¹ Most meg kell elégednünk azzal, hogy irodalomtörténetünk néhány hiányára vagy hibájára figyelmeztetünk, néhány jó tanácscsal szolgálunk s fejtegetéseinket a tárgy teljes kifejtése helyett néhány példával világosítjuk meg.

I.

Legelső sorban arra akarom felhívni figyelmüket, hogy az irodalomtörténet buvárának feladata, *hogy felkutassa és megmentse nemzeti irodalmunk mindazon emlékeit, a melyek még el nem kallódtak*. Mert, higgyék el, sok van még olyan, a mi felfedezhető. Csak rendszeresen kell átkutatni a hazai és külföldi könyvtárakat s könyvszerető jámbor falusi népünk házának ablakközeit és mesztergerendáit. Nem kell várni, míg a véletlen segítségünkre jó. Csak nem régen fedezték fel így a schlägli magyar szójegyzéket² s a gyulafehérvári glosszákat:³ mind a két felfedezés rendszeres kutatás eredménye. Így szerezte egy híres gyűjtő »Bankó leánya« felfedezője, ritka hungaricumokban és kéziratokban gazdag gyűjteménye legbecsesebb darabjait, így lelte meg egy tanárjelölt kollegájok Balassa 1670-iki unikum-kiadását, mely eddigelé a legrégebb teljes kiadás, több becses tizenhetedik századi énekkodexet stb. Így akadtunk valósággal a Petőfitől megénekelte Sigvart és Kartigám társaságában Gyöngyösi »Kemény János«-ának,⁴ Rádai »Lelki hódolás«-ának,⁵ a »Comico-Tragoedia«-nak ismeretlen kiadásaira,⁶ »Gál József kecskeméti gulyás látására s Miházi Szécsi János pokolra ragadtatására, mely utóbbiról a kézirat szerint maga Rákóczi György is tudomást szerzett: ezek a nálunk figyelemre alig méltatott látomás-irodalmat gyarapítják; így találtunk könyvtárkutatás közben még eddig kiadatlan magyar glosszákat, melyek közt ilyen, nyelvi tekintetben figyelemreméltó részek vannak:

¹ L. Az irodalomtörténet módszerei. I. rész. Budapest. (Ráth) 1903.

² *Szamola* I. A schlägli magyar szójegyzék. Bp. 1894.

³ Akad. Értesítő 1899. 16—25. l. (Varju E.)

⁴ Buda 1744.

⁵ Debreczen 1735.

⁶ 1734.

»Egj ýo fagk búza egj fillier | arra kotellel megh eri | Egj hitűan roß bűnös kibē | femi ýo nincz cziak ma | ga környűtűl is fel ő | űecz zaz forint arra oűet | auagj zaz forint arra ha | czokat, ki mind leikeftűl | fem ir egj filliert ruhaia | tűl megh valűa.

Auagi mennel ýob malo | fa legien is az hordoba | nē kel ara más abroncz | rea hanē czak fa. Men | nel inkab nemel hitetűe | iftentelen teteýtűl fogűa | talpig finlik az aranýba | maga ha megh tekinted | egi filler arra italt nē er.

Laffuk vífsont az menyei diczo | fegnek nagj voltat | Az mi lelki efmeretűnknek tűtatalan voltat | fele barátűnk ellen valo | irgalmatlanfagunkat. Es az örök pokolnak megh | ýelenthetetlen nagi kin | niat.

Az mely ember latűan nem olalkod az meli | veremtűl bele-efik Azonkeppen az ki | nē giakorta gondolkod az pokolbeli tűztűl nē anýra fel mint akki zunte | len arrűl almilkod.

Octaűianűs imperator az v | fiainak noha eleget gyöyűtöt vala de mind azon altal | ha lintin deakfagra nē tanita | tata de az vitezyatekokra | hogi ha fintin valaha el te | kozlanak is attyoktűl maradot | orokfeget ahoz ýo moddal | nýlhatnanak.

Ha az attýa gondot nē vífel | fiaýnak eletek felol vagj mef | terfeges tudomania felol | mely utan eletet kerefhetne | az fia fem tartoz vele | hogi wt venfegebe eltelse | mert vnön ket kezeűel | totte wtet rabotalsa. |

az Elfrag ki tűtatalan etellel | legelteti fiait mýűel hogi wnő magais tűtatalan Jegzi amaz iftenteleket (*igy*) kik haműsan ke | refet ýofaggal legeltetik | taplalliak germekeket | vgi ment haműsa kerefet yofag | gal vforaűal czialard | hafűgfaggal.

Nehol tűrtin oűian dolog | hog az gazdaffon ýo | fagat is eliffa a gazda es | mind az ketten kölduffa lefnek« stb.

Csak most került napvilágra Balassa egy eredeti vagy fordított drámájának töredéke,¹ így kerültek elő csak nem régen egy kocsiládából Rimay virágénekei, oktató versei és Cato-fordítása több prózai művével² és Madách Gáspárnak, Imre ősenek, költeményei.³ És én bizton hiszem, hogy van még több nyelvi, sőt költészeti emlék, mely arra vár, hogy éber szem észrevegye s gondos kéz föllebentse róla az ismeretlenség évszázados fátyolát. Talán egy nemzet irodalmát sem érte olyan pusztulás, mint a miénket. Költészetűnk kincseit pusztították a térítű barátok és papok, majd késűbb katolikus és protestáns papok egyesűlt erővel, pusztította a török, de legfűkűpen saját hanyagságunk. Az 1711-ig nyomtatásban megjelent magyar művek száma mintegy 2200-ra tehető. Ezek közül közel másfél száznak csak címét tudjuk: legalább kétszer ennyi lehet azon elveszett művek száma, melyeknek címét

¹ M. Könyvszemle 1900. évf. 1—16. l.

² A m. tud. Akadémia kiadásában most van sajtű alatt.

³ Irodalomtűrt. Közlemények 1901. és külön is.

se ismerjük. Ott van például Argirus históriája. Valószínűen még a tizenhatodik században írta Gersei Albert. 1664-ben már említi Gyöngyösi »Kemény János«-ban »Argirus ördögít,« 1683-ban Tofeus erdélyi püspök átkozta azokat, kik »amaz utálatos hazug históriákat, *Argirusét*, Lukretiájét, Gisquardusét s többekét megengedik, árultatják, olvastatják, olvassák, gyönyörködnek benne . . .« Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári könyvnyomató pedig 1698-ban a miatt panaszkodik, hogy »óltsárlák igyekezetét, hogy ő is tsak olyan apróságot *Argirust*, Tékozlót, Alfízonyokról való 's egyéb hijjába való históriákat nyomtat . . .« És mégis ennek az annyira »árultatott, olvastatott, olvasott,« újra és újra kiadott Argirusnak (egy töredéket nem számítva) 1749-ből ismerjük legrégebb teljesen fennmaradt kiadását. Hány kiadás pusztulhatott el belőle! Régi költőinknek, énekszerzőinknek az volt a szokása, hogy verseik előtt idézik egy vagy két sorát annak az éneknek, melynek »nótájára« költöttek. Hány elveszett virágéneknek, széphistóriának maradt így fent emléke! Egy deszkaszál az elsülyedt hajóból. Talán rendszeres kutatással ezekből is hozhatnak néhányat napvilágra?

De azért nem akarok Önök elé ábrándképet festeni, vagy délibábos kutatásra buzdítani. Nem mondom, hogy keressék Szent István királynak, Szent Imre hercegnek és Szent Lászlónak azon magyar legendáit, melyeket Szűz Szent Margit és apáczatársnői olvastak, vagy azt a krónikát, a melyben 1379-ben IV. László magyar király uralkodása esztendejének utána nézték, hogy egy oklevélhamisítót leplezzenek; hogy kutassák föl Mária királyné magyar nyelvű imádságos könyvét, melyről Rimay emlékezik egy kézírati művében¹ a szent jobbot megéneklő első magyar nyelvű nyomtatványt, vagy Balassa Jepthes históriáját: ezeket, úgy látszik, irodalmunk örök veszteségei közé számíthatjuk: de sok olyan becses irodalmi emlékünk is van, mely valahol lappang, melynek elő kell kerülni. Hogy néhány példát említsek: A »Pannonia megvételéről« szóló éneket Pray még az eredetiről másolta és a másolat nagyon hibás; Nyirkállói Tamás Mátyás korabeli magyar szómagyarázatai 1799-ben még a pécsi püspöki könyvtárban voltak; Rádai Gedeonnak volt egy kézíratos verses könyve, melyben Balassa világi és szerelmes versei voltak, azonkívül Széchy Mária »három éneke, melyet Murány várában csinált:« az ilyeneknek még elő kell kerülniök. Viszont van olyan irodalmi-mű is, mely csak azok előtt lappang, a kik a kutatás módjában járatlanok. Így pl. Otrokocsi Főris Ferencz egyháztörténetéről azt mondja egy életrajzírója, hogy Nagyszombatba vitték s »ott maradt a jézsuiták kezén.« Dehogyan maradt: a budapesti egyetem könyvtárában van s bárki megkaphatja a kéziratok között.

¹ Rimay János munkái. Kiadta B. Radvánszky Béla. Budapest, 1904. 254. lap.

II.

A másik, a mit a kutatásnál még sokkal fontosabbnak tartok s nem tudok eléggé lelkökre kötni, az, hogy *módszeresen tanulmányozzanak*. Az újabb, különösen német philologia bámulatos eredményeket ért el a módszeres tanulmányozás által, melynek legfőbb alapelve: mindent a maguk szemével lássanak, vagy a mi ugyanaz: magukból a forrásokból merítsenek, ne vegyenek, ha csak lehet, másodkézből semmit. Az eredeti kézirat betűvetése, helyesírása, sőt sokszor még kötése, sőt papírja is útbaigazít minőségével, vízjegyével. Ha az eredeti kézirat fontosságán eszükbe jutna kételkedni, gondoljanak arra, hogy régi irodalomtörténeteink még komolyan tárgyalták az I. András korabeli imádságokat, a gelei imádságos könyvet, a turóczi fakönyvet stb.: kellő palaeographiai ismeret és az eredeti figyelmes vizsgálata megóvta volna őket attól, hogy akár a roszhiszemű vagy naiv hamisítóknak és felfedezőknak felüljenek, akár azok véleményét kritika nélkül elfogadják. Az eredeti kézirat palaeographiai és szövegkritikai vizsgálata nyújtja a legbiztosabb alapot úgy a mű hitelességének, mint korának meghatározásához, sőt olykor (mint Petőfi kéziratánál) új művek felfedezésére is vezethet. Ha eredeti kézirat vagy egykorú és hiteles másolat nem maradt fent, azt az első vagy a szerző életében történt többi kiadások pótolják. Itt hangsúlyozzuk, hogy régi műveknél a betűhív kiadást elengedhetetlennek tartjuk. Ám rendezzenek a nagy közönség számára átirított kiadásokat, de az irodalomtörténet és nyelvészet kívánalmainak a változatlan reproductio felel meg. Sajnos nagy szükség van erre a figyelmeztetésre nálunk, a hol a kiadók nagy része, Dugonicstól elkezdve, sokszor az átiráson kívül még »simítást« is végezett, sőt a gyenge verselésű költőnek segítségére is sietett. Nincs itt sem helye, sem ideje, hogy erre példákat idézzünk, de valóban ideje lenne már, hogy irodalmunk kiváló emlékei legalább a tizenhetedik század végéig a tudományos vizsgálódás számára betűhíven kiadatnának.

A szöveg megállapítása után vagy még inkább azzal egyszerre következik a mű beható tanulmányozása. Itt alkalmazhatni igazán — mutatis mutandis — azt, a mit Horatius a költőknek tanácsol: »Vos exemplaria Graeca nocturna versate manu, versate diurna.« Olvassák el a kiválasztott művet, többször, különböző szempontokból. Első olvasásra csak szembetűnő kiválóságait vagy hibáit veszik észre, rejtett szépségeit csak később fedezik föl. Külön kell elolvasni az író lélektana, stylus, forrásai, irodalmi hatás stb. szempontjából. Ha figyelemmel s módszeres képzettséggel olvasnak, minden műről tudnak új dolgot mondani, a nélkül hogy az újat mondást hajszolnák, olyat, a mi elődeik figyelmét kikerülte. Toldy Ferencz bizonyára olvasta a »Vitéz Franciskó«-t s mégis azt mondja,¹

¹ A magyar költészet története. 2. kiad. Pest 1867. 110. l.

hogy szerzőjéről Ráskay Gáspárról nem tudunk semmit. Egy kiváló philologus a versfökből kiolvassa, hogy Bánfi Istvánnak (Alsó Lindvában) van ajánlva; ezen a nyomon kutatva megtalálja, hogy Ráskay Gáspár sógora volt Bánfinak, mindjárt tudunk valamit: következtetés útján a mű írásának indítékát is.¹ De ez a műkülső történetére vonatkozik, fontosabbak azok az adatok, melyek a mű keletkezése körülményeit tárják fel előttünk, vagy szellemének megismerésére vezetnek. Az sohase riassza vissza valamely kérdéssel való foglalkozástól, hogy az elcsépelet tárgy: beható, lelkiismeretes tanulmányozás az eredetiség köntösébe öltözteti mindazt, a mit mondanak. És a tudomány is folyton halad, fejlődik. Holnap többet mondhatunk, mint ma. Széchy Zrinyi életrajzában meggyőzően bizonyítgatja, hogy a »Siralmas panasz« nem származhat Zrinyi tollából.² Nem sok idő múlva, Kőrösi »Zrinyi és Machiavelli« című értekezésében³ párhuzamos helyekkel mutatja ki Machiavelli »Discorsi«-jának hatását Zrinyi műveire: a Centuriákra, Aphorismákra és a »Siralmas panaszra«-ra, a »Principe« hatását a »Török Afium ellen való orvosság«-ra és a »Siralmas panasz«-ra. Valószínű-é, hogy a »Siralmas panasz« névtelen írója épúgy ismeri és épúgy használja fel Machiavelli munkáit, mint Zrinyi? Ha az volna is e kérdést ezen az alapon újra szóvá kell tenni. Toldy azt mondja »Anonymus és Colonnai Gvidó« című akadémiai felolvasásában:⁴ »Őnök tudják, hogy az irodalmi világban a plágium nem új találmány. Tudják, hogy nem csak szemérmes tolvajok vannak, kik tehát orzásaik elrejtésén mesterkednek . . . hanem hogy oly szemtelenek is vannak s voltak mindenhol, kik egész munkákat szőröstül-bőröstül eltulajdonítottak, alig változtatva meg a munkán egyebet, mint — a szerző nevét. Ime Pécsváradi Gábor ferenci provinciális kiadja, még pedig neve alatt, szentföldi utazását; s Farnádi Miklós, szinte ferenci barát, fogja magát, s azonnal kiadja azt újra — a maga neve alatt, s minthogy mindkét kiadás év nélküli, végre sem tudhatnók kié az elébbi, s ki igazán a szerző, ha a Chronica Minorumból nem tudnám, hogy Pécsváradi járta meg 1514-ben a szentföldet, nem Farnádi, s így a munka amazé.« Mi szükség volt 1897-ben, kérdezhetnék, Széchy »Pécsváradi vagy Farnádi?« című értekezésére,⁵ mely ugyanarra az eredményre jut, hogy »Pécsváradi az eredeti tulajdonos és Farnádi az első nagy tolvaj a hazai irodalomban!« Nagy szükség volt, mert Toldy nyilatkozata után is tovább élt a Farnádi szerzősége az irodalomban, és mert Toldy nem vetette össze ennek a szentföldi Baedekernek

¹ Egy. Phil. Közl. VI. 1882. évf. 131—134. l.

² III. kötet (Budapest 1900) 235—60. l.

³ Irod. Közlemények. 1902. és külön is megjelent.

⁴ Irodalmi arcképek és szakaszok. (Összegyűjt. munkák VII.) Bp. 1873. 256—7. l.

⁵ Kisebb tanulmányok. Bp. 1897. 213—39. l. és Irodalomtörténeti Közlemények 1897. évf.

a kétféle kiadását: ezt pedig meg kellett volna tennie, mint megtette Széchy, a kinek érvelése nekünk meggyőzőnek látszik. Ez a kérdés talán végleg el van döntve, de vannak az irodalomtörténetben olyan kérdések is, melyek bizonyítékok híján szinte eldönthetetlenek: olyanok — hogy az oklevéltanból vegyek hasonlatot, — mint a pannonhalmi apátság alapító oklevelének kérdése. Már a tizennyolczadik században dühös könyvharcz dúlt hitelességről; a tizenkilencedikben egy szaktudós tudományos apparatussal igazolta hitelességét, majd egy másik utolsó sorai hitelét (t. i. mint más kéz írását) vonta kétségbe; ismét egy historikus szerint ha utolsó sorai nem hitelesek, az egész nem hiteles, azután pecsétjéből merítettek érveket stb. Ilyenkor tág tér nyílik hypothesis-gyártásra s irodalomtörténetünk is ebben valóban gazdag.

Szeretném lelkökre kötni, hogy *ne kövessék ezt a példát s legyenek ebben a tekintetben óvatosak*. Nagy fontosságúak ezek a természettudomány körében a tünemények okainak kimagyarázására: a csillagászat például egy lépést se tehetne nélküle, de legtöbb esetben nélkülözhető az irodalomtörténetben. Gombamódra támadtak, különösen a német irodalomban az ilyen hypothesisek, pl. a Nibelungenlied keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről, Goethe »Faust«-járól stb.: minden áron feltűnni vágyó tudósok és tudósjelöltek találekonyosságának, túlfinom, sokszor pedig nyakatekert gondolkodásának megannyi bizonyosságai, melyek, ha halva nem születtek, rövid életűek voltak, a mit meg is érdemeltek. Megengedem, hogy sokszor nemes indítéka van az ilyen kísérletnek, például kivonni az érdemes író a névtelenség homályából, de nem kell feledni, hogy némely művek arra vannak kárhozotva, sokszor az író szándékából, néha a nélkül, hogy örökké a névtelenség titokzatos leple alatt szenderegjenek; valamint azt sem, hogy lehet méltatlanságot elkövetni a névtelen szerzőn is, ha műve tulajdonjogát másnak ajándékozzuk.

Különösen kerülnék el a feltevést ott, a hol felesleges. Bizonyára sokat hallottak és olvastak Gyöngyösi »Palinodia. Proso-popoea Hungariae . . .« című költeményéről s a *παλινοδία* különféle magyarázatairól. E szó azt jelenti: ismét éneklés, visszaéneklés, vagyis az előbb énekeltnek visszavonása. Használják ezt a kifejezést Platon, Stesikhoros, Horatius, a »Protestánsok üldöztetéséről« szóló ének stb., többnyire az utóbbi értelemben. Azt hiszem, ismerik Arany éles elméjű és szellemes magyarázatát, hogy t. i. e cím Gyöngyösi pártállását fejezi ki. Szerinte Gyöngyösi 1664-ben Széchy Mária és Wesselényi megéneklésével királyságtól mutatva magát, az volt 1681-ben is, midőn kéziratban elkészült ezzel a labancz Esterházyt magasztaló költeményével, a »Proso-popoea Hungariae«-val. 1693-ban adta ki kurucz érzelmére valló »Kemény János«-át. Midőn 1695-ben a királyságtól elűzött királyságtól akarta adni, hogy a két költeményben nyilvánuló érzelmi ellentmondást enyhítse, Palinodia címet adott ennek, azt jelezve

ez által, hogy már szeretné visszavonni.¹ Szellemes magyarázat! De mennyi ténybeli ellentmondás. Kemény János maga is német segélylvel akart boldogulni. Hátha az 1681-iki kézíraton is rajta volt a »Palinodia!« Mennyei hozzászólottak: Fülep Imre,² Négyesy László,³ Ballagi Géza,⁴ Rupp⁵ stb. Mennyi hypothesis! Most itt ezekre nem terjeszkedhetem ki, csak a legújabbat említtem föl, mely a múlt év (1901) december havában látott világot. Szeremley Barna hosszasan czáfolja Arany hypothesisét s egy újabbat állít föl.⁶ Elfogadja Ballagi véleményét, hogy »Palinodia« énekisméltést jelent és azt így magyarázza meg: Az 1681-ben készült munkában arra kérte Gyöngyösi Esterházyt, hogy befolyásával védje meg az országot a Sas (t. i. német) támadásai ellen, 1695-ben még nagyobb volt e kérés actualitása s midőn kinyomatta, azért adta neki e czímet, hogy az újra kérést kifejezze, vagy talán csupán azért nyomatta ki, hogy újra kérhesse. De mi szükség e föltevésekre? Vegyék elő e művet s olvassák el figyelemmel Ajánlólevelét. Itt Gyöngyösi azt írja:⁷

»Régi magyar mondás: a vén hegedűs mindennap egy nótát felejt, és a mit von, azt is hibássa vonja. Kihez képest az idős poéta sem szökdécseltetheti oly kényes lábokon a verseket, mint a gyermeked Apolló . . . következendőképpen én se lehetek most azokban oly furcsa, a mint annak előtte . . . Mindazonáltal így is, hogy semmint a vén hegedűs szokását, inkább igyekeztem követnem a jó vén lónak természetét. Amiképpen az, ha meg nem eheti is elegendőképpen abrakját, de megröhhögi mégis azt . . . Hasonlóképpen bennem is (a Nagyságod palatinusi új méltóságán örvendő mások verseinek előttem való olvasására) annak a vérnek még meglevő csöppecskéje, melyet Medusa vérével egyveledett Pegasus forrásából iffiaab esztendőkben hörpintetem vala, nem lehetett eltűrnöm, hogy annak ingerléséből még egyszer a versíráshoz ne kezdettem volna . . .«

Tehát hosszú pihenés után újra énekel a költő. Ez a palinodia, vagy újra éneklés. Ez semmi adattal sincs ellenmondásban s a nagy időköz is megvan, mely e panaszalkodást érthetővé teszi, t. i. 1664-ben írta a »Murányi Vénus«-t és 1681-ben, tehát 18 év mulva a »Palinodiát«-t. Tehát a költőnek ugyanolyan kijelentése ez mint a Vergiliusé:

»Ille ego qui quondam gracili modulatus avena . . .«

vagy a Zrinyié:

¹ Arany J. prózai dolg. (Összes munkái V.) Bp. 1884. 192—3. l.

² Pótkötet az Egy. Phil. Közlönyhöz. 83—127. l. és külön is.

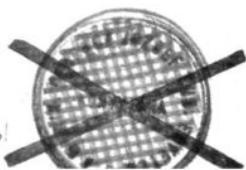
³ Pallas nagy lex. VIII. 438. l.

⁴ A polit. irodalom. Magyarországon Bp. 1888. 44—7. l.

⁵ *Beöthy*: A magyar irod. története. képes díszm. 2. kiad.: 413. l.

⁶ Gyöngyösi István »Palinodiá«-ja. Urania. 1901. 10. sz.

⁷ Toldy-féle kiadás szerint I. köt. 157—8. l.

»Én a ki az előtt ifjú elmével
 Játszottam szerelemnek édes versével
 . . . . .
 Mostan immár Marsnak hangosabb versével
 Fegyvert s vitézt éneklek . . .«

vagy Aranyé:

»Toldi jut eszembe, kiről még ifjonta,
 Játszi elmém könnyű énekét elmondta:
 . . . . .
 Óh ha még egy olyat énekelni tudnék!«

Az ilyen hypothesiseknél az a veszedelem is fenyeget, hogy a mit annak alkotója csak óvatosan állít, mások már mint teljes bizonyosságot hirdetik. Tinódi műveinek kiadója például mint valószínű dolgot, melyet családi és nemzeti hagyomány támogat, említi föl, hogy Tinódi a fejérmegyei Tinódon született, köznemesi családból. Ez ellen nem lehet semmi kifogást tenni. De egy újabb (1899) Tinódi-életrajzban már azt olvassuk, hogy *bizonyos*, hogy családja szegény nemesi család volt, mely Fejérmegye Tinódszécsében lakott.« És ime nem régen előkerült a nemesi levél, melyből kétségtelenül kiderül, hogy Sebők deák maga szerzett nemesiséget családjának.¹

Az irodalomtörténeti kutatásnál fontos feladat az *irodalmi művek forrásának* kimutatása. Különösen a régi irodalomban és kivált minálunk. Nyelvemlékeink legendái, régi énekeink, széphistóriáink nagyobbrészt fordítások, vagy átdolgozások, melyeknél az eredeti felkutatása azért nehéz, mert vagy egyáltalában nem, vagy nagyon hiányosan utalnak reá. »A Tündérországról bőséggel olvastam, Olasz krónikákból kit megfordítottam«, ezzel utal Argirus a forrásra s a gazdag olasz irodalomban, melynek XVI-ik századbeli termékeihez most már nehéz hozzáférni, nem is maradtak fent teljesen, mindeddig hasztalan keresték bűváraink.² Mikes megelelészik fordítása eredetijének ilyen jelölésével: »idegen országban idegen nyelvből fordítottatott magyarra«, ezért nehéz megtalálni azokat, mivel csak a cím után kell igazodni: de mennyi »Epistoláknak és evangeliomoknak . . . magyarázattya«, »Krisztus Jézus életének historiája« és »Keresztényi gondolatok« jelent meg a XVII. és XVIII-ik százabban! Ez utóbbi eredetijét mindamellett úgy sikerült megtalálnunk, hogy valamennyi megkeríthető »Pensées chrétiennes« vagy, mivel közvetítésre is gondoltunk, »Cogitationes christianae« című művel összevetettük. Így leltük meg a szintén Mikestől származó »Az idő jól eltöltésének módgya . . .« cz. kézirat eredetijét. Néha a véletlen igazít útba. Faludi »Téli éjszakák« cz. művében

¹ Erdélyi Múzeum 1901. évf. 391—5. l. Turul 1902. évf. 92—3. l.

² Bognár Teofil becses felfedezése nem közvetlen forrását mutatta ki. Egy. Phil. Közl. XVIII. 1904. 12—22. l. V. ö. Binder Jenő cikkével u. o. 375—89. l.

a szereplők »Noches de invierno« című művel mulatják magukat. Egy ilyen novellagyűjteményt Antonio de Eslavától említ Ticknor,¹ és csakugyan ez a »Téli éjszakák« eredetije. Még egyszerűbb módja lett volna a megtalálásnak, az hogy a budapesti egyetemi könyvtárban egy német fordítása szintén »Noches de invierno« címen van felvéve! Ha a véletlen segített volna Bindernek, nem kellett volna Münchenhez fordulni az eredetiért.² Sokszor, habár akaratlanul, maga a szerző vezeti félre a kutatást. Mikes például azt mondja, hogy a »Kereszt királyi útjának« »első auctora spanyol jezsuita volt, azután francziára fordították s a francziából székely nyelvre«, holott az első szerző, mint sok keresés után rájöttünk, hollandus volt (bár annak idejében hazája [Brabant] spanyol uralom alatt állott), nem is jezsuita volt, hanem benedekrendi. Még nehezebb a forrás kimutatása ott, hol az író számos különféle művet hasonlított föl, mint Zrinyi nagy eposában, melynek forrásai gyanánt Homeros, Vergilius, Tasso, Ariosto, Karnarutic költői, Leunclavius, Budina, Forgách, Zsámboki, Reusner, Istvánfi történeti műveit emlegetik. Olykor az író keze alatt egész átalakul az a mű, melyet követett, mint Balassánál Marullus, Angerianus, Joannes Secundus költeményei, s ilyenkor már inkább hatásról, mint forrásról lehet beszélni. Különösen így találjuk ezt a meséknél, népmeséknél, mondáknál stb. melyek vándorlás közben mindinkább módosultak, változtak, átalakultak. Az irodalmi hatás kutatásánál nagy óvatosságra van szükség, mert gondolati vagy tárgyi hasonlóság nem mindig hatás következménye. A források, irodalmi hatás kimutatásában különösen újabbban az összehasonlító irodalomtörténet ért el nagy sikereket. Miért rendkívül fontos az irodalomtörténetben az irodalmi mű forrásának kikutatása, arra nézve ime itt egy példa. Azt mondja Abafi »Mikes imá«-járól Mikes Kelemen életrajzában:³ Az imádságot . . . nemcsak mint mély áhitattal készült imát, hanem mint (fejedelmi urának példáját követve) Mikes által, saját gondolkozása s érzelmei szerint készített imát, melynek tehát biographicus, az egyént jellemző értéke van, ide igtatom stb.« A mint az eredetit megtaláltuk, ez az egész »egyént jellemző érték« szétfoszlik s megmarad a puszta — fordítás.⁴

¹ Geschichte der schönen Literatur in Spanien. II. Band. Leipzig 1852. 245. l. (Névmutatójában »Noches de invierno« alatt is felvéve.)

² Egy. Phil. Közlöny XXV. 1901. évf. 97. kk.

³ Mikes Kelemen. Bpest év n. 131. l.

⁴ Álljon itt a két szöveg eleje összehasonlításul. Eddig csak a latint kaphattuk meg, habár valószínű, hogy itt is, mint többi műveinél, francia eredetit vett Mikes fordítása alapjául:

»*Oratio quotidie recitanda.* Domine Deus et Salvator meus, esto mihi propitius et concede mihi memoriam, quae gaudeat meminisse Tui et aeternitatis. Concede cogitationes sanctas, voluntatem rectam et tuae conformem, desideria coelo nitentia. Fidem contemnentem mundam et amplectentem paupertatem, contumelias et dolores. Fugam rerum fallacium . . .«

»*Imádság.* Megváltó Jésumom, Uram és én Istenem, cselekedgyed velem

Fentebb említettem s példákkal bizonyítottam, hogy a módszer alkalmazásának milyen fontos szerepe van az irodalomtörténet tanulmányozásában. Önként fölmerül az a kérdés: milyen legyen ez a módszer, s melyiket lehet követni a sok közül? Mint tudják, nevezetesebbek:

A *philologiai módszer*, mely az író életrajzi adatainak kritikai vizsgálatával, az irodalmi mű keletkezése történetével, szövegének, forrásának megállapításával, a mű értelmének az író intenciójának megfelelő módon visszatükröztetésével foglalkozik.¹

Az *aesthetikai módszer*, mely az irodalmi műveket olyan szempontból vizsgálja és értékeli, mennyiben felelnek meg azok, pl. egy dráma, egy epos, egy elegia, ezen műfaj különös s azonkívül az esztetika általános szabályainak (l'art pour l'art).

A *fejlődéstörténeti módszer*, mely hangsúlyozza, hogy az irodalom új, magasabb képződési fokok előállása a már meglévőkből, ugyanazért az irodalmi műben történelmi (mit köszönhet a költő korának, nemzetének), lélektani (az egyéniség jelentősége, az élet és költészet viszonya, az olvasmányok és költői alkotás viszonya) és eszthetikai elemet különböztet meg.²

A *történelmi vagy történelmi-lélektani módszer*, mely az irodalmi műben történetet lát: ugyanazért az íróat abba a korba helyezi vissza, melyben élt és művét a faj, környezet és időpont, e három őserő folytonos szem előtt tartásával boncolja és bírálja.³

Az *erkölcsi módszer*, mely a művet a tanulság, az emberiségre belőle áramló haszon szempontjából tekinti s azt kéri Carlyle-lal számon az írótól, hogy micsoda fontos mondani valója van az emberiségnek?⁴

Az *összehasonlító módszer*, melyet elért eredményei egy új tudományág alapítására jogosítottak föl; a nélkül azonban, hogy mint módszert a nemzeti irodalomtörténet is nélkülözhetné.⁵

azt a kegyelmességet, hogy adgy olyan elmét nekem, a mely örömel gondolkodgyék az Istenről és az örökkévalóságról. Adgy szent gondolatokat, egyenes akaratot. Mely megegyezék a tiédel, buzgo kívánságot a menyekhez. Adgy olyan hitet, mely megvesse a világot és kedvellye a szegénységet, gyalázatot és szenvedést. Hogy elkerüllyem az olyan dolgokat, a melyek minket el ámittanak . . . »

¹ H. Paul: Methodenlehre. Strassburg 1889. Különlenyomat a »Grundriss d. germ. Philologie« I. kötetéből. 2. kiad. 1901. Hornyánszky Gy. A classica-philologia mint történetírás. Budapest 1895. 1—22: I. A philologiai módszer.

² H. Falkenhelm: Kuno Fischer und die litterarhistorische Methode. Berlin 1892.

³ Sainte-Beuve után, ki e módszer alapjait lerakta. Taine: Essais de critique et d'histoire. Paris 1858. Nouveaux essais de critique et d'histoire. Paris 1865.; de különösen Angol irodalomtörténete I. kötetének bevezetésében. V. ö. Dutoit: Die Theorie des Milieu. Bern 1899.; továbbá Zsilinszky és Alexander értekezéseit. Tanítványa Brandes stb.

⁴ Platontól Tolstojig vannak képviselői.

⁵ Posnett: Comparative Literature. London 1886. Rod: De la littérature comparée. Genève-Paris 1886. Wetz: Shakspeare vom Standpunkte der vergl. Litteraturgeschichte. Worms. I. 890. (Bevezetés.); Betz: Studien zu vergl.

A *lélektani módszer*, mely abból a szempontból vizsgálja az irodalmi művet, hogy az írónak mennyire sikerült lelki szemeivel behatolni az emberi szív titkaiba, mennyire volt képes meglesni az emberi szenvedély és akarat titkos rugóit.¹ És még ezeken kívül vannak *fejlődési* (Brunetiére),² *aesthopsychologikus* (Hennequin)³ stb. módszerek s csak válogatva sorolva föl a kiválóbbakat, a kik részint elméletben, részint alkalmazásban mutatták be módszertani felfogásukat, felemlítjük a Ricardou,⁴ Lacombe,⁵ Renard,⁶ Dumesnil, France Anatole, Faguet, Wyzewa, Doumic, De Sanctis, Croce,⁷ Braga, Arnold, Sherman,⁸ Robertson,⁹ Worsford,¹⁰ Mabie, Court-hope, Elster,¹¹ Roetteken stb. módszereit vagy módszertani fejtegetéseit, melyek jobbára a fentebb felsorolt módszerek összetételei, változatai vagy továbbfejlesztései.

Melyikhez szegődjenek ezek közül? kérdik talán. Mindenikhez és mégis egyikhez sem kizárólag. A philologiai módszerről már Fischer Kuno helyesen jegyezte meg, hogy munkája előkészület az irodalmi mű megértéséhez. Az esztetikai módszer kizárólagos alkalmazásának hívei, jó lesz, ha megszívlelik azt, a mit Ten Brink mond róla. Az irodalomtörténetírásról szerinte ezek azt tartják, hogy az csak a nyelvi előadás művészetének fejlődéséről szóló tudomány. De ez a meghatározás — úgy mond — nem meríti ki lényegét. A nyelvi előadás művészetét köztudomás szerint az a tudományág vizsgálja, a melyet több mint kétezer év óta poetikának és rhetorikának neveznek és jellemző módon még mindig nem tudtak egységes kerek egészzé összefoglalni. A régiek munkálatainak ugyan igen nagy jelentősége van ezen a téren, de azok részint töredékesek, mint a poetikában, részint nagyobbára leíró jellegűek s a mellett inkább a gyakorlat, mint az elméleti szempont volt rájuk nézve döntő. Az pedig, a mit újabb időben az esztetikusok, philologusok vagy gyakorlati paedagogusok régi alapon tovább építettek, habár

Litt.-gesch. Frankfurt a. M. 1902. (Bevezetés.); *Kalona*: Az összehas. irodalomtörténet főladatai. Budapesti Szemle 1900. 104. köt.

¹ Bourget: Essais de psychologie contemporaine. Paris 1883. Nouveaux essais. U. o. 1885. stb.

² L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature. 1. vol. Paris 1890. L'évolution de la poésie lyrique en France. 1. 2. Paris 1894. Etudes critiques sur l'hist. de la litt. fr. 1—5. vol. Paris 1880—93. stb. L. Haraszti ismertetéseit. a »Budapesti Szemle«-ben és Egy. Philol. Közönyben.

³ La critique scientifique.³ Paris 1888. (1894³) és Etudes de critique sc. Két kötet 1889—90

⁴ La critique littéraire. Paris 1896.

⁵ Introduction à l'histoire littéraire. Paris 1898.

⁶ La méthode scientifique de l'histoire littéraire. Paris 1900.

⁷ La critica letteraria. Roma 1896.

⁸ Analytics of literature. Boston 1893.

⁹ New essays towards a critical method. London 1897.

¹⁰ The Principles of criticism. London 1897.

¹¹ Die Aufgaben d. Litteraturgeschichte. Halle 1894.; Prinzipien der Litteraturwissenschaft. I. Band. Halle 1897.

szellemesen kigondolt és jól sikerült részei is vannak, a maga egészében mégis úgy hat reánk, mint egy távolról sem kész, és azonkívül már félig ismét romba dőlt épület. Az irodalomtörténetíró, a kinek innen kell kiindulni feladatához, nem rendezkedhetik be kényelmesen benne s kénytelen a régi fal egy részére támaszkodva, vagy a puszta alapzatra félig a régi, félig az új anyagból saját szükségére ideiglenes épületet emelni. Abban aztán gyakran kényelmetlenül, bizonytalanul, mozgásaiban korlátozva érzi magát és sajnos, ezt észrevesszük rajta.¹ Mindamellett az irodalomtörténetben az esztetikának első sorban kell érvényesülni, mert a mint Fischer Kuno tanítja,² ez az irodalomtörténet alphája és omegája. Az erkölcsi módszerre nézve megjegyezzük, hogy az irodalmi műnek nem feladata az erkölcsjavítás, nem tartozik lényegéhez az erkölcsi vagy bármiféle czélzat; a költői alkotások egy része nevezetesen úgy jött létre, hogy a költő szívében tuláradó érzelmek a kifejeződésre formát keresett s erre legalkalmasabbnak a költői forma kínálkozott. A történelmi, fejlődéstörténeti és lélektani módszerben sok közös vonások vannak.

Mi legyen az irodalomtörténetbűvár magatartása e módszerekkel szemben? Tanulmányozzák gondosan valamennyit Mindenikből okulást meríthetnek, szemhatárukat ilyen irányú tanulmány által nagyon szélesbíthetik. De szigorúan egyikhez se szegődjenek. A philologiai módszernek nagy hasznát veszik az irodalomtörténet alapjának lerakásánál, az összehasonlító módszernek a forráskutatásnál, a történelmi és lélektani módszer a mű szellemébe behatolásra képesíti s az esztetikai módszer az irodalmi mű értékelésének kulcsát adja kezünkbe, úgy hogy mi a Fischer Kuno szellemes bibliai idézetét úgy módosítanók, hogy a philologiai módszer az irodalomtörténetet alphája, kezdete s az esztetikai pedig omegája, betetőzése. Még arról kellene szólanom, hogy a magyar irodalom vizsgálatánál micsoda módszerek érvényesültek eddig irodalomtörténetíróinknál, de most erről, az idő rövidsége miatt, le kell mondanom.

Még csupán egy figyelmeztetést engedjenek meg. Azt vessék jól elméjükbe, hogy az *irodalomtörténet tanulmányozása egész embert kíván*. Nem úgy értem ezt, hogy csak irodalomtörténettel foglalkozzanak: óh akkor nagyon egyoldalúak lennének! Tanulmányozzák a történetet, vallási életet, társadalmi viszonyokat, politikai életet, művészetet, bölcséletet: de mindezeket az irodalomtörténet szempontjából. Szenteljék ifjú lelkük egész lelkesedését ezen tudomány művelésére. Elődeink ugyan sokat elvégeztek már, de még azért nagyon sok a tennivaló, különösen a feldolgozás

¹ *Ten Brink*: Über die Aufgabe der Litteraturgeschichte. Strassburg. 1891. 8—9. l. V. ö. *W. Wetz*: Ueber Litteraturgeschichte. Eine Kritik von ten Brink's Rede. Hamburg (Worms) 1891.

² *Falkenheim*: Kuno Fischer u. die litterarhist. Methode. 74. l.

terén. Pl. Gyöngyösinek, Faludinak, Kazinczinak, Csokonainak, Kisfaludi Sándornak, Széchenyinek, Deáknak, Keménynek, Eötvösnek, Aranynek, Tompának stb. még mindig nincs hozzájuk minden tekintetben méltó életrajza. Mennyi a teendő a forráskutatás, mennyi a régi írók kiadásában! Osszák föl maguk között az irodalmat: válasszanak ki maguknak egy kedvelt író s foglalkozzanak vele állandóan: öt-tíz éven, sőt az egész életen át; vagy egy irodalmi korszakot, vagy eidographikus rendszert követve, egy olyan irodalmi műfajt, melynek beható tanulmányozása hajlamaiknak leginkább megfelel, pl. a lyra, az epikus költészet, a regényirodalom stb. történetét. Majd mikor oly gazdag és értékes monographia-irodalmunk lesz, melyben minden kiváló író méltatását, minden kiváló irodalmi műfaj történetét megtalálhatjuk, akkor lehet csak igazán hozzáfogni egy tudományos magyar irodalomtörténet megírásához. Reméljük, hogy sem az egyik, sem a másik nem várat soká magára!

DR. DÉZSI LAJOS.

A DEÁKOS ISKOLA.

(Első közlemény.)

A XVIII. század hetvenes éveiben új életre ébredő nemzeti szellem a költészet terén három irányban éreztette hatását. Ezen irányokat költői iskoláknak nevezi a közszokás, kissé szabadabban értelmezve a szót. A három csoportban munkálkodó írókat ugyanis nem egy-egy határozott egyéniség tartotta össze — elismert vezére is csak az egyiknek s a francziásoknak volt — nem is törvényszerűen megállapított műszabályok követése különbözteti meg őket a többi iskola tagjaitól, hanem a születésükre, műveltségükre s tanulmányaikra nézve rokon jellemű írók szinte öntudatlanul indultak el hasonló utakon. Jelenleg a deákosokkal foglalkozunk, a mely irány a francziások és magyarosok után időrendben harmadiknak lépett ki az irodalom terére. Közös vonása az iskola tagjainak, hogy a verselés régi magyar formáját s a nyugoteurópai versformákat majdnem teljesen mellőzve, görög-latin mértékekben írták verseiket.¹ Irodalmi munkásságuk tárgyalásában nem kizárólag, sőt nem is első sorban az aesthetika szempontját kívánjuk érvényre juttatni, hanem inkább a történelmit és lélektanit, működésüknél nemcsak arra tekintünk, van-e igazi értéke annak, a mit írtak, hanem fölkeresjük céljukat, megkeressük vezérlő gondolataikat és költészetüknek sajátosságait; kiválóságait és fogyatkozásait nem annyira méltányolni és bírálni, mint inkább megértetni törekszünk.

Három író vonunk tárgyalásunk keretébe, Rájnis Józsefet, Baróti Szabó Dávidot és Révai Miklóst; a negyediket, a ki nemcsak későbbben lépett föl, de működése ki is nő az iskola korlátaiból, Virág Benedeket, most elmellőzzük. Kivülük, de már az ő hatásukra, az irodalom több jelese is megpróbálkozott az új formában, mely gyorsan népszerűvé vált.

A klasszikus iskola három alapítójának eredeti versei — nem számítva az önállóan közrebocsátott, vagy folyóiratokban, előszókbán elszórtakat — a következő gyűjteményekben jelentek meg.

¹ De azért mind a hárman írtak sima, u. n. soros verseket. Rájnis ugyan csak egyet, de Szabó élete második szakában többet, Révai meg éppen vagy huszat.

Szabó versei négy kiadást értek meg, az elsőt 1777-ben, *Uj mértékre vett külömb' verseknek* három könyvei, 1786-ban *Verskoszorú* három szakaszban, 1789-ben *Költeményes munkái* két kötetben, 1802-ben *Meg-jobbitott, 's bővített Költeményes munkái* három kötetben. Kéziratban maradt versei közül egy pár megjelent Abafi *Figyelőjé*-nek XII. és XIII. kötetében,¹ végül hatvanat Horváth Balázs közölt a *kassai gimnázium 1887/88. értesítőjében*. Révai magyar verseinek két. gyűjteménye jelent meg, az első *A' magyar Alagyáknak első könyvök* címmel 1778-ban, a második három könyvre bővítve *Elegyes versek* címmel 1787-ben.² Rájnis csak egyszer nyomtathatta ki verseit *A' magyar Helikonra vezérlő Kalaúz. példák és régulák* címmel 1781-ben. A Kalaúzt másodszer is ki akarta adni Rájnis, javítva és bővítve *Magyar Parnassus* címmel, de csak a *Példák* című része készült el. Két kéziratos példánya az Akadémiában,³ egy a Múzeumban⁴ van. A Magyar Parnassus új verseit Ágh Lajos Norbert közölte Kőszegi Rájnis József élete és munkái című monographiája függelékeként.

A klasszikus iskola első jelentős próbája tehát 1777-ben látott napvilágot, de már négy évvel előbb mind a hárman dolgoztak, sőt Rájnis 1760-ban is írt dystichonokat. Ezeket az első jelenségeket s általában a klasszikus iskola keletkezését nem szabad értékén fölül megbecsülni s a merész újítást inkább vers-technikai, mint költői mozgalomnak kell tartanunk. Erre utal bennünket mindjárt az első kérdés, melyet el kell dönteni: mi vezette e három író-t arra a gondolatra, hogy római mértékre vegyék magyar verseiket. Rendszerint két egymással kapcsolatba lépő mozzanatra tudják be, a régebbi, XVI—XVIII. századi törekvéseknek és a római klasszikus költők hatásának. Vizsgáljuk, mennyiben állja ki e nézet a bírálatot, s nem szorul-e igazításra. Vizsgálódásunkat kissé kiszélesítjük, s mialatt megfelelünk a fölített kérdésre, kitérünk több olyan mozzanatra, a mely jellemző vonásokat nyújt a deákos iskola költészetének méltatásához.

I.

A deákosok föllépésére nem voltak befolyással a XVI—XVII. századi kísérletek Az elsőség kérdése és fontossága. A prozódiai harc.

A föltevés első fele téves. Igaz, hogy a magyar irodalom Rájnisék előtt is mutat a görög-római verselésre példát, 1541-től,

¹ XII: 272—279; (az itt közölt versek azonban kettő kivételével — III., IV. — megjelentek már Szabó valamelyik gyűjteményében, s nem illeti őket a *kiadatlann* jelző.) 384—386; XIII: 390—396.

² A Nemz. Múzeum Oct. Hung. 7. sz. jelzett kézirat-csomóban több kiadatlan rímese verse van Révainak, közülük többet — de inkább csak részleteket — közölt Bánóczi, Révai élete és munkái, meg Csaplár hasonló című könyvében.

³ Régibb és újabb magyar írók 40. 19. és 69. l.

⁴ Quart. Hung. 221.

Sylvester föllépésétől 1773-ig vagy negyven kísérletről van tudomásunk¹ s elmondhatjuk, hogy a verselésnek ez az új módja a harmadfél évszáz alatt megszakítva, végleg azonban el nem némulva, egyre élt: de a deákosok nem ezekből a próbálkozásokból merítették ösztönzést. Nem is azokból a kísérletekből, melyeket közvetlenül előttük, a XVIII. század közepén tettek, pedig ezek is nagy számmal voltak. Ráday Gedeon még 1746-ban gondolt arra, hogy a *Szigeti veszedelmet* átteszi hexameterekbe. Szilágyi Sámuel valamivel később Horatius és Klopstock ódáit foglalta magyar versekbe az eredetiek mértékében,² sőt Molnár János, a nagytudományú és az irodalomért buzgó jezsuita, 1760 körül nemcsak gyakorlatban tett próbát, hogy meghonosítsa nálunk a deák-méretű verseket, hanem elméletileg, a *Régi feles épületek* bevezető levelében is izgatott érdekükben és az ő lelkes buzdítására egész kis kör keletkezett, majd mind szerzetes, a kik nyomába lépni igyekeztek.³

Mindez teljesen ismeretlen volt a deákos iskola tagjai előtt, sejtelmük sem volt, hogy megelőzték őket, csak az egyikük, Révai, hallott valamit Molnárék működéséről, úgy hogy mikor az új formában megpróbálkoztak, mindegyik erősen meg volt győződve, hogy ő fődözte föl ezt a technikát.

Beszámolnak híven, mint jutottak arra a gondolatra, hogy a verselés régi magyar módja helyett új formát honosítsanak meg, s kettő közülük büszkén hirdeti, hogy ő az első, a ki ezen a szokatlan úton elindult. Ez nagyon fontos körülmény. Ha ők azért vették volna át elődeiktől a görög-római mértéket, hogy lelküknek költői érzelmeit új, szokatlan formában fejezzék ki, akkor a klasszikus iskola költői motívumokból született volna meg. E három költő azonban nem költői szükségből kezdett verselni, reformjuk nem költői czélnak köszöni eredetét, elsőik akartak lenni, a kik a klasszikusok csodált metrumain magyar verseket írnak.

A klasszikus iskola költészete tehát kezdetben pusztá forma-gyakorlat.

Az egyik, Szabó, már vagy tíz év óta ír latin verseket,⁴ s otthonosan mozog az idegen köntösben, mikor egy rendtársa, Rauch Ignác, 1773-ban arra kéri, próbálja meg, nem lehetne-e a németek példájára magyar mértékes sorokat írni.⁵ Szabónak tetszett a gondolat, hízelt hiúságának és hazafias érzésének, hogy a

¹ Legpontosabb, az elődök összeállítását felhasználó, de azóta is kiegészült sorok Négyesy László könyvében. A mértékes magyar verselés történetében olvasható, 29—33. l.

² U. o. 28—41. l.

³ U. o. 41—44. l.

⁴ L. Verskoszorú II: 24. l.: »Midőn... Barkóczy Ferentz... A' volt Társaság' N. Sz. Kollegyiomába fordulna, ezen *Deák* Verseket koholám.« Az esemény pedig 1764-ben történt. Valószínűleg *latin* verseire czéloz Szabó Kazinczyhoz írt levelében is (Kaz. Lev. I: 14), mikor »szengéiről« emlékszik meg.

⁵ Meg-jobb. költ. Munkái II: 136. Kazinczy részletesebben mondja el az eseményt. Magyarországi utak (Olcsó könyvtár) 14. l.

magyar nyelv nem áll a német mögött, s ez a nagy dicsőség épen az ő ügyessége révén pattanjon ki. A próbát kész volt megtenni — csak tárgyat kért társától. Ime, épen annak volt hiával, a mi az igazi költészet első föltétele, az ihletnek. Hogy a Rauch Ignácztól kapott tárgy nemcsak teljesen alkalmatlan volt a költői földolgozásra és hogy Szabó verse (*Beteg*) mértékes, de értelmetlen próza, az mellékes, a kísérlet megtörtént. Talán eszébe sem jutott volna Szabónak tovább »fenni a koszorút,« ha rendjét XIV. Kelemen pápa el nem töröli. Az esemény, vagy a mint ő nevezi »kedves anyjának halála«, lángra gyújtotta a kicsiny szikrát s ezentúl buzgósággal írt magyar verseket.¹ Ez a mozzanat, mintha versejének forrása a rendje eltörlésén érzett őszinte fájdalom, tehát érzés lett volna, látszólag költői színbe vonja versíró működését, de csak látszólag. Ha azért írt volna, hogy kiöntse szive keserűségét, s költői alakban szólaltassa meg fájdalmát: megérdemelte volna a költő nevet. Ő azonban egy elegiában elpanaszolja a szenvedését,² de azután megfélekezve bánatáról, versel — büfelejtésül.

Még eszem' ágában sem vólt, hogy verseket írnék,
Míg nem adott mérget kedves Anyámnak halál.
Mit tennék azután? hogy búm tágúlna, mikor volt
Egy kis ürességem, vers-faragásba kapék;
'S lassanként nagy számra megyek.³

A latin verselés könnyű játék volt neki, olyan föladat kellett, mely elfoglalja egész figyelmét, lelkét, erre volt jó a magyar versek költése. A versfaragás szórakozás volt rá nézve és gondúzás! Nemes szórakozás és komoly módja a gondúzásnak, megvalljuk, de — így tekintve — épen nem költői.

Szakasztott ilyen módon lett »költővé« Rájnis József is. Már igen korán megtanulta a latin versírás szabályait s még 1760-ban Leobenben arra a gondolatra jutott, nem lehetne-e magyarul is mértékes verseket írni⁴ s a mit Szabó csak biztatásra, azt ő önként megkísérelte: be akarta bizonyítani, hogy a magyar nyelv nem alábbvaló az idegeneknél, a latinnál és görögénél. Próbálkozása sikerült,⁵ de ő nem volt annyira megelégedve az eredménnyel mint Szabó és sokat elmélkedett. a magyar prosodiáról, sokat próbálgatott, míg magát a versírást folytatni merte. A vezető szempontja azonban kezdetben, ugyanaz volt mint Szabóé: olyat mutatni a tudós világnak, a mit az még eddig nem látott. Sőt Rájnis még merészebb reményekkel áltatta magát: azt hitte, ő az első, a ki

¹ Horvát Mihály úrhoz. Verskoszorú III: 53.

² Panaszos indulat, Új mértékre vett stb. 172. l.

³ J. verse Horvát Mihályhoz.

⁴ Magyar Virgilius II. darab, 57. l.

⁵ Közli Négyesy László i. m. 84. l.

a modern nyelvet az antik formákba kényszeríti s csodálkozva hallotta kispap-társaitól, hogy a németek ebben már megelőzték őt.¹

Révai, a harmadik a sorban, már nem kezdett ilyen reménnyel a versíráshoz:

Gerjedezt kedvem már régtől erre is, a' mint
Hallék fül hegygyel, hogy mivelésbe vevék.
'S mindjárt próbáltam módját lelegetni *magamtól*.²

Tudta tehát, hogy mások megelőzték, de a vallomása mintha azt is bizonyítaná, hogy őt sem a költői ihlet hajtotta, inkább az a tudományos kíváncsiság, mely a matematikust arra ösztönzi, hogy valami nehéz problémát megoldjon. Azonban, mint maga mondja, a megfejtés nehezen ment, akadályra talált, nem tudta a latin prozódiaát simán alkalmazni a magyarra. Ekkor, 1773-ban, szerencséjére kezébe került Molnár Jánosnak Jeles épületek című könyve s benne a magyar hexameterek:

Itt a' gerjedezés, melyly tsak fojtódva szikrázott,
Már nyilván lánggá lobbana, 's ége tüzem.³

Ez az 1773. esztendő nagyon fontos a deákos iskola történetében, ekkor írja Rájnis is Kalauzáát, s most már a három költő versenyezve készíti az új mértékre szedett verseket. Csak két dolog fontos előttük: bebizonyítani a magyar nyelv alkalmas voltát az újfajta verselésre és a fölfödözés dicsősége. Révai kevésbbé, de a másik kettő annál több tűzzel hirdeti, hogy töretlen úton haladt, hogy nem volt vezére s még ha a másik megelőzte is, azért övé is az érdem, mert magától jutott reá. Ádáz »penna-csatába« bocsátkoznak, mindegyik maga számára követeli a fölfödözés dicsőségét. Szinte unalmas hallgatni, a mint ezt egymásnak és barátaiknak hangoztatják, mindegyik első akart lenni, mint Horatius, a ki először szólaltatta meg hazai nyelven az aeoli lantot. Szabó a legnaivabb köztük, nyíltan megvallja:

Nem kívánom, hogy én fejemet Laurus fa kerítse:
Nintsen üdöm, hogy szert illy koszorúra tegyek.
Törni jeget, 's útat kívánék irtani: hogyha
Kis munkám eztet meg nyeri, lészen elég.¹

A mai irodalmi viszonyokhoz szokott olvasó majdnem kételkedve fogadja, hogy sem egymás törekvéseiről, sem a régebbiekről nem hallottak, hogy Révai még Kalmár műveit sem ismerte, a ki három évvel előtte ugyanott írt görög mértékű sorokat, a hol ő, Veszprémben.

¹ Ágh i. m. 13. l.

² Molnár János úrnak, Elegyes versei 34. l.

³ U. o.

Ez a hiúság annyira megejtette lelküket, hogy egyébre nem is gondoltak s első verseik nem is költemények, vagy legalább nem eredeti költemények. Révai eleinte nem is eredetit, csak a latin irodalom termékeit ülteti át; Rajnis szintén, tíz esztendőn keresztül, csak fordít régibb és újabb latin költők műveiből, majd, még mindég nem emelkedve önállóságra, egy régi magyar költő rimes verseit teszi át hexameterekbe; Baróti izléstelen anekdotákat foglal korcs verssorokba, vagy barátait keresi meg verses leveleivel, melyek nem egyebek, mint közönséges, praktikus levelek versebe foglalva, és régebbi latin verseit ülteti át magyarba: mintha egyiküknek szívében sem lett volna olyan érzelem, mely költői alakban kíván megszólalni.

Ismételjük, és ezt az egész iskola költői méltatásánál nem szabad szem elől vesztenünk, hogy ez a három szerzetes kezdetben, mikor a latin költőktől eltanult formákat magyar nyelvre alkalmazta, tulajdonképen nem tett mást, mint azok, a kik a XVI—XVII. század folyamán antik méretű verseket írtak, minden költői célzat nélkül, pusztán gyakorlat kedvéért s avval nem törődtek, miről énekelnek, sőt — sajátosságos véletlen — Rájnis, mintha csak Sylvester nyomdokába kívánt volna lépni, versebe szedi az ó-testamentomból Mojzes énekét.²

Es mégis, az ő nevükhöz fűződik a dicsőség, nem a XVI—XVII. századi írókéhoz, nem is Molnáréhoz s a többi XVIII. századi íróéhoz. Nemcsak azért, mert tőlük függetlenül indultak el, hanem mert azoké »apró, elszórt, egymással gyakran össze sem függő igyekezetek, használva kivétel nélkül az azon időkben annyira divatos könyv-dicséresekre, vagy különféle tartalmú mondatokra, tehát emlékkersekül, s ez utóbbi esetben többnyire classica helyek vagy sentenciák fordításában... így — e törekvés — foganat nélkül maradt, s ezért curiosumok közé tartozik inkább,³ mint a valóságos irodalmi mozgalmak közé,⁴ ezek közül pedig Ráday egyáltalán nem, Szilágyi meg későn lépett föl, Molnár pedig és követői, még Kalmár is, bár 5000-nél több hexametert gyártott, csak verses prózát írtak, de nem költeményeket, míg a három szerzetes versei, a mint a kezdet nehézségein győzedelmeskedtek, lassanként kiemelkedtek a prózából, és többek lettek egyszerű formagyakorlatnál. Ekkor már az ő verseik, ha prózaiak is, de költemények. Azokká teszi, a mint látni fogjuk, céljuk, hangjuk, tartalmuk. »A cél oly világos tudatával, a lelkesedés oly hőfokát, az elhatározás oly erejét s az önérzet oly emelő bátorságát előttük senki sem vitte tűzbe, mint ők, hárman és egyszerre. Ez együttes

¹ Holló Márton úrhoz, Új mértékre vett versek stb. 181. l.

² Kalaúz 37. l.

³ Téved Toldy, egy kivétel mindenesetre van: épen Sylvester, kinek hexameterei jóval többek egyszerű *curiosum*-nál.

⁴ Toldy Ferencz: A deák-szabású magyar versek története (összegyűjtött munkái VII: 348—349.)

kitámadás, ez elhatározott, komoly és nagyarányú fellépés indíthatta csak meg az ügyet s kitartásuk, szóval és tettel végleteleg való követelése eszméjük tiszteletének biztosíthatta a diadalt.¹

Azonban előbb egy nagy küzdelmen kellett keresztül menniük. Azáltal, hogy mindegyik a maga útján járt, tömérdek bajuk volt a prozódiaival s jó ideig a prozódia megállapítása körül forgott minden gondolatuk. Irodalmi helyesírás, a melyhez a szótagok mérését alkalmazhatták volna, nem volt, a kiejtést kellett követniük, a mely abban az időben csak olyan változó volt vidékenként, mint manapság. A helyett, hogy nyugodtan írt volna mindegyikük a saját kiejtése szerint, mint pár évvel később a mértékes-rímes sorokat író modernek, Kazinczy, Batsányi, Verseghy, s a horatiusi *hanc veniam damus, petimusque vicissim* elvre hallgatva eltűrték volna, hogy a másik viszont a saját vidékének ejtését kövesse: egymásnak rontottak, a maguk fülének követelték a bírói szerepet, és csak azt a szótagmérést tartották helyesnek, a melyet ők követtek. Nem kicsinyeljük a nagy hévvel és még nagyobb kiméletlenséggel folytatott prozódiai harcnak fontosságát,² elismerjük, hogy a küzdő felek fegyverei sok érdekes hangot adtak, hogy a vitatkozás nyomán meginduló szöfejtés nagyon tisztította a nyelvről szóló vélekedéseket és útját egyengette a XIX. század nyelvtudományának, sőt nagy része volt az irodalmi nyelv megalakulásában, de magának a költői technikának sokat ártott, mert a vitatkozó felek az által, hogy az ellentéteket annyira kiélesítették, nem ismerték föl a poetica licentiának azt a gazdag erét, a mit épen a nyelvjárások különfélesége nyitott meg: a helyett, hogy az eltérő alakokat fölhasználva megkönnyítették volna, még megnehezítették az új fajta verselést.

Szerencsére mindannyiuknak erős önérzetük és önbizalmuk volt. Meg voltak győződve, hogy igazuk van, és mialatt javában folyt a harcz, nem szűntek meg verseket írni. Ennek köszönhető, hogy az új irány nem fűlt egészen az irodalmi polemiaiba. Szívós, kitartó munkakedvük, meg a kicsinyke költői tehetségük mind közelebb vezette őket az igazi költészethez.

Nem tartottuk magunkat elég szoroson a vezető fonalhoz, de ezek az elkalandozások talán nem voltak minden haszon nélkül, mert nemcsak arról győződünk meg, hogy a deákos iskola nem kapcsolódik a régebbi hasonló célú kísérletekhez, hanem arról is, hogy e három költő, bár ihlet nélkül teremtette meg a költészet új irányát, »céljtudatosságával, erős elhatározásával« méltóan illeszkedik bele a XVIII. század irodalmi főújlásába.

¹ Négyesy i. m. 45. l.

² Az egész harczot részletesen megrajzolják a három költő monographusai (Bánóczy, Horváth, Ágh, i. műveikben) és Négyesy i. m., a kinek figyelmes összeállítása igen találó képet nyújt.

II.

A klasszikus latin irodalom hatása a deákos iskola költészetére.

Itt az ideje, hogy visszatérjünk kiinduló pontunkhoz, az előbb említett föltevéshez. E föltevés második fele, hogy a deákos iskola megalakulásában a római classikus költők hatása mutatkozik, igaz, de kiegészítésre szorul. Elvitázhatatlan tény, hogy a XVIII. század középiskolái a maguk egyoldalúan humanistikus tantervével bevezették az ifjúságot a római költők világába, sőt egész oktatásuk, különösen a jezsuitáké, oda irányult, hogy megtanítva őket a latin beszédre és írásra, minél tökéletesebben megismerjék a római prózaíróknak, különösen Liviusnak és Cicerónak, meg a három nagy költőnek, Horatiusnak, Vergiliusnak és Ovidiusnak műveit. Olvastatták, magyarázták, könyv nélkül tanították, és Dugonics, a ki majd az egész Aeneist könyv nélkül tudta,¹ nem volt kivételes jelenség. Horatius ódáit pedig — az erősen erotikus jelleműeket persze nem — valószínűleg majd minden *poeta* és *rhetor* el tudta szavalni. Baróti és társai, mikor kiléptek az életbe, még egyre olvastatták a kedvelt költőket, különösen Horatiust, lelkesedtek értük, sőt nagyrészt maguk is tanították a classikusokat, most már ők olvastatták, magyarázták és tanultatták könyv nélkül.

Ez a meg nem szűnő foglalkozás és csodálat természetesen megteremtette a gyümölcsét. Eredménye igen jelentős volt: mind a három költő egyforma buzgalommal fordítgatja a Vergilius Aeneisét és idylljeit, Horatius ódáit. Sőt Rájnis Vergilius összes költeményeit le akarta fordítani, az idyllekkel és a Georgiconnal el is készült, az Aeneist csak elkezdte, Szabó pedig az idylleken kívül teljes Aeneis-szel ajándékozta meg a nemzetet. A deákos írók eredeti költeményein is félreismerhetetlen a római költőktől, első sorban Horatiustól vett hatás. De ez a hatás épen nincs arányban avval a beható tanulmányozással, a melyben Róma költőit részesítették: első sorban csak külsőségekben nyilvánult. Eltanulták tőlük a különböző versformákat és strófa-szerkezeteket, átvették a magyarra alkalmazva prosodiájukat. A forma iránti érzéket, a római költészet legnagyobb érdemét, azonban már nem örökölték mestereiktől.

Megtanulták, hogy az elegiának a dystichon a formája. Vajjon azt következtették-e belőle, hogy a panaszos hangú költeményeiket elegiai versmértékben kell írni? Dehogy! A tanulság, melyet egyformán levont mindegyik, az, hogy a mit dystichonokban írnak, az mind — elegia, azaz magyarosan, alagya, akár ünnepi óda, akár tréfás levél, vagy boldog új évi jó kívánság. A hexameterről is nem azt jegyezték meg, hogy az eposz versmértéke — Szabó egyformán ír benne színművet, eposzt és névnapki köszöntő levelet — hanem, hogy Vergilius kedves mértéke volt. De legjellemzőbb adat, mennyire nem hatoltak a klasszikus versformák mélyére, költemé-

¹ L. Prónai, Dugonics András életrajza 55—56. l.

nyek elrendezése. Szabó versformájuk szerint osztályozza költeményeit, s mind a négy kötetét 1777-től 1802-ig így osztja részekre: hatos versek, alagyások, lantos versek. Révai még tovább megy a formalizmusban. Az alagyás verseket, verseinek nagyobbik felét, egészen külön veszi — mivel állítólag az elegiai versmérték nem alkalmas arra, hogy az érzés megszólaljon bennük,¹ s az összes többi verseit, a lírai formákban és hexameterekben írottakat csak úgy, mint a rímesekeket, »Énekek« címén foglalja össze, mintha ezeknél viszont már a formájuk kezkeskednék arról, hogy érzésben fogantak. Még különösebb, a mit Rájnis csinál. Hogy bemutassa, milyen könnyen mozog, a legnehezebb formákban ír két olyan verset,² melyeknek majd minden sora más-más lejtésű, meg van köztük a hexametertől kezdve az adonisi sorig mindenféle mérték, a melyben csak római vagy görög költő írt. De talán mégis Szabó merte a legnagyobbat, a ki nemcsak egyes egészen ellenkező természetű és hatású sorokat fűzött össze versszakokká, hanem maga komponált hihetetlen torz sorokat.³

Arról egyiküknek sem volt sejtelve, hogy a versforma és a tartalom között már a római költészet virágzása idejében volt valami kapcsolat s hogy Horatius sem tetszés szerint választotta a görögök formakészletéből a mértékeket, hanem a szerint váltogatta, mint a megénekelt tárgy kívánta. Aesthetikai képzettségük nem volt, aesthetikai érzékük is nagyon csekély, és így nem csoda, ha az egyes költői műfajokat még abban a mértékben sem ismerték, mint korukban a többi költő. Nem tudták, hogy nem a forma határozza meg a műfajt, hanem fordítva, a műfaj követeli meg a természetének megfelelő formát. Ők a különböző verssorok között nem találtak más eltérést, mint hogy mindegyikben más-más rendben következnek egymásra a hosszú és rövid szótagok, s csak azért használták föl váltva őket, hogy mindegyiket egyforma ügyességgel kezeljék. Mint epigonok a mesterek műveiben csak a külső formát látták meg, mélyebbre nem pillantottak.

Leghívebb követője Horatiusnak mégis Rájnis, a ki az említett ízléstelenséget nem számítva nem vétkezik a római lantos szelleme ellen: az elegiával nem él vissza, s a lírai költeményeket Horatius lírai versformáiban írja. Révaiban már kevesebb az érzék,

¹ Az Énekei elé írt bevezetésben (Elegyes versek 118. l.) jelenti, hogy a »szépeknek« akar ezután énekelni, mert eddigi, csupa distichonban írt költeményei alapján azt hihetnék róla, hogy hideg költő, kiben elzsibbadott a szív érzése!

² Elegyes vers és Mojzes Éneke, Kalauz 1. és 37. l.

³ Pd. A Prédikátor (Új mértékre vett stb. 256 l.) schemája

— ∪ | ∪ — | — — | — ∪ | — —
∪ ∪ — | — — | ∪ ∪

a Szegény, és Szerentsée (U. o. 257 l.)

— — | ∪ — | — — | — ∪ | ∪ —
— ∪ ∪ | ∪ — —
— — | — | — —

nemcsak distichonokban fordítja Horatius jambusban írt versét,¹ hanem ebben a formában ír ódát² és verses levelet, a mire Horatiusnál nem találhatott példát, sőt evvel a műfajjal, a költői levéllel, még Szabónál is jobban visszaél. A legkevesébbé művészi Szabónál végre teljesen elmosódik a formák között a különbség.

Ha már a horatiusi versek külsejét ennyire félreértették, nem volt valószínű, hogy behatoljanak szellemébe, megértsék költői eszményeit, filozofiai életfölfogását. Nem is tették, csak a Horatiustól annyiszor megénekelte mulandóságnak a visszhangja csendül föl itt ott Révainál³ és Szabónál,⁴ de természetesen vallásos érzületük folytán megfosztva a horatiusi epikureismustól. Az azonban csodálatos, hogy a horatiusi költői képeket, megszemélyesítéseket, hasonlatokat, szóval stilusának ékességeit mennyire nem utánozták, hogy nem éltek a költői előadásának gazdag virágaival. Míg a korszak későbbi Horatius-utánczói, Verseghy, Édes Gergely, Batsányi, Vitkovics, Kis János szívesen merítenek ebből a bővizű forrásból és Virágnál, majd Berzsenyinél minduntalan rámutathatunk Horatius dictiójának hatására, a deákos iskola alapvetői csak nagy ritkán fordulnak Augustus költőjéhez poétai ékességért.

Rajnisra még ilyen hatással sem volt a nagy római lírikus. A versformákon kívül nem tanult el egyebet tőle, mint hogy a könyvnek a kiadás előtt kilencz éven át kell az asztalfiókban heverni. Horatiusnak ezt az odavetett utasítását azután Rajnis szószerint magyarázta, megint a betűhöz ragaszkodott, nem a szellemhez. Horatius, a kényes fülű író, azt akarta evvel mondani, hogy az író, mielőtt világra bocsátja művét, dolgozza át újra meg újra, csiszolja, javítsa. Rajnis azonban valóban eltette fiókjába és nyugodtan várta a kilenczedik esztendő!⁵ Ellenfele Szabó, csak azért nem aknázta ki az ezen eljárásban rejlő hatalmas komikumot — mert maga is szerette volna megvárni a kilenczedik esztendőt,⁶ de barátai biztatása — azaz őszintén szólva, írói tüze — nem engedte.⁷

Révait már inkább megihlette a mester. Kevés ugyan költészetükben az egyező vonás, s nagyon átalakul tollán a horatiusi kép, de egy-két vonásán fölismerszik az ódák hatása. Idézzünk egy pár mozzanatot. Sokkal többet, azt hisszük, nem lehetne találni. Egyízben fájdalmasan érzi, hogy ereje nem elég nagy Nádasdy véres harcainak megéneklésére s ugyanavval a gondo-

¹ A »Beatus ille«-t Elegyes versek 9 l.

² A' szebb tudományoknak örömnapjára, u. o. 28 l.

³ Magat bátorító nagy szív, U. o. 82. l.

⁴ Nem kímél meg senkit halál. Új mértékre vett stb. 155 l.

⁵ Kalaúz, Előszó.

⁶ Új mértékre vett versek. Előszó.

⁷ Révai is szerette volna megfogadni Horatius tanácsát, de már jobban értelmezve a tanítást. L. versét Józsa Gergely úrnak, Elegyes versek, 74. l.

lattal vigasztalja magát, a melylyel Horatius elutasította magától azt a tisztességet, hogy Augustus harczait dicsőítse,

Phocbus volentem proelia me loqui
Victas et urbes increpuit lyra,
Ne parva Tyrrhenum per aequor
Vela darem . . .¹

Mérszeltem ugyan fejlebb emeledni, de Fébus
Játszadózó Eratónk' zöld mezejére mutat.²

Ezenkívül még akkor vesz át Horatiustól vonásokat, ha a mulandóság képét akarja megrajzolni. Fölhangzik költészetében a Horatiusi gondolat, hogy minden mulandó és változékony, s mikor arról énekel, hogy

Porrá emészto földbe leszállanak
A' kérkedésnek fel rakatott tsoda
Munkái márvány oszlopokkal
Támogatott magas úri házak . . .³

fölmerül képzeletünkben a Non ebur neque aureum kezdetű költemény,⁴ a mint kérlelhetetlenül megjósolja, hogy összeomlik a gazdagnak minden fénye és pompája; mikor meg avval vigasztalja magát, hogy semmi sem tart örökké, s nyomorúságainknak is végét szakítja egykor a sors, ugyanaz a gondolat csendül meg lantján, mint Horatiusnak, midőn Liciniust óvja mérsékletre:

. . . . informes hiemes reducit
Jupiter idem

Summovet. Non, si male nunc et olim
Sic erit . . .⁵

Holnap jobb napot ad Isten, 's majd szélylyel oszolnak
A' ködök, inséged' jellege szebbre derül.
Látd-e? Világ ura most az eget mi homályba borítja,
'S dörgő menykövet szörnyen eresztget alá:
Most ismét tsendes tisztára derülteti boltját . . .⁶

Sokkal szófogadóbb tanítványa a klasszikus költőknek a triász harmadik tagja. Nem merjük határozottan állítani, hogy többet foglalkozott velük mint másik két társa, s jobban megér-

¹ Carminum IV: 15.

² Tóth Farkas úrnak, Elegyes versek 49. l.

³ A' lélek' halhatatlansága, U. o. 149. l.

⁴ Carminum II: 18.

⁵ Carminum II: 10.

⁶ Magát bátorító nagy szív. Elegyes versek 84. l.

tette műveiket, de az bizonyos, hogy versei támogatják ezt a nézetet. És a nagy római költők tanulmányozása, utánzása nem vet rossz világot költői érzékére. Ellenkezőleg. A lassan, mondhatni előzmények nélkül meginduló irodalom reászorul azoknak a költőknek szellemi kincseire, a kik kedvezőbb viszonyok között élvén, egy hatalmas lendületű irodalom munkásai lévén magasabb szellemi színvonalon állanak. Érezte ezt a XVIII. század végén az írók legnagyobb része, ezért fordultak Bessenyeiék a francziákhoz, Kazinczy és Verseghy a németekhez, Dugonicsék Gyöngyösihöz, és ha a deákosok Horatiustól többet tanultak volna el, mint a külső formákat, az ő törekvéseik is sokat nyertek volna költői színben, erőben. Különösen őket utalta volna tehetségük vezetőre, hogy a maguk sovány képzeletét és száraz józanságukat elleplezzék, ha mással nem, római költőtől vett virágokkal. Szabó igen sok tekintetben elmarad Révai és Rajnis mögött, de költészetének nagy érdeme, hogy őrajta érzik meg legjobban ez a classikus íz. Nem is Horatius egyedül az, a ki hatott reá. Egy-egy képen, jeleneten fölismerszik Ovidius keze-vonása, nem a szerelem énekeséé, hanem azé, a ki a *Metamorphosest* költötte; az istenek gyűlése az *olymposon*,¹ valamint a Duna áradásának leírása² a *Metamorphosis* I. énekének megfelelő képeire utalnak, mint forrásra. Kis epikus költeményeihez, a komáromi földinduláshoz, meg egészen Vergilius adta a keretet és formát. A Komáromra haragra gyulladó Venusnak, a ki a szelek segítségével iparkodik tönkre tenni a várat, Junó a mintaképe, a ki az *Aeneis* I. énekében Aeolust pártjára vonva szétszórja a trójaiak hajóhadát: hogy pedig az *invocatio* és *propositio* Vergilius szellemében készült, s egy-két költői képet az *Aeneis* nyomán fest meg,³ hogy az istenasszonyokat azon módon ábrázolta mint a római epikus:⁴ az természetes, hiszen Tassótól *Voltaire*ig, sőt azontúl is, minden nemzet epikusa Vergiliust követte ebben.

Még többet köszön Szabó Dávid Horatiusnak. Kapott tőle

¹ Komáromi földindulás, Új mértékre vett versek 99—101. l.

² A' Víznek nagy áradásáról, U. ott 8—15. l.

³ Idézek egyet

... és valamint feketéllő záporok által
Hajtatván rettegve szedik magok öszve galambok;
Szent oltárok előtt leborúl, Istennek haragját
Kéri . . .

(Kom. földind. U. o. 125 l.)

Hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum
Praecipites atra ceu tempestate columbae,
Condensae et divom amplexae simulacra sedebant
(*Aeneis*, II: 515—517. s.)

⁴ Diana leírása egyik eklogájában (Új mértékre vett stb. 65 l.) Vénuséra emlékeztet (*Aeneis* I. 318—320. s.)

egy-két hasonlaton, képen kívül¹ gondolatokat, költői szólamokat, bár nem sokat, s nem is szószerint írta át őket. Nem keresett átvétel egyik sem, inkább csak reminiscencia: rokon gondolatot akart kifejezni s talán öntudatlanul eszébe öltöttek Horatius szavai, mint a melyek leghívebben, legtömörebben fejezik ki a közös gondolatot. Így jellemzi a keményszívű embert Horatius szavaival.

Tölgy-fától szakadott vólnál, Marpesusi kőszál
Termene szívedben, termene tsont vagy atzél:
Hogyha szemed' könytől el-tudnád fogni . . . .²

a rettenthetetlen, szilárd jellemű asszonyt:

Mézt adjon fel, vagy epét szerentse;
Sarka fordúljon fel alá Világnak:
Mint sebes menykő ropogásra kőszirt,
Szíve nem indul . . . .³

Illi robur et aes triplex
Circa pectus erat, ...

Qui siccis oculis (vidit . . . .)⁴

(Justum et tenacem propositi virum)

Mente quatit solida, (neque Auster)

Nec fulminantis magna manus Jovis:
Si fractus illabatur orbis,⁵

Mikor meg költeményeinek harmadik gyűjteményét Orczy Lőrincz bárónak ajánlja föl, ugyanavval a szólammal végzi az ajánlást, mint Horatius az övét Maecenashoz:

Régi Poétádnak vedd újjolag énekít! — Hogy-ha
Kellemetességgel folynak füleidbe! moroghat
Zóilus: én az eget már képzelem érni fejemmel . . . .⁶

Quodsi me lyricis vatibus inseres,
Sublimi feriam sidera vertice.⁷

¹ Éjszaka volt; 's az ezüst szarvú hold' fénye szobámba
Béremeggett

(Festetich Györgyhöz; közölve Abafi Figyelője XII:385 l.)
Nox erat et caelo fulgebat luna sereno (Epodon XV.)

² Virtről Komáromba visszatérvén, Verskoszorú, III:66.

³ Pyberné nevenapjára, Verskoszorú, III:91.

⁴ Carminum, I:3.

⁵ Carminum III:3.

⁶ Orczy Lőrincznek. Költ. munk. 1789. Ajánló vers utolsó sorok.

⁷ Carminum I:1.

Már Horatiusnak tudatosabb követésére, sőt határozottan utánzására vallanak azok a költemények, a hol Szabó egy-egy természeti képpel veti meg az alapot az érzelmi költeményhez. Tudjuk, hogy ez nemcsak Horatius lírájának, hanem minden lírának kedvelt szokása, és ha Szabó ilyen eljárásában mégis Horatius hatását nyomozzuk, azért van, mert újra meg újra csak azt az egy mozzanatot énekli meg, a mit Horatius olyan szépen fest a *Solvitur acris hiemps* és még inkább a *Diffugere nives* kezdetű költeményeiben: mikor a tél fölváltja a tavaszt. Szabó egyebet sem tett, mint Horatius vázlatos rajzát kiszinezi, kiegészíti új vonásokkal: elnyújtja, és mivel nincs elég vonás a rendelkezésére, az egyformán kezdődő versszakok unalmasakká válnak kezében.¹ Ehhez a képhez azután, a mint a tavasz enyhe levegője föloldja bilincsből a földet, igen különböző természetű érzelmeket kapcsol és elárulja vele, hogy a kép nem a költő lelkében született, nincs kapcsolatban hangulatával, hanem csak Horatiustól eltanult fogás. Talán legigazabb mégis ott, mikor az ébredező természet az ellentét erejével az elmúlásra, saját testi és lelki erejének fogyására emlékezteti. A fájdalmas, de a kikerülhetetlenbe belenyugvó lemondás költői, melancholikus sorokban szólal itt meg.²

Végül említtem meg Szabónak Mária Teréziának születése napjára írt költeményét.³ Az alkaioi versszakokban írt költeménynek egy sora sincs, mely föl volna lelhető Horatius költészetében és mégis ez a vers az, mely a három költő művei között a legerősebben magán viseli Horatius bélyegét, mert az a mód, a mint a királynét dicsőíti, egészen Horatiusé. A mint Horatius utolsó ódájában (*Carm. IV : 15.*) Augustust magasztalja, a ki visszaállította a birodalom békéjét és a régi romlatlan erkölcsöt s egy jobb jövődő alapját vetette meg, akként Szabó Dávid is abban találja Mária Terézia dicsőségét, hogy

Márs, E' születvén, számkivetésbe megy :

Honnyunkat a vasból arany bék

Fejti-ki, 's mord hadakat futamtat . . . .

és a béke nyomán föllendül a tudomány. Egy a két költemény compositiója, hangja, célja s olyan viszonyban vannak, mint Berzsenyi hatalmas szózata »A magyarokhoz« meg Horatiustól a »*Delicta maiorum*«. Egyik magyar költemény sem hímvarrás az eredetiről, de mind a kettő reámutat a forrására.

¹ Legnagyobb számmal az 1802. gyűjteményében, II : 93. 101, 104, 110 113, 127, 129. l.

² Péteri Takáts József úrhoz, U. o. 110. l.

³ Új mértékre vett versek. 238. l. Az alábbi idézetet a II. kiadás szerint adom (Verskoszorú, II : 138 l.)

III.

A modern irodalmak (új latin és magyar) hatása a deákosokra.

Csak ez a pár adat vall a deákosok költészetében a római klasszikusok tanulmányozására. Ha meggondoljuk, hogy ezeket is majd hét kötetnyi versből gyűjtöttük össze, be kell vallanunk, hogy szerény eredmény. Távolról sem elég czím arra, hogy a deákos iskola költészetét, mint eddig szokásos volt, a klasszikus költészet utánzásának tartsuk. Hogy ez az iskola a *latin* irodalom hatása alatt alakult meg, az kétségtelen, de nem pusztán, sőt talán nem is első sorban a *klasszikus latiné* alatt, kellett lenni egy másik hatásnak is. Ez a másik hatás az *újkori* főképen a *XVIII. századi latin* irodalomé, különösen a XVIII. századi *jezsuita* íróké.

Ezzel az irodalommal, épen mert latin nyelvű volt s jelentősége nem egy nemzet irodalmára, hanem az egész művelt Európára szólt, tüzetesen semmiféle nemzeti irodalomtörténet nem foglalkozott, legkevésbé a magyar, alkotásai nemcsak összegyűjtve nincsenek, hanem átkutatva sem; e kései humanisták nevei nem szerepelnek egy nép irodalomtörténetében sem, csak a különféle szerzetes rendek betűsoros lexiconjaiban találhatók föl vagy az olyan minden apró jelenségre kiterjedő életrajzgyűjteményekben, mint a milyen Szinnyeitől a Magyar írók, vagy Wurzbachtól a Biographisches Lexicon. Nyomatott munkáik olvasatlanul hevernek a könyvtárakban, kézírataik — százakra menő kötetek — ismeretlenül húzódnak meg a levéltárak legrejtettebb zugaiban. Találhatunk okot, magyarázatot, mért hallgatnak róluk az irodalomtörténetek, és miért mellőzik emlékeiknek átkutatását: e szerzetes írók idegen nyelven írtak, az egész tudós világnak, s a *hogyan* gondolataikat tolmácsolták, avval nem járultak hozzá nemzetünk kulturájához. De, tagadhatatlan, *a mit* írtak, tárgyaik köre, sokszor közlelről érinti magyarságunkat, s ezért viszont a teljes mellőzésük indokolatlan.

Hogy ez az újkori és különösen a XVIII. századi latin irodalom milyen óriási arányú és hogy nemcsak a magyar születésű latin verselők munkái, de még csak azok a latin nyelvű költemények is, melyek magyar tárgyuak vagy vonatkozásuak, mennyire meghaladják mennyiségben a magyar nyelvűeket, arról meggyőző mindenkit a már említett két lexikon, még akkor is, ha nem folyamodunk Stoeger Scriptoreseihez. Meggyőződhetünk arról is, hogy e korszak nem csak olyan alkalmi tárgyú verseket termelt, melyek hazai viszonyokra vonatkoznak, nemcsak politikaiakat, hanem történetieket is, és a mint a jezsuiták latin nyelvű iskolai színjátékaikban nagy kedvvel hozták színre a régi magyar vitézség példáit, hogy ily módon férközzenek közelebb a nemzet szívéhez, akként költeményeik számára is szívesen kerestek a haza multjából dicső tárgyakat

Egy virágzó latin irodalom élt a XVIII. században, kapcsolatban a nemzet multjával és jelenével, közvetlen folytatásaként a renaissance-szal meginduló humanistikus törekvéseknek. Természetes, hogy a deákosokat, a kik már állásuknál fogva is benne éltek egészen ebben a levegő-körben, egészen áthatotta ez az irodalom, s mikor fölmerül gondolatukban, hogy hazájuk nyelvén írjanak verseket, nem tesznek egyebet, mint az eddigi latin nyelv helyett a magyart használják. Bár, mint láttuk, nagyon jól ismerték a klasszikus irodalmat, magyar verseikre nem ez a holt, megmerevedett irodalom nyomta reá a jellemző jegyeit, hanem a virágzó új latin irodalom, azokat a műfajokat, versformákat honosították meg melyeket a XVIII. század jezsuitái kedveltek, azokat a költői szólamokat, ékességeket, fogásokat használták, melyeket náluk találtak.

Azt hiszem, nem szorúl bővebb bizonyításra véleményem, mindamellett támogatom egy pár, magukból a deákos iskola verseiből merített érvel. Az iskola megalapítói közül, a mint láttuk, egyik sem a római klasszikusok hatása alatt buzdul írásra; hanem maguk is ügyes latin verselők lévén, az egyik egy magyar, a másik egy német jezsuita szavára hallgatva veszi kezébe a magyarul szóló lantot, a harmadik pedig, Rájnis, egy XVI. századi latin költő fordításával kezdi írni az új mértékre vett verseket. Később is szívesen fordítják az új latin költőket, Révai ugyan Sannatarius egy elegiáján kívül még csak két újabb latin költeményt fordít, de már Rájnis Nauageriustól kettőt, Denis Mihálytól egyet s több epigrammot, míg Szabónál már se szeri se száma az új latin irodalomból fordított verseknek. Lefordítja a maga régebbi latin verseit, azután nagyszámú epigrammot, és, hogy a főbbeket említsük, Rapinus egy eclogáját, Neumayr több versét, Sonnenfels, Santel műveit és még igen sokat, melynek forrását nem közli. Csak a legérdekesebbek fordításait említem, melyek jellemző világot vetnek az akkori latin költészet tárgykörére, latinból vannak átültetve: Zrinyi Szigetnel, Tétis és Bakkus, avagy: A' víz és bor között támadt pör. Egy Egri Asszony' Vitéz Tselekedete, Dávidnak Jonatástól elbútsúzása, Salamon László (király)hoz, Mária Királyné az ő Férjéhez 'Sigmondhoz. A Paraszti Majorság valamint Milton Elveszett paradicsoma is latinból van fordítva s ide számítom — bár Szabó nem mondja — azokat az erkölcsi és vallásos tartalmú verseket, melyeket a bűnökről s a túlvilágról írt. Kétségtelen, hogy ezek közül a magyar tárgyuak magyar jezsuiták szerzeményei s érdekes jelenség, hogy míg a XVIII. századi magyar költészet mélyen hallgat a régi nagyjainkról a — többnyire latin nyelvű — iskolai dráma és a latin versek hirdetik a nemzet egykori fényét.

Bizonyíték továbbá az is, a mire fönnebb czéloztunk, hogy Rájnis kivételével azokat a formákat használják főképen, melyeket az új latin irodalom, a hexametert és dystichont. A latinul verselő

jezsuita írók még ügyeltek arra a megkülönböztetésre, hogy az előbbi az epika, utóbbi az elegia formája, de már megkezdték azt a művésziellen eljárást, hogy az utóbbit fölhasználják az ódák és verses levelek írására, a magyarok folytatták és ha szabad így mondanunk, tökéletesen kifejlesztették ezt a tökéletlenséget. Az a másik műforma, mely a deákosok kezében érte el a kifejlődését, az idyllek, szintén nagyrészt az új latin költők hatását érezték meg, különösen Rapinusét és Denis Mihályét. Még Faludi idylljei erősen emlékeztetnek Vergilius eclogáira, ő még — elsősorban, de nem kizárólag — az eredeti forrásból merített, de már utódai s különösen Szabó, a jezsuita írók idylljeit utánozzák, s Révai esztétikai izléséről tulajdonképen csak ott tesz bizonyosságot, mikor kijelenti, hogy az összes magyar idyllek közül neki Faludi idylljei tetszenek leginkább.¹ Öntudatlanul is érzi a különbséget a klasszikus költő nyomdokain járó Faludi s a deákosok között, a kik latinul író rendtársaik nyomán püspökök beiktatására vagy névnap-i ünnepségekre készítenek jezsuita szellemű bucolikus verseket. Igaz, hogy Vergilius pásztoraiban is van sok mesterkéltség s az allegorikus czélzat megárt a műfaj naivságának, de az új latinok verseiben már csak a pásztorok neve vall mezei életre — természetesen görögre — de érzésviláguk, gondolkozásuk egészen a XVIII. század alázatos szerzeteséé. Rapinusnál, Denisnél, Szabónál egyformán.

Végre az új latin irodalomhoz vezetnek el a deákosok költői ékességei. Ebben a tekintetben voltak legjobban megszorulva a szegény poéták. Mint száraz, józan tudósok semmiképen sem tudtak költői dictiont teremteni, nem ismerték eléggé azt a forrást, melyből a költői képek fakadnak, a természetet. A nagy természet a maga gazdag, változatos képeivel, mozgalmal jeleneteivel, sokféle színével a legállandóbb és legbővebb kezű pártfogója a költőknek s ott találja meg legkönnyebben az egyéniségéhez, hangulatához illő mozzanatokot, formákat, annyira, hogy szinte azt mondhatjuk: a költőiség egyenes arányban van avval az erővel, a melylyel a költő a természet képeit kapcsolatba tudja hozni az egyéniségével. A deákos iskola tagjai át tudták érezni a természet szépségét, de ezt az érzést feldolgozni, értékíteni már nem. Mivel a maguk tehetsége nem adott rá módot, pótolniok kellett valamiképen ezt a hiányt. De a régi magyar poéták műveit sem ismerték kellőképen, Horatiust meg, a ki maga sem önti bőven a képeket, nem aknázták ki, hogy mégis költői színbe vonják a száraz előadásukat, a klasszikus mythológiához fordultak. Ahhoz, a melyet a renaissance humanistái új életre keltettek s az új kor verselői egyre használtak és koptattak. E folytonos gyakorlat természetesen egészen kivetkőztette jelleméből. Már a rómaiak mythológiája halványabb szintelenebb, mint a görögöké, józan világnézetük abstractiókká súlyosztotta a görögöknek erőtől duzzadó személyesítéseit,

¹ Révai Faludi költeményeinek első (1786.) kiadásában 134. l.

de a római mythologikus neveknek még mindég van tartalmuk és jelentésük, sokféle képzet és érzelem csatlakozik hozzájuk. Csak egy példát említek. Bachus nemcsak a szőlő és bor istene, hanem feje egy jókedvű, pajkos társaságnak, középpontja a Bacchanalia néven ünnepelt hangos mulatságoknak, hőse számos szerelmi és egyéb kalandnak, melyek mind ott éltek a római ember képzeletében. Mire ezek a nevek eljutottak a XVIII. századba, tartalmukat elvesztették, megszűntek élni s pusztá *nevekké* váltak, melyek már nem személyt, hanem fogalmat vagy tárgyat jelöltek. Hogy az előbbi példát folytassam, Bacchus már nem is isten többé, hanem a szőlőnek vagy a bornak egyszerű neve.

Így járt a többi mythologikus lény is, úgy hogy a XVIII. században az egész mythologia egy óriási névtár lett, melyben a természet legtöbb jelenségére, a tudományok és művészetek megnevezésére volt egy másik nagy betűvel kezdődő szó. Mivel a tanulatlan tömeg ezeket a szokat nem értette, a költők azt hitték, hogy elárasztva verseiket ilyen mythologikus kifejezésekkel, megadják nekik a hiányzó költőiséget, pótolják a természeti képek, hasonlatok, metaphorák hiányát. Bő választékkal szolgálnak a magyar deákosok. Még Rájn is, a kiknek hármuk közül a legélesebb szeme s legfogékonyabb kedélye volt a természet szépségei iránt, ha természeti képet akart az olvasó elé varázsolni: így énekel:

Tetszenek a' gabonás földek? nints meszsze Tzeresnek
 Birtoka, ez téged fris levegővel itat;
 Vagy menedékes hegyet kívánsz? közel érheted azt — is:
 Itt lakik ám Bákkus szép menedékes hegyen.
 Pán — is, ha úgy tetszik téged vadon — erdeje — által
 Sok gyönyörű völgynek zöld kebelébe vezet.¹

Révai meg mozgósítja Apollót és az egész múzsa sereget, mikor az egyetem ünnepére a tudományok haladását dicsőíti,² s a meg személyesített erények táborát, mikor *Pálfi Leopoldina kisaszonnyt* siratja el. 2. b) Szabó a legkülönb', szinte tobzódik a mythologikus nevekben. A tenger neki Neptunus, a háború Mars, a gabona Ceres, a bor Bacchus, a nap Phoebus, a pápa Pán, nem elvéte, hanem mindég, s nem külön-külön szerepeltette őket, hanem a múzsákkal, nymphákkal s a többi görög képzelet alkotta lényekkel egyszerre, úgy hogy van verse, melyben tíz-tizenöt ilyen név szerepel egy lapon. Az égi tünemények közül csak a legköltőibb kettőt festi, a napkeltet és napnyugtát — ezeket azután únosuntalan — de milyen módon!

¹ Kőszegen lakó kedves társának, Kalauz 25—26. l.

² Örömnep, Elegyes versek 152—153. l. 2. b) U. o. 68—71. l.

Inneplő szekerebe megint bé-fogja ma-holnap
Fébus tűz-lehelő lovait.¹

ez a napkelte, s fáradt lovait tengernek ereszti — ez a napnyugta!²
Az meg szinte komikus, a mikor Virtról Komáromba visszatérvén
panaszkodik, hogy megkezdődik az iskola.

Kóng az harang, 's szomorú szóval Letzkére Deákot
Serkenget: szarvas Pindusnak hegyére nyomúlni
Mu'sák' köppenyeget seregét szemlélem: az el-zártt
Iskola nyíl; oda tér gyors lépésekkel Apoilo.³

Mutatják a példák is, hogy üres játék volt a mythológiának
ez a szerepeltetése⁴ s jogosan gúnyolta ki érte Kazinczy Szabót
egyik tövisében, mely valóban ügyesen szúr: híven utánozza s
ezáltal nevetségessé teszi ezt a visszaélést.⁵ De Szabó is, persze
öntudatlanul ráczáfol önmagára, mikor műveinek későbbi kiadá-
sában — egyszer-másszor — ezeket a sallangokat egyszerűen
elhagyja, vagy a köznapi kifejezéssel pótolja.

midőnn a' sarlók [a rétbe] harapván,
Lábairól el-dőle Tzeres.⁶

midőn sarlók harsogva forogván,
Omlanak a gabonák.⁷

Az ilyenféle személyesítés — pedig így vonúl végig egész
költészetükön — nem Horatius és Ovidius szellemére vall, hanem
a tudákos szerzetes költőkére, a kik elfanulva a költészet külső-
ségeit és fogásait, modorossággá, sallangokká alacsonyították azt,
a mi a klasszikus költőknél természetes volt. A római költő is
élt velük, de épen azért, mert e mythologikus neveknek határozott
tartalmú jelentése volt, csak mértékkal, ott a hol valóban szükség
volt személyesítésre. Az újkori latin verselők, s nyomukban a mi
deákosaink, mint az epigonok általában, mestereiknél csak a kül-
sőséget látták meg, ezt tanulták el, s alkalmazták derűre-borúra,
képes kifejezéseket a legrózaibb jelentésre. A klasszikus tanú
megint Szabó Dávid, a ki e gondolatot: már tizenöt év telt el,

¹ Pyber Ferenczné Neve Napjára, Új mértékre vett versek 24. 1.

² Virtről bútsú-vétel, U. o. III: 33. 1. (Új mértékre vett versek 6. 1.)

³ Pyber Ferenczné Neve Napjára Ekloga, Verskoszorú, III: 12.

⁴ A modern szellemű tudósok ki is kelték ellene, a németeknél Sulzer, Theorie der schoenen Künste (1792. kiadás) III: 483—484. nálunk követője Verseghy »Personificatione allegorica et mythologica poeta risum potius movet, quam ad comode ad propositum suum illudit . . . quid nobis hodie cum Dryadibus etc. et Nymphis, quibus a grege poetantium rara etiam nomina Hungarica solícite conflantur?» (Analytica III: 766—767.)

⁵ Baróti Szabó, Tövisék és Virágok (Balassa kiadása) 35. 1.

⁶ Virtről bútsú-vétel, Verskoszorú III: 39.

⁷ U. a. Költ. munk. 1789, I: 239.

hogy Kassára került, így adja tudunkra, a mint ő gondolja, nagyon költőien:

És már sárga Czeres bé-gyűlt háromszor öt ízben.¹

A klasszikus és az új latin irodalmon kívül más nép irodalma nem volt hatással a deákos iskola költészetére. Ha ismerték is, mint p. o. Révai, a modern irodalmakat, ez az ismeret nem látszik meg deák-szabású verseiken. Még a saját nemzetüknek irodalma sem érezte hatását, a magyar irodalom utolsó három századából (XVI—XVIII.) csak két költőt ismertek, Gyöngyösit és Faludit, illetőleg verseik csak e kettőnek ismeretéről tesznek bizonyosságot.

Gyöngyösit egyformán dicsőítették mind a hárman, a legkiválóbb magyar költőnek tartották,² bár a hagyományos magyar formában írta költeményeit. Sőt Rájnis annyira ment szeretetében, hogy egyik versét átírta distychonokba: megakarta mutatni, mennyivel különb poéta lett volna Gyöngyösi, ha szép verseit görög mértékre vette volna. Szabónak pedig annyira megtetszett Gyöngyösinek festői leírása, mikor a kovácsok Kemény János számára a lánczokat kovácsolják, hogy eposzában alaposan kiaknázza: *A' Komáromi Föld-indulás*-ban a Cyclopsok munkájának leírásán nyomról-nyomra fölismerhető Gyöngyösi rajza. Idézem a megfelelő részleteket: Szabó így énekel:

egész' Etnának alatta

Nagy kalapálás van. Még most-is dolgozik egy' nagy
Menykőn a' *Cyclops*-sereg. Ah, tsúf állatok! egy' egy'
Szem nőtt homlokokon; por szenny meg-szállta pofájok':
Úi füstös nyakokon hólt-szén pozdorja; szakállok
A' sűrűn ki-tsapó szikráktól ritka; merő var
Tsak nem egész' vállig fel-tűrött karjok: az Ördög
Sem lehet éktelenebb. De temérdek-erőssek: az űlő-
Vassal laptá gyanánt játsznak, 's otromba kezekkel
Mint Órjasok, egész' hegyeket győznének emelni.
A' fúvó gégéje körül egy' része tüzet szítt:
Erre vizet lotsol a' más rész pemetével: azonban
Donganak a' ropogó szikrák: rozsdája le-pattog
A' meg-hevüllt vasnak: mikor hajnali színre pirulni
Kezd annak feketéje . . . .³

Mintaképe, Gyöngyösi pedig így:

Gyűjtnek azért öszve . . . , erős Bronteseket
.....

¹ U. a. Jakab Andrásához. u. o. II: 84.

² Rájnis a Kalaúz előszavában, Révai a Kreskai Imrének írt alagyalában. (Elegyes versek 91. l.), Szabó az Új mértékre vett versek előszavában.

³ Megjobbított Költeményes Munkái 1802. III: 50—51. l.

Melyek mintha jöttek volna az Aetnábúl,
 . . . . .

Vaspor szennye ilte hízott pofájokat,
 Szenek pozdorjája füstölte nyakokat,
 Sok szikra csipdezte feltúrrott karokat,
 . . . . .

Ritkult a szakállók csapdozó tüzekkel,
 Éktelen homlokok pörzsöllett szemekkel,
 Orczajok varasult gyakor égésekkel,
 Merő fél ördögök kormos személyekkel.

De mint óriások temerdek tagokkal,
 Hegyeket bírának emeini vállokkal,
 Lapdaként játszanak az ülővasakkal,

Felgerjedvén a tűz a szikrák ropognak,
 Hevül a vas, arrúl a rozsdák pattognak

A fúvó gégéje körül szít ez tüzet
 Pemete bojtjával az hint reá vizet,

Hajnal színt mutat már a vas setétsége . . . . .¹

A másik magyar költőt, Faludít, Révai, a ki verseit összegyűjtötte és először kiadta, meg Rájnis, volt tanítványa és rendtársa, Gyöngyösivel együtt ünnepelték.² Ennek a velük egykorú poétának dicsőítésében osztozott mindenesetre Szabó is, s mindhármuk költészetében találunk egy pár kifejezést, mely azt is bizonyítja hogy nemcsak csodálták, hanem sokat is olvasták és képzeletüket megragadta Faludi költői nyelvének bája. Még erősebb lett volna a hatása, ha a deákosok is rimes verseket írtak volna, legalább Rájnis egyetlen rimes versében, melyet Festetich László és Hohenzollern Jozefin lakodalmára írt,³ egészen Faludi követőjének mutatkozik, nemcsak formában, hanem dictionban, sőt még abban is, hogy költeménye alapjául, ép úgy mint Faludi hasonló rendeltetésű mennyegzői versében⁴ a házasfelek czímerével való játékot teszi, Révai pedig szerelmes énekeiben — bár idegen költők motivumait dolgozza föl — még buzgóbb tanítványa, a ki utánozza mestere pajzán hangulatú költeményeit és egyes jellemző vonásokat is elles tőle.⁵ Azonban klasszikus méretű verseik is szolgálnak bizo-

¹ Toldy Gyöngyösi válogatott poétái munkái II: 70—71. l.

² Révai a Faludi-kiadásában (1786) 134. l. Rájnis a Kalauz 22. és a Megszerzés 26. lapján (Gyöngyösi-utána nem támadott nagyobb Poéta Országunkban, t. i. mint Faludi).

³ Közölte Ágh i. m. 206—209. l.

⁴ Niczky György és Batthyány Xavéria házasságára. (Négyessy kiadásában a 69. l.)

⁵ Különösen Kupidó leírásában, Révai. Elegyes versek 129. l. és Faludi u. o. 43—44. és 48—50. l.

nyítékkal. Révai Nadasdi győzelmeiről írván,¹ Faludinak Nadasdi című költeményéből veszi át a szólamokat, Szabó meg elfogadja Faludi egyik prózai képét (a juhok leborotválják a mezőt² s egy másikat (Thymfű juhok, nap virágnak) kiszélesít (Só júhok, tím-fű méhnek, nap gyenge virágnak.³ Egy kis leíró költeményéről (*Reggeli üdö*) meg maga is hirdeti, hogy Faludi után készült⁴ A tíz sornyi költemény (később kilenczre rövidült) valóban nem egyéb, mint Faludi A' hajnal című költeményéből három versszaknak szabad átírása hexameterbe.

Ez az egy-két párhuzamos idézet természetesen nem azt bizonyítja, hogy a deákosok Faludi hatása alatt állottak, csak annyit igazol, hogy költeményei nem maradtak egészen hatástalanul, s abban a korszakban, mikor az írók mindent újból akartak kezdeni, s az elődök munkásságával nem törődtek, ezek a gyöngye nyomok is jelentősek.

IV.

A műveltségi és politikai viszonyoknak meg a nemzeti eszmének kapcsolata a deákosok költészetével.

A deákos iskola tagjai kivétel nélkül szerzetesek voltak. Nemcsak, hogy az új irány előzői közül azok fejtettek ki nagyobb tevékenységet, a kik valamely szerzet körébe tartoztak, és a világiak az első kísérletek után végleg elhallgattak, hanem szerzetes volt az a három költő is, a kiknek működéséről tudomást vesz az irodalomtörténet. Természetes jelenség, egyenes következménye az akkori műveltségi viszonyoknak. A XVIII. századi Magyarország kultúrájában a magyar nyelvnek semmi szerepe nem volt, alapjául egészen a latinos műveltség szolgált. Latin volt a közélet nyelve, latin a nagy ritkán összeülő országgyűléseké, a törvénykezésé, a kormányzéseké: a kinek nem volt nagyobb ambíciója, mint szerepet játszani a maga kis körében, annak elég volt, ha a kora konyhalatin nyelvét bírta. S ha ki akart emelkedni a megyéjéből, a köznapi állásából, ha társadalmi vagy politikai vezető szerepre vágyott, akkor is a francia és német nyelvekhez fordult, az udvar és az előkelő körök érintkező eszközeihez, s a francia meg német irodalom tanulmányozásában kereste a magasabb műveltség föltételeit. Magyar nyelvről, magyar irodalomról szó sem volt.

A magyar kulturának ez a teljes elhanyagolása meglátszik az egész kor irodalmán. Egy-két lelkes főúron kívül, a kik a

¹ Révai. Tóth Farkas úrnak, u. o. 49. l.

² Szabó, Pyber Ferencz Neve Napjára, Verskoszorú III:21. és Faludi, A hajnal, i. h. 36. l.

³ Szabó, Döme Károly úrhoz, Költ. Munk. 1789. II:74. l. és Faludi Ecloga 6. ta. i. h. 93. l.

⁴ Megjobbított Költ. Munkája 1802. III:26. l.

maguk gyönyörűségére irogatnak verset, csak a két nagy felekezet papjai szólalnak meg magyarul, ezek is többnyire csak vallásos buzgóságból írnak, egyházi czélokot szolgálnak.

De a tudomány és irodalom egyáltalán csak a papok körében talál barátságos otthonra, különösen a szerzetesek czelláiban. Míg a főnemesség az udvar mellett egyik fényes mulatságot a másik után éli át, s a köznemesség a megyéje gyűlésein szónokol, míg e két rend nem ismer más föladatot, mint előjogainak és a dynastiának megvédését, az egyszerű szerzetesek, a jezsuitákkal az élükön, nagy kitartással dolgoznak, természetesen latinul. Ha már a világi elem legnagyobb része teljesen latinos műveltségű volt, mennyivel inkább átjárta a szerzetesek lelkét a latin nyelv! Nemcsak az iskolában, hanem a refectoriumban és sétáikon is latinul társalognak, nemcsak az egyházuknak, hanem a tudományuknak is ez a hivatalos nyelve. Ha szórakozni kívánnak, akkor is Róma költőihöz, vagy a latinul verselő rendtagok munkáihoz folyamodnak, vagy maguk írnak deák verseket: szervezetük, szellemük, hagyományaik egészen a latinra utalják. Nem csoda tehát, hogy mikor a korszak alkonyán az a pár szerzetes magyarul kezd verselni, nem folytatja a régi nemzeti hagyományokat, hanem magyar verseikben is a latin költészet műformáit alkalmazza, melyeket a rómaiaknál és a jezsuita íróknál megkedvelt.

Ime ezért fűződik a deákos iskola megalapítása szükségképen szerzetes költők nevéhez.

Jogosan lehetne kérdezni, miért nem történt ez a merész vállalkozás korábban, miért maradtak meg a XVIII. század kísérletei egyszerű kísérleteknek és miért nem írtak magyar nyelven classikus mértékben a XVIII. század tudós jezsuitái? Miért kellett várni, míg az új korszak latinul verselő költői Rájnis, Révai és Szabó cserélték föl a latin nyelvet a magyarral, miért nem tette meg ugyanezt p. o. Biró István a kolozsvári születésű jezsuita, a ki 1755-től 1777-ig írt latin ódákat¹ vagy a piarista Conradi Ignác, a ki nemcsak Janus Pannonius verseit adta ki, hanem maga is írt számos alkalmi költeményt,² a ki a külföld véleménye szerint is méltó helyet foglalt el az újabbkori latin költők között?³ Magyarok voltak ők is, Conradi, a magyar provincia vicarius, meg épen jó magyar, latinos műveltségük ép oly erős volt, mint az utódaiké, költői tehetségre sem állottak mögöttük, csak a kor szelleme volt más, melyben írtak, s ez magyarázza meg, miért maradt a fölfödözés dicsősége a későbbieknek.

A XVIII. század szerzeteseiből — a magyar iskolai drámák szerzőit nem számítva — az erős, nyilatkozásra törő magyar szellem hiányzott. Első sorban, sőt mondhatni kizárólag, buzgó papok

¹ Stoeger, *Scriptores Provinciae Austriae Societatis Jesu*, I: 29.

² Horányi, *Nova Memoria* 660. 1.

³ Wurzbach, *Biographisches Lexicon*, II: 441.

és szorgalmas tudósok voltak, nem a hitvitázóknak és Pázmány-nak utódai, a kik egyházukon kívül a magyarságnak is akartak szolgálni. Nem érezték meg, hogy a haza tőlük más áldozatot is vár, mint a lelkipásztorkodást és a latin nyelvű tudomány ápolását, s a meddig csak származásban és érzületben magyarok, de szellemben és cselekvésben nem, addig a magyar kultúra nem számítja őket munkásai közé. Nem az akarat hiányzott lelkükből, nem közönyösek voltak a magyarság iránt, de a kor törekvéseinél és eszmevilágánál fogva az érték, a belátás.

Rájnis és Szabó lelkét, mikor egy százados mult hagyományaival szakítva föltámad bennük ez az érzék, ez a belátás, már az új szellem illette meg. A nemzeti büszkeség, mely őket magyar versek írására készíti, egy századig szunnyadt s ekkor egyszerre lobog föl nemcsak bennük, hanem a kor sok más magyarjában. Ekkor lép föl Bessenyei is, az ő korszakkezdő működésének alapja is ugyanaz a hazafias lelkesedés, s a deákosok nem tőle vettek ihletet. Nem akarjuk kisebbiteni Bessenyei érdemét s nem adunk igazat Csaplárnak, a ki az irodalmi megújodást nem Bessenyeiéktől, hanem a deákos iskola fölléptétől számítja,¹ de az tagadhatatlan, hogy Rájnis és két társa egy úton indultak el Bessenyeivel, a nélkül, hogy törekvéseiről tudomásuk lett volna. A mit tettek, abban egyformán volt munkás a kor szelleme, a Mária Terézia uralkodásának második felében föllobbanó nemzeti öntudat. Ez serkentette munkára mind a három költői iskola tagjait, s ez a magyarázata, miért választja el oly rövid időköz, alig két esztendő, a három iskola legkorábbi termékeit.² Ez az erős hazafias érzés, mely belátja, hogy a magyar kulturát a magyar nyelvre kell építeni és hogy nem lankadó munkásságra van szükség, ha hazafiúi kötelességünknek meg akarunk felelni, ez az érzés élt Rájnisék szívében, mikor verseiket írták.

A mint tehát költőink legyőzik az első nehézséget, s beletanúlnak az új forma használatába, mind jobban világos lett előttük a cél, a melynek elérésére fáradozniuk kell. A nemzeti érzés ápolása, a magyar nyelv buzgó védelme és művelése vezeti tollukat. Fájdalommal látjuk, hogy a két idegen nyelv, a német és még inkább a latin, mint nyomja el a magyart, s tudják, hogy a hatalmas ellenséggel szemben csak egy fegyverünk van: nemzetiségünknek buzgó védelme. Politikai úton nem tudjuk magunkat szabaddá tenni, erre csak egy mód van, a társadalmi agitatio. A társadalmat kell megnyerni s erre megint csak két eszköze van a magyarságnak: a magyar ruha viseletével tüntetni hazafias érzelmei mellett, s a magyar nyelv terjesztésével, ápolásával, műve-

¹ Már azért sem, mert a deákos iskola legelső kinyomtatott munkája csak 1777-ben jelent meg, s Rájnis Kalaúza is csak 1773-ban készült.

² Bessenyei Agisa 1772-ben jelent meg. Dugonicstól a Trója veszedelme 1774-ben, s Rájnis Kalaúza 1773-ban készült.

lésével fölébreszteni és táplálni a magyar szellemet. Magyar ruhában jár tehát Révai és Rájnis is, nem törődve föllebvalóiknak neheztelésével és a »gyáva népnek«, meg az »utszán szélyel-futó, rikoltó porontyoknak« bámulásával,¹ a kik megbotránkoznak azon, hogy mint papok nem járnak a hivatalos egyházi öltözetben. Ép oly tüzzel izgatnak a magyar nyelv érdekében. Még a lassan mozduló Szabó is megindul, már első kötetében van egy olyan verse, melynek a tiszta hazafiúi érzés a forrása. A' *Magyar Iffiúsághoz* címzett ódája nála szokatlan energiával és merészséggel buzdítja az ifjúságot.

Ébredj fel: kelj tollra: Magyar versekre hevüljön
 Mellyed: Appolóval szólj Magyar ajka szerént.
 Illik kardra kezed; kezed illik tollra viszontag:
 Minden nép eszivel' fel tehet éles eszed.
 Édes Hazád Fija vagy, Magyar Ország gyöngye vagy: elméd
 Tűz, diszes nyelved: vesd az írásra magad.
 Vesd; de Hazád nyelvén. Nagy szégyen volna, Hazádét
 Meg vetvén, másén kapni felette nagyon.²

Rájnis, az ingerlékeny, könnyen lobbanó poéta meg annyira lázba jön, mikor egy festő barátja magyar ruhában fest le számára egy leányt, hogy elragadtatása nem ismer határt:

Hogyhogy? te írtad, Kedves Atyámfia!
 Valljon te írtad? 's énnekem írtad ezt
 A' ritka-szépségű leányzót
 Régi szokott Magyar öltözetben? . . .³

és a legelkeseredettebb gúnynyal, sőt aljassággal kevert gorombasággal korbácsolja azokat a magyarokat, a kik francia ruhát viselnek s megvetik a magyar nyelvet.⁴ De Révai a legagilisebb. Barátjait és rendtársait megtiszteli versekkel, mindegyik ép úgy mint Szabónak idézett verse, tele van buzdítással. Irjanak, minél többet irjanak magyarul, akármiről, akárhogy, csak verseljenek, mert szentül meg van győződve, hogy a versírás a leghathatósabb módja az irodalom pártolásának, a nemzeti nyelv elterjesztésének és a nemzetiség védelmének, — hogy a nemzet boldogsága attól függ, vajjon Tóth Farkas, Bolla Márton, Józsa Gergely magyarul szólnak-e nem is a közönséghez, hanem egymáshoz. Ha azután szavainak valami sikerét látja, ha egyik-másik megtisztelt tollat fog — hogy verses levélben köszönje meg a buzdítást, öröme, büszkesége nem ismer mértéket.

¹ A' Muzsához, Ágh kiadása 229. l.

² Új mértékre vett versek 217. l.

³ Egy igaz Magyar ruhába öltözött Leánynak képeről, Kalaúz 11. l.

⁴ Feddő versek u. o. 32—36. l.

Ma már, mikor a nemzetiségi fogalmaink tisztultak, mikor tudjuk, hogy a nyelv a nemzetiségnek valóban legbiztosabb, de nem egyedüli támasza, és tapasztaljuk, hogy egy nemzet boldogulása milyen szoros kapcsolatban van anyagi függetlenségével és a társadalmi, nemzetgazdasági viszonyokkal, kisszerűnek és naivnak tetszik Révaiék buzgólkodása és vérmeseknek reményeik, melyeket a magyar verseléshez fűztek. Valójában nem volt az. Nekik szegény szerzetes költőknek igazán nem állott más eszköz rendeltetésükre. A korlátlanul uralkodó kormány minden más módot megtagadott tőlünk, elvonta a lehetőséget, hogy egyéb követeléseinknek érvényt szerezzünk: nemcsak ők, az írók, de a többiek is, az a pár hazafián gondolkodó főúr és magyarul értő köznemes is arra volt utalva, hogy a nyelv szeretetében és az irodalom pártolásában megunva magát, ebből a kis várból. intézzen támadást az óriási ostromló sereg ellen.

Révai és társai féltek attól a veszedelemtől, mely a nemzetet fenyegette, látták a sötét felhőt, de nem tudták, honnan jön. Olvassuk csak a Mária Terézia életében írt verseiket. A királyné, a ki mint asszony a magyaroknak igaz jóakarója volt, annyira megvesztegette itéletüket, hogy iránta érzett szeretetüket átvitték reá mint uralkodóra, családjára, Józsefre, a német császárra s át magára Ausztriára. Csak a legjellemzőbbek közül idézünk például egyet-kettőt.

Szabó Dávid így énekel Mária Terézia uralkodásáról

melly szám-ki-vetésben

Volt az előtt, haza jött a' Béke, 's tenyészi gyümölcsit:
Vér nélkül Hálits, Ludomér Országok adatnak
Mint két drága kövek Koronához: Néped az hartzban
Minden nemzet előtt hírt nyert: fő tisztre fel-hágnak
Kinn, és benn fiaid, mellyhez még semmi reményjek
Nem vala: bé-szállott hozzád feles hasznokat hajtó
Mesterség 'sokasága: jeles tudományok öledbenn
Annyira nőttek már, hogy kétes légyen, ha jobban,
Ön maga népének Mávors, vagy mondhat e Pallas.
A' ki-kötő révek, 's nem próbált tengerek eddig,
Bámulnak Magyar árbotzokon: bé-hordatik a pénz,
Melly az előtt kül' földre szakadt . . . .

Mennyi kézzel fogható valótlanág! A béke áldásairól¹ s a vér nélkül szerzett tartományokról beszél, noha az örökösödési s a hét éves háborúban ugyancsak sok magyar vére folyt ki; a tudomány hódításait emlegeti, mikor a magyar kultúra a legjobban aláhanyatlott; az ipar, kereskedelem, közlekedés föllendülését dicséri pedig a magyar »tartomány«-t a legigazságtalanabb

¹ Felséges Mária Terézia' haláláról, Verskoszorú, I: 121—122.

vámrendszerrel tönkretették; a pénz beáradásáért mond köszönetet, bár főuraink Bécsben verték el a magyar birtokok jövedelmét, s iparcikkért, földolgozott nyersterményekért tömérdek magyar pénz vándorolt Ausztriába. Ekkor vetették meg a későbbi kizsaroló osztrák politikának alapját, de azért a szegény Szabó Dávid szerint elkövetkezett Magyarország arany százada. Révai még tovább megy. Nagy fölbuzdulásában

Ismét vért ontunk tsak ugyan. Rév, Attila, 'bátor
Magzatinak vérző fegyverek. Ime megyünk,
Nagy Fiadat, József Tsászárt, a' tengerig, és még
Tul azon is híven fogja követni hadunk . . . .¹

igen, vállalkozik honfitársaival arra, hogy Dalmáciát, Boszniát, Szerbiát, Oláhországot, sőt még a szent földet is meghódítja — Ausztria számára, mert hát:

Austria! tejeszszed te határidat, általad Isten
Jobbra szerentsézvén népeit egybe szedé.²

De szakasztott ilyen módon gondolkodott a legtöbb magyar. Említsük-e Horváth Ádámot, ki József germanizáló rendeleteit védelmezi?

. . . a' Felség is, hogy a' minapába
Német szót parancsolt a' Magyar szájába:
Nem a' Magyar nyelvet akarta pusztítani,
Hanem a' Deákot Németre fordítani,
Hogy így, ha az a' nyelv nálunk is bővülne:
Nemzetünk más néppel jobban egyesülne.

Hiszen ez volt épen a veszedelem, az uralkodóháznak egységesítő politikája fenyegette végromlással hazánk önállóságát. Nem abban nyilvánult tehát a XVIII. század magyarjainak naivsága, hogy pusztán a magyar nyelv védelmezésével akartak gátat vetni az ország elnémetetésének, hanem, hogy épen azokat dicsőítették, a kik az országot az elnémetetéssel fenyegették. Ez azonban közös hibája volt a kor legtöbb írójának és politikusának.

József császár erőszakos rendeletei végre felnyitották sok hazafi szemét, és az egyszerű deákos műveltségű szerzeteseknek nagy dicsőségére szolgál, hogy ők — s velük még határozottabban Dugonics és Ányos — előbb kezdettek tisztán látni, mint koruk sok más költője, előbb mint Kazinczy, Pétzeli, Batsányi és Verseghy. Szabó, a ki annyira rajongott Mária Teréziáért és olyan rózsásnak látta az ország állapotát, most József császár uralkodása alatt, átdolgozván egy régebbi versét (A' Víznek nagy áradásáról),³

¹ A' szebb magyar tudományoknak . . . örömnapijára, Elegyes Versek 29. l.

² U. o.

³ Új mértékre vett versek. 8—15. l.

elhagyja belőle a magyaroknak szóló hizelgést és helyette siralmas panaszszal végzi:

Már levegő, tűz, út, ég, föld vesztedre föl-esküdt
Árva hazám! egyebet várhatsz-e halálos ütésnél?¹

Elkeseredve a szomorú jelenen, mikor nyelvünket elnyomják, nemzetiségünkre a végső csapást mérik, már-már búcsút akar mondani a költészetnek:

Nem látod ezen szélvészeket? e' tűz-
Nyilaknak gyakoromlásít? nem vajmi nem illik
Ilyen üdők köz'tt a' lantnak zengése . . . . Le szoktam
Én is az húr-pendítettéről, ez sem fog ezen-túl
Tetszeni Honnyában. Meg-szüntek az hajdani hangok:
Másként szól a' nyelv, másként hall a' fül: az el-nyírtt
Erdőkben idegen madarak . . . . nem szólni, tanátsos,
Mintsem vesztire tért hanggal szégyenre vetődni . . . .

Az 1783. írt költeményt nem is adta ki sem az 1786-i, sem az 1789-i gyűjteményében, csak a császár halála után 1802-ben.² Rájnis, a ki egyaránt dicsőítette Mária Teréziát és II. Lipótot, Józsefről egy hangot sem énekel,³ csak akkor fakad ismét dalra, mikor József a koronát visszaküldi Budára. Ez *A' Magyarokhoz* címzett oda azonban,⁴ mely rajongó szabadságszeretettel erős, heves, sőt türelmetlen magyar érzést párosít, a deákos iskola költészetében a legkiemelkedőbb mozzanat. Nemcsak a hazáját és szabadságot tüzesen szerető magyar szólal meg belőle, hanem a nyugodtan ítélő politikus is, a ki meglátja a magyar alkotmány sarkalatos pontjait, a rájuk épülő kormány-formát, s észreveszi az ország romlásának igazi okát, a főurak elidegenedését, a minek szomorú következménye a nép, a papság s a nemesség elnyomása. Most már a császár halála után József önkényes uralkodására czélozva éneklí nagy keserűséggel:

Huj! melly kegyetlen dér sütögette el
Magyar szabadság! gyenge virágdat!
Oh fájdalom! most is keserves
Könyeim hullanak a' szememből!⁵

Hogy ez a belátás kissé későn jött, csak akkor, mikor József durva kézzel rázta meg az alkotmányt, az nem von le érdemükből.

¹ Költeményes munkáji 1789. I: 197. 1.

² Megjobbított Költeményes Munkáji 1802. I: 122. 1.

³ Érdekes p. o. a II. Lipótra írt versének kezdő sorai (Ágh i. m. 227. 1.)

A' Magyarok' törvénye szerént, Nagy Trézsia' Vére,
Felséges Leopold, szép örökébe be lép.

⁴ U. o. 221. 1.

⁵ Forgács Miklósnak ditsérete u. o. 225. 1.

A szép királyné iránti elfogultságukat is szívesen megbocsátjuk, mert csak *ítéletüket* vesztegette meg, *érzületük* a haza iránt tisztán lobogott. Egyszer-kétszer, a mint a közölt mutatványokból is láthatni, lelkesedésük ki is tör, ódai hevületre gyulladnak, s a mit a XVIII. század csak elvétve, Faludi lantján hallott, ódaszerű költeményt zengenek.

Azok az unalmas versek, melyekben paptársaikat buzdították, nem sokat lendítettek a haza sorsán, de ha szűk körben is élesztették a lelkesedés tüzeit, s ha meggondoljuk, hogy a verselők tanárok vagy valamilyen rendház számottevő tagjai voltak és így tanítványok és fiatalabb rendtársak szívében is szikrát gyújtottak: el kell ismernünk, hogy a magyar nemzeti eszme sokat köszön e szürke prózai distichonoknak. Rájnis a merev, ingerlékeny egyéniségével nem sokat tehetett, de azért jó barátai körében ő is terjesztette a költészet szeretetét, Révai azonban különösen a 70-es években, Szabó meg a nyolczvanas és kilenczvenesekben annál többet, a ki a sok névtelen verselőn kívül Gvadányit, Batsányit, és Kazinczyt Verseghyt, Szabó Lászlót és Döme Károlyt tisztelte meg több ízben költeményeivel és buzdította őket a versírásra.

Költői értékük e verses buzdításoknak majdnem semmi. Alapjuk, az erős hazafias érzés, tiszteletreméltó, és elismeréssel kell adóznunk, hogy ez érzésből eszmei magaslatra emelkednek és működésüket egy nemes kulturális czélnek szentelik, de az a mód, a mint érzésüket kifejezik, eszméiket érvényre akarják juttatni, nincs arányban a tárgy magasztosságával, kisszerű, lapos, prózai.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

ADATOK KEMÉNY ZSIGMOND »ZORD IDŐ« CZÍMŰ REGÉNYÉNEK FORRÁSAIHOZ.

(Első közlemény.)

19. sz.

I.

Kemény Zsigmond, regényírásunk legkiválóbb mestere, már pályája kezdetétől fogva különös szeretettel tanulmányozta történelmünknek a mohácsi vészt követő korszakát. Erős érzéke az élet tragikai mozzanatai iránt ösztönözhetette őt, hogy a magyar nemzet életének ezen szomorú drámáját, melynek végkifejlete három századra belényül közéletünkbe, méltó formában megírja.

Már írói fellépésének első terméke *A mohácsi veszedelem okairól*¹ szóló értekezése előzetes tanulmányul tekinthető a mohácsi vészt követő korból vett szépirodalmi kísérletéhez, *Izabella királyné és a remete*² cz. alatt közölt regénytörredékéhez. Izabella királynéval és Martinuzzival foglalkozó regénytörredéke után hosszabb idő múlva ismét felveszi ezt a tárgyat és megalkotja belőle legjobb regényét, a *Zord időt*, a melynek első része a *Budapesti Szemle* 1857—58. évi folyamában jelent meg; az egész regény pedig könyvalakban 1862-ben látott napvilágot.³ Felfogása a tárgyról itt sem változott, de minő nagy a különbség a compositioban és kidolgozásban.

Keménynek már előbbi regényeiben is feltalálhatók írói egyéniségének kiválóságai, de olyan öntudatos összehangzásban sehol sincsenek mint itt. Nehéz eldönteni, hogy az elemző lélekbuvár, az emberi és a korviszonyokba mélyen betekintő philosoph-politikus, vagy a gazdag, de mindig fegyvelmezett képzelettel megáldott költő, ki életet tud önteni legelvontabb eszméibe is, mulja-e felül egymást a *Zord időben*.

E munka azonban különösen mint korrajz érdemel figyelmet,

¹ 1838-ban a *Nemzeti Társalkodó*ban jelent meg.

² Részleteket közölt belőle 1840-ben az *Athenaeum*, 1841-ben a *Nemzeti Társalkodó*.

³ Második kiadásban 1883-ban jelent meg, legutóbb pedig 1897-ben *Báró Kemény Zsigmond összes művei* (Gyulai Pál-féle kiadás) 8-ik köteteként.

mert, bár szerkezetileg Kemény legsikerültebb regénye, meséjével különösebb érdeklődést nem igen tud kelteni. De mesterien érzeti, hogy a politikai változás, melyet a feldarabolt országban a török urasága idézett elő, sajnálatos változást hozott létre az erkölcsi életben és gondolkodásban egyaránt, s e bomlás és pusztulás közepette nincs semmi biztató, a mi egy jobb társadalmi élet derengő hajnalát sejtetné. Minden nyomorával és züllöttségével feltárul előttünk a török hódítás e korszaka, melyet nem nagyjában és külsőségeiben rajzol meg a költő, hanem bemutatja legaprólékosabb részleteiben, hogy a mult viszontagságaiból politikai és erkölcsi okulást adjon az olvasónak.

Általában elmondhatjuk, hogy Kemény történeti regényei közelebb állanak a történelemhez, mint bármelyik más regényírónké, mert nemcsak a kor rajzában, hanem alakjaiban és meséiben is a történeti valóság uralkodik a kigondolt részletek felett. A történeti hűség azonban nála mély történeti belátással párosul, úgy, hogy e tekintetben, mint egyik bírálója mondja,¹ »valósággal fölfedező érdemei vannak.« A mellett, hogy lelkiismeretesen felhasználja a krónikák adatait, különösen gondja van rá, hogy a hagyomány kúsza szálaiból kikerekített egész és élethű képet adjon, melyet aztán mindig alá tud rendelni a regény költői célzatainak.

A történeti hűség kérdésével Kemény elméletileg is foglalkozott az *Élet és irodalom* cz. tanulmányában, a hol különösen hangoztatja, hogy tisztelni kell a történelmi hűséget; épen azért a történeti regényírónak főként az emlékiratok és krónikák tanulmányozását ajánlja: »Lehetetlen — úgymond,² — az emlékirónak a nagy dolgokat csekélynek nem kürtölni, a kicsinyeket részletességgel nem rajzolni és elbeszéléseiben vissza nem tükrözni a kor szellemét igazságtalanságaival, korlátoltságaival, és szenvedélyeivel együtt. A krónisták és emlékirók e hibái mind a regényírónak gyümölcsöznek. Ő így ezer részlet birtokába jut, melyet az elbeszélő történetírótól sohasem hallott volna meg, és észrevétlenül avattatik be a lefolyt századok szellemébe.« Ezen szavaival látjuk megokadatolva, miért merítette Kemény regényeinek anyagát oly szívesen a krónikákból és emlékiratokból. Ez egyszersmind magyarázatát adja annak is, miért sikerült neki annyi közvetlenséggel feltárni a multat.

Regényeinek a történelemhez való közelsége ösztönözt arra, hogy kísérletképen a *Zord idő* forrásait vizsgáljam és rámutassak azokra a helyekre, melyek kétségtelenül valami határozott forrásra vezethetők vissza, mellőzve azon részleteket, melyek az általános történeti tudás vagy egyéni felfogás eredményeinek látszanak. Ámbár általánosságban ismert dolog, hogy Kemény az emlékira-

¹ *Szépirodalmi Figyelő*, második évfolyam, 1861—2.

² *Élet és irodalom*. Olcsó könyvtári kiadás. 1883. 55. l.

tokat és krónikákat történeti regényeinek megírásakor lelkiismeretesen tanulmányozta és adataikat a maga művészi céljaira fel is használta; de hogy minő módon és mértékben tette azt, tudtommal ez ideig még egyik regényénél sem mutatták ki részletesen. Azt hiszem tehát hogy nem végeztem teljesen fölösleges munkát, a midőn ezt Kemény legjobb regényével megkísérlettem, mert az író alkotási módjának megítélésénél nem utolsó föltétel tudni, mit talált készen forrásaiban, s mit adott hozzá a maga leleményéből.

Vizsgálataimnak végeredményét előrebocsátva, a legnagyobb valószínűséggel kimondható, hogy Kemény Zsigmond regénye megírásánál alapvető tanulmányul Szalay László *Magyarország történetének*¹ negyedik kötetét olvashatta, s hogy műve írásánál fel is használta, az alább következő idézetek kétségtelenül igazolják. E mellett felhasználta a modern történetírók művei közül még Horváth Mihálynak *Utyeszenich Frater György élete*² című munkáját. De Szalay történeti munkájának az érdeme, hogy pontos forrásutalásaival figyelmeztette őt az egyes krónikaszerű részletek bővebb megismerése céljából Verancsicsra és Istvánfira.³ Azonban különösen Verancsics munkái⁴ voltak gyümölcsözőek reá nézve. Közülök nagy haszonnal forgatta Verancsicsnak Giovio, vagy latinosan Iovius Pál olasz történetírónak nagy munkájára (*»Historiarum sui temporis libri XLV. (1494—1547.)*) írt latin levelét,⁵ a melyben, mint bizalmas barátja, munkájának magyarországi dolgokat tárgyaló részére tesz érdekes helyreigazító és kiegészítő megjegyzéseket. Kemény forrása volt még egy Verancsics Antalhoz intézett levél⁶ is, a mely Buda 1541-i veszedelmét beszéli el. Verancsics magyar nyelvű történelmi dolgozatai közül pedig felhasználta azt a krónikáját, a melynek latin czime: *Memoria rerum, quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius.*⁷ Ezek voltak tehát a fő forrásai. A regény tárgyául szolgáló korszakot ismertető egyéb krónikák és emlékiratok felhasználása inkább csak feltehető, (pl. Szerémi György *Emlékiratai Magyarország romlásáról,*)⁸ vagy alig bizonyítható (mint pl. Pray: *Historia regum Hungariae,*⁹

¹ Megjelent 1854-ben Lipcsében.

² 1859-ben jelent meg a *Történelmi Zsebkönyvben.*

³ Nicolai Istvanfi Pannoni *Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV.* 1627.

⁴ Verancsics Antal *Összes munkái*, I—XII. köt. Közli Szalay László. Pest, 1857.

⁵ Paulo Jovio Novocomensi, antistiti Nucerinio, Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata S. P. D. V. ö. *Összes munkái* I. köt. 178—226. II.

⁶ Verancsics *Összes munkái*, I. köt. 162—178. I.

⁷ Verancsics Antal: *Összes munkái*, II. köt.

⁸ Monumenta Hungariae Historica. Második osztály. I. köt. Pest. 1857.

⁹ Pars III. Budae.

Horvát István: *Levelgyűjtemény Verbótzai István emlékezetéhez*,¹
Szirmay Antal: *Notitia Comitatus Ugocensis*² cz. művek).

Most pedig lássunk tulajdonképeni feladatunkhoz, a regény és forrásai viszonyának megállapításához.

II.

A regény történeti háttére Buda ostroma 1541-ben. Ebből indulnak ki a cselekvény való és kigondolt száalai. Dolgozatunk céljának azonban jobban megfelel, ha a történeti eseményeket különválasztjuk a kigondolt részekről és az összevetést Buda ostromán, a történeti háttéren kezdjük, aztán pedig a történeti személyekre térünk át és végül a kigondolt alakokban keressük a való adatokat.

A költő Budavár képét az ostrom alatt és után Verancsics Antal munkái nyomán rajzolja meg, s a látottakat művészi fogással a regény egyik szereplője, Komjáthi Elemér szavaival így beszéli el:

»A Gellérthegy tetején összerombolt táborhelyet, aljában szétszaggatott híd látok, melynek maradványait nyaldossa, sodorja és vízi tovább a hullám. A német sereg nincs többé . . . A németek a török haderő megérkezése után nem mertek nyílt csatát kockáztatni. A Gellért tetejét védtek makacs, vitéz küzdelmek közt. Ezalatt segélyt is nyertek, de elégtelent arra, hogy állásaikat hosszasan oltalmazhassák. A Gellértről és a pesti partokról tehát tüzes ágyúzást nyitottak meg, mely a Duna jobboldalán a Török Bálint és a temesi gróf csapatait visszahúzódsra kényszeríté. E csekély győzelem után másnap reggelre egész hajóhaduk a Gellért lába elé vonult . . . Késő éjjel azonban a kémek hírül hozták, hogy a németek egy rögtönzött hajóhídon a pesti partra szállának át. A gyorsan összevont török és magyar erő megtámadta őket és soraikban iszonyú mészárlást vitt végbe. A Dunán sűrűn hömpölyögtek a holttestek; Pesten ezrekre ment a felkonczoltak és foglyok száma. Buda ostromának vége szakadt, s a szultán féltvén seregeit a holttestemek bűzhödtt gőzölgéseiből támadható ragályoktól, az ó-budai magaslatokra épen most költözik át.« (125—6. l.)³

Ugyanezt a részletet körülbelül hasonló leírásban olvashatjuk a Verancsics Antalhoz írt levélben, a mely az 1541-iki budai veszedelemről szól. Nagyobb hitelesség kedvéért az idézett részt eredeti formájában, latin nyelven közlöm:

»Germani castra sua in vertice et dorso montis s. Gerardi fortiter muniverunt. Sed quoniam pauci erant et sperabant in dies plures gentes,

¹ Pest. 1819.

² E könyvet csak másodkézből idézhetem, mert nem juthattam hozzá.

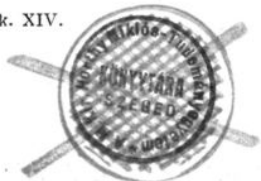
³ Az idézeteket a regény legutóbbi (1897.) kiadásából vettem, melyet Gyulai Pál bocsátott közre *Báró Kemény Zsigmond összes művei* cz. alatt.

ae ut tanto facilius ad eos pervenire possent, coeperunt in Danubio pontem struere, qui ubi jam perficiendus erat, magna vi ventorum et tempestate est bis disruptus. Cumque nos jam omni ex parte premerent, interim (30. juli) venit Memhethbassa, qui adventu suo obsidionem solvit . . . Ex altera parte dominus Petrowith comes Themesiensis et dominus Valentinus Thewrewk cum gentibus suis prope civitatem erant, observantes, ne qua Germani evadere possent . . . Germani qui verticem montis tutabantur, quia viribus impares erant, non audebant aperto Marte agere, sed postquam auxilia advenerunt, coeperunt frequentes globulos ex superiore parte conicere; interim etiam directa est bombardata ex Pestho ad latus montis, quae multum tum equitibus, tum peditibus nocere potuisset, imo nocuit, quia equos duos interfecit et aliquot homines. Tum coeperunt omnes terga dare et fugere praecipites. In crastino (21. aug.) tota classis, quae sparsim alias stabat, aggregata est ad pedem montis sancti Gerardi . . . Illi re cognita animadvertentes exercitum distractum nocte media eadem hora sunt illos omni ex parte aggressi. Relicti erant Bohemorum et Moravorum ad tria millia, Germanorum duo, qui magna ex parte sunt occisi, multi submersi, capti erant circiter sexingenti, qui cum caesari monstrarentur in armis, iussit omnes occidi . . . Caesar statim ab adventu suo, timens infectionem, iussit ut totus exercitus locum mutaret, aqua enim ferebat volvendo longo tractu corpora submersorum. Itaque castra supra veterem Budam (27. aug.) posuit.« (163—165.)¹

Az éjjeli öldöklő harcz leírását azonban, midőn a budai őrség a török sereggel egyesülve megtámadja Roggendorf táborát, Kemény nem Verancsics után adja, habár ott szintén megtalálhatta volna a neki szükséges adatokat, hanem másodkézből, Szalay *Magyarország történetéből* vette át. Pedig Szalay elbeszélése e helyütt első sorban a Verancsics-féle magyar krónika nyomán készült. Oka ennek valószínűleg az, hogy Kemény, a mire neki szüksége volt, teljesen készen találta Szalaynál, még stiláris átalakítást sem kellett rajta végeznie. S Keménynél, kiből a nyelvbéli kifejezés képessége legkevésbé állott arányban a költői alkotó erővel, ez könnyen megérthető jelenség. A kérdéses részlet Keménynél így hangzik:

»A késő éj irtózatos harcz tanuja volt. Roggendorf haditanácsa elhatározta, hogy a tábor, mihelyt besötétül, négy osztályban Pestre költözködik: elsőben az ágyúk, melyeknek megmentését Ferdinánd király Roggendorf lelkére kötötte, s a magyar hadak; aztán a cseh és német lovasság, harmadik és negyedik sorban pedig a gyalog zászlóaljok. Midőn az ágyúk és a magyarok már túl voltak, néhány szökevény Budára szaladt, hírül hozni a tábor továbbkelését. Mohamed basa is idején érte-

¹ Verancsics Összes munkáinak I. kötetéből. (*Monumenta Hungariae Historica.*)

sült a szándékról, s a cseh és német lovasságnak átszállítása után a budai őrség a török sereggel együtt megrohanták az ágyúk nélkül maradt német gyalogságot. A kik ellenállottak, felmészároltattak, a kik futásban kerestek menedéket, többnyire a Dunába ölettek. Roggendorf, a vén gyermek, sátrában várta a halált, megsebesítve s e szavakat mormolva: Ó Felsége tönkretevé becsületemet, testemet, életemet. Néhány híve őt naszádra vitte, mások is szerencsésen hajókra kaptak az éjféli után támadt szörnyű zivatarban. De György frater felgyújtotta a Mátyás király csürei mellett — a mai halászárosban — a szénakazlakat, szövétnekül Kazim bég naszádosainak, kik több hajót elsüllyesztettek; néhány, köztük Roggendorfé, Komáromba menekült. Másnap hajnalban a hadak Pestre szállítottattak, melynek őrsége, úgyszintén Roggendorf és Perényi összes lovassága, a boltok kifosztása után megszaladt, vagy felkonczoltatott. Az éji és reggeli ütközetben levágattak és Dunába fulladtak száma tizenhatezerre rúgott; míg a foglyoké alig haladta meg a nyolczszázat.» (135—6.)

Az itt közölt részletet minden változtatás nélkül vette át Kemény Szalay történelméből, a mit az alábbi sorokból nyilván kitetszik:

»Elhatározá a haditanács, hogy mihelyt béestvéledik, négy osztályban Pestre költözködik a tábor; elsőben az ágyúk, melyeknek megmentését a király Roggendorf lelkére kötötte, s a magyar hadak; aztán a cseh és német lovasság, harmadik s negyedik sorban a gyalog zászlóaljok. Midőn az ágyúk s a magyarok már túlnan voltak, néhány cseh csökevény Budára szaladt, hírül hozni a tábor továbbkelését. Mohamed basa is idején értesült a szándéklatról, s a cseh és német lovasságnak átszállítása után, a budai őrség s a török sereg egyetemben megrohanták az ágyúk nélkül maradt német gyalogságot. A kik ellenálltanak, felmészároltattak, a kik futamodásban kerestek menedéket a Dunába ölettek. Roggendorf, a vén gyermek, sátrában várta a halált, megsebesítve, s e szavakat mormolva; »Uram tönkre tette becsületemet, testemet, életemet.« Néhány híve őt egy naszádra vitte, mások is szerencsésen hajókra kaptak a szörnyű zavarban; de Martinuzzi felgyújtotta a Mátyás király csürei mellett — a mai halászárosban — magasra emeltetett szénaboglyákat, szövétnekül Kazim bég naszádosainak, kik több hajót elsüllyesztettek; néhány, köztük Roggendorfé, Komáromba menekült. Augusztus 22-én hajnalban a török hadak Pestre szállítottattak, melynek őrsége azonképen mint Roggendorf s Perényi összes lovassága, a boltok kifosztása után megfutamodott vagy felkonczoltatott . . . »Igazat mondok, uraim, — így foháskodik jámbor krónikásunk, — hogy a mi ember hala meg a táborban, kiket levágának, és a kik futamodás-közben a Dunába veszének, és kiket Pestben levágának, többen voltanak mind tizenhatezer embernél. A foglyok száma csak nyolczszázra ment.« (Szalay, IV. köt. 217—8. l.)

Az a »jámbor krónikás,« a kiről itt Szalay említést tesz, valószínűleg Bornemisza Tamás; mert az ő feljegyzései után készítette Verancsics a maga magyar nyelvű krónikáját, a mely hazai történelmünknek 1504—1566-ig terjedő részét foglalja magá-

ban. A széles látkörű és nagy tudományu Verancsicsra a »jámbor krónikás« nem épen megtisztelő kifejezés, egy cseppet sem illik. De Szalay sem vonatkoztathatta rá, habár az idézet Verancsics magyar krónikájából való. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Szalay e krónikát csak részben tartotta Verancsics munkájának; a mennyiben a krónika befejező részéről azt hiszi, hogy az Bornemisza Tamás kezeírása, ki, miután Buda ostroma alatt mindenét elvesztette, egyideig Ferdinánd kegyelméből élőszködött, később pedig Verancsics vette maga mellé másolónak, vagy talán épen őt bízta meg krónikája szerkesztésével. De ha ezt nem tette is, feljegyzéseit minden esetre felhasználta Buda veszedelmének leírásánál, a mely munkájának mintegy gerinczét alkotja. Ebből a krónikából merítette első sorban Szalay Buda veszedelmének leírását, és Kemény regényének is sok helyütt ez volt a forrása, kivéve a főntebbi és még néhány helyet, melyeket Szalaytól vagy Horváth Mihálytól vett át minden változtatás nélkül.

Kemény Zsigmond Buda elfoglalásának rajzánál a modern történetírók közül még Horváth Mihály *Utyeszenich Frater György élete* cz. művét is felhasználta. Első pillanatra valószínűtlennek látszik a dolog, mert a mint bevezető sorainkban említettük, Kemény *Zord idő* cz. regényének első részét¹ már 1857—58-ban közölte a *Budapesti Szemlé*ben, Horváth Mihály dolgozata pedig 1859-ben jelent meg a *Történelmi Zsebkönyv*ben. De ezzel szemben ne feledjük el, hogy a teljes regény szint 1862-ben jelent meg, s így a második és harmadik rész megalkotásánál semmi sem állott az író útjában, hogy Horváth Mihály időközben megjelent munkáját ne értékesítse regénye megírásánál, melynek teljes elkészítése, úgylátszik, öt évet vett igénybe. Hogy ez nem pusztá feltevés, az alábbi átvételek nyilván mutatják.

Ilyen részlet pl. az, midőn a szultán az ország egy részének birtokba-vétele czéljából nagy sereggel Buda alá érkezve, csauz basáját nagy kísérettel és ajándékokkal küldi Izabella udvarába, hogy az titkon tudomást szerezzen a Zápolya-ház viszonyairól; az Izabella előtt megjelent csauz basa

»jól betanult beszédben fejezte ki a szultán sajnálkozását azon, hogy az ozmánok régi hagyományai tiltják a fejedelemnek idegen nőkhöz tett látogatását, neki sem szabad a királynét személyesen felkeresni . . . A szultán tehát csak arra kéri a királynét, küldje el hozzá az ő jó barátja örökösét, a kis Zsigmondot, az ország tanácsosainak kíséretében, hogy szive óhajtása szerint láthassa, megölelhesse, megcsókolhassa s fiainak, Szelimnek és Bajazetnek bemutatván, azok testvéri szeretetébe ajánlhassa. Izabella a váratlan kivánságtól zavarba hozatva s nagy szerencsétlenséget sejtve, haladékot kért, míg minisztereit tanácskozásra egybegyűjtheti.« (151—2.)

¹ Az általunk használt kiadásnak 1—126. lapjai.

Ugyanígy van ez megírva Horváth Mihálnál is, csak valamivel rövidebben:

»Az üzenet pedig abból állott, hogy a padisah a királynét üdvezli, barátságáról, pártfogásáról biztosítja; minthogy a mozlem törvény tiltja idegen nő hajlékába mennie, a kis herceget pedig látni s fainak is megmutatni kívánná, kéri a királynét, küldené le őt a táborba. Az üzenet nagyon megijeszté Izabellát, s azonnal maga köré gyűjté tanácsosait.« (182—3.)¹

Még feltűnőbb hasonlóságot találunk az alábbi részletben, a hol az ország sorsáról tanácskozó divánt mutatja be a költő:

»Délután a táborban diván tartatott, melybe a magyar urak is meghivattak. Tudtokra adatott, hogy a szultán elhatározta Budavárát egyenesen a maga hatalma alá venni, a török kapitány és őrség védelmére bízni, mert ily várost nem lehet női kézen hagyni: a nők változékonyok mint a szél, s majd egy-, majd másfelé hajolnak. Egyébiránt — tévé hozzá Rusztán basa enyhítőleg — a legyőzhetetlen padisah, mihelyt kipihente magát, egyenesen Bécs ellen indul, azt megvívja s tüstént átadja János Zsigmond ő felségének Budavárával együtt. Tehát a főváros megszállása csak ideiglenes természetű, s a hadviselet terhével áll összefüggésben. György frater az áruláson mélyen megindulva előadá, hogy a vár biztonsága végett nem szükséges abba török őrség. Eddig magok is megtettek mindent, mit tőlük a hatalmas császár szolgálata kívánt; ezt szándékuk tenni a jövőben is. De ellenezniök kell, hogy a várba török kapitány hozassék.« (208.)

Ez a részlet nagyjában megvan Verancsics magyar krónikájában is; de a kifejezések azonossága nyilván mutatja, hogy Horváth Mihály munkájából történt az átvétel:

»Ezalatt a táborban diván tartatott, melybe a magyar urak is meghivattak. Tudtokra adatott, hogy a padisah elhatározta légyen, Budavárát egyenesen a maga kezére venni s török kapitány és őrség védelmére bízni: »mert ily várost nem lehet női kézen hagyni; a nők változékonyak, mint a szél, s majd egy-, majd másfelé hajolnak.« Frater György a töröknek ezen árulásától mélyen megindulva előadá, hogy a vár biztonsága végett nem szükséges abban a török őrség; eddig magok is megtettek mindent, a mit tőlük a hatalmas császár szolgálata kívánt, ezt szándékuk tenni a jövőben is; de azt egyáltalában nem kívánják, hogy a várba török kapitány tétessék.« (184.)

Feltűnően egyezik a diván további tanácskozásának leírása is Horváth Mihály előadásával. Az elágazó vélemények jellemző

¹ Minthogy az első kiadás nem állott rendelkezésemre, az idézeteket Horváth Mihály *kiseb történelmi munkái* IV. kötetéből vettem, (Pest. 1868.), a hol *Utyeszenich Frater György élete* új lenyomatban jelent meg. A lapszámok tehát ezen kiadásra vonatkoznak.

rajzához, a hol a kapzsiság, szőszegés és a helyzet kizsákmányolása játszotta a főszerepet, úgy látszik, semmit sem tartott szükségesnek hozzátenni az író; mert megtalálta mindazt benne, a mire neki szüksége volt.

»Másnap a diván arról tanácskozott: mit kelljen tenni a királynéval, annak fiával s az őrizet alá helyezett urakkal. Az *anatoli basának* az volt a véleménye, hogy mindnyájan Konstantinápolyba küldessenek s az ország egy Budán hagyandó basa kormánya alá tétessék. *A belgrádi kormányzó* ellenben méltatlannak mondá egy síró asszony kedvéért s védelmére minduntalan költséges hadjáratot intézni: küldje vissza a szultán a királynét atyjához Lengyelországba; a királyúrfit neveltesse Konstantinápolyban; az urakat ölesse meg, váraikat foglalja el, s az országot tegye török tartományyá. »Hát a szultánt, ki a királynénak és János király trónutódjának védelmet, pártfogást ígért, szőszegéssel vádolhassák-e a keresztyének?« mondá Rusztán basa, kinél a királyné ajándékai által megnyert Mirmah szultánnőnek közbenjárása sem maradt hatás nélkül. . . . Szolimán császár, ki elébe a diván megoszló véleménye fölterjesztetett, vejének tanácsára hajlott, s kimondá akaratját, hogy Budavár s a Duna melletti vidék a Tiszáig török tartományyá legyen: a királyné fiával és annak gyámjaival Lippára költözzék, s a Tiszántúl és Erdélyben uralkodjék; Török Bálint pedig, minthogy a míg Ferdinánd pártján volt, sok kárt tón a töröknek, Konstantinápolyba fogásba vitessék; Werbőczy Budán maradjon, mint az új török tartomány főbírája. Ezzel György frater s a többi urak, Török Bálintot kivéve, szabadon bocsáttattak, meghagyatván nekik, hogy a királynéval Lippára vonuljanak. A csauz basa Izabellához küldetett, hogy megvigye neki az aranyos és kék betűkkel arab nyelven írt okiratot, melyben a szultán esküvel ígérte, hogy a királynét és fiát kijelet országában védendi, s mihelyt ez nagykorúvá nő, neki Budát is visszaadja.« (246—7.)

A regény itt közölt részlete és Horváth Mihály alábbi sorai között csak annyi különbség van, hogy Kemény a két perfid véleménynyel előhozakodó basát közelebről is meghatározza, a midőn az egyiket az anatoli basának, a másikat pedig a belgrádi kormányzónak nevezi.

»A diván utóbb arról tanácskozott, mit kelljen tenni a királynéval, annak fiával s az urakkal? *Egy basának* az volt a véleménye, hogy mindnyájan Konstantinápolyba küldessenek, s az ország egy Budán hagyandó basa kormánya alá tétessék. *Egy másik* méltatlannak mondá egy síró asszony kedvéért s védelmére minduntalan oly költséges hadjáratot intézni: küldené a szultán a királynét vissza atyjához Lengyelországba; a herceget neveltetné Konstantinápolyban; az urakat öletné meg, váraikat foglalná el s az országot tenné török tartományyá. »Hát a szultánt, ki a királynénak s a hercegnek védelmet, pártfogást ígért, szőszegéssel vádolhassák-e a keresztyének?« mondá Rusztán basa, kinél a királyné ajándékai által megnyert nejének közbenjárása sem maradt

hatás nélkül. Szulejmán, nevének becsületére büszke, maga is vejenek tanácsára hajlott, s kimondá akaratát, hogy Budavár s a Duna melletti vidék a Tiszáig török tartománynya legyen; a királyné fiával s annak gyámjaival Lippára költözzék s a Tiszántúl és Erdélyben uralkodjék, Török Bálint, ki előbb még Ferdinánd pártján volt, annyi kárt tön a töröknek, Konstantinápolyba fogságba vitessék; Verbőczy Budán maradjon, mint az új török tartomány főbírája. Harmadnapon tehát Frater György s a többi urak, Török Bálintot kivéve, szabadon bocsáttattak, meghagyatván nekik, hogy a királynéval és a kis herczeggel Lippára vonuljanak. A csauszok agája egyszersmind tolmács kíséretében a királynéhez küldetett, hogy megvigye neki az aranyos és kék betűkkel arab nyelven írt okmányt, melyben a szultán esküvel ígerte, hogy a királynét és a herczeget kijelölt országában védendő, s mihelyt ez nagykorúvá nő, Budát is visszaadja.« (184—5.)

A költő a történet fonalát továbbvezetve, a kifejezések átvételével ismét elárulja tulajdonképeni forrását. Így Budavár megszállását a janicsárok által Szalay után beszéli el. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy ezt a részletet Szalay is a Verancsic-féle magyar krónika nyomán írta meg, s lényegében mai nyelven ugyanazt adja, a mit a krónikás a 61—63. lapokon. A midőn tehát Kemény a történet elmondása előtt azt mondja, hogy »a mi ezentúl történt, röviden meg van írva a krónikában,« egész határozottsággal rámutat az eredeti forrásra, a krónikára; annál különösebb, hogy mégis Szalayhoz folyamodik, a mikor fel kell azt használnia. Legalább az a körülmény, hogy Szalay szövegezéséből egész mondatokat vesz át, nyilvánvalóvá teszi, hogy nem a krónika szövege állott előtte a munka készítése közben, hanem Szalay történelme. Más helyütt megint, a mint látni fogjuk, a krónikát veszi elő egy-egy új ecsetvonás megcsinálása végett. A szóbanforgó részlet Keménynél így van:

»Az anatóli basa magyarul mondá: — A budai bíró lépjen a sort formált janicsárok élére, vezesse őket a várba, s foglalja el számokra azt a szultán nevében . . . Turgovics Miklóstól vezetve, felmentek a janicsárok Budavárba, a vizivárosi kaputól a Szent-György teréig, hol hozzájuk csatlakozának a Budára tegnap csak mulatni indult bajtársak is. Néhány percz mulva deli arab ménen s fényes törzstiszteitől kísérve megjelent az anatóli basa, a renegát Szolimán is. Ez Turgovicstól a szultán nevében átveszi a várost; midőn aztán a basa magasra emelvén a nagyúr zászlóját janicsáraival minden utcát és kaput megszállat. S most egyszerre az utczákon kikiáltatik, hogy valaki a városban van, nemes, katona eltakarodjék. Estig végrehajtatott a parancs, s a meg-lepetett, vezérek nélkül bolygó őrség tétlenül nézte az ármányt. Most két sátor emelkedik a Szent-György terén: egyik Szolimán basáé, a másik a janicsár agáé. A következő nap kihirdtetett, hogy a polgárok s a köznép fegyvereiket, bármineműek legyenek, még a késeket is, fejök és jószágok vesztése alatt a Szent-György terére hozzák. A városi nép a

szerint cselekedett. Izabellát föl hívta a jancsár aga, nyitná meg a királyi várak kapuit Szolimán hadai előtt. A várak a szultáné, válaszolá Izabella, kérve az agát, csak addig ne eresztené be senkit, míg belőle ki nem költözik. A jancsárok egy álló hétig az utcán tanyáztak, s a lakosoknak meghagyatott, húznák meg magokat házaikban. Az anatóli basa ugyanis zendüléstől tartott, mely a féltett kincset megint kiüthetné kezéből. Még utóbb is, midőn úrszabású, nemes vagy szolgáló embert láttak az utcákon a jancsárok, nyomban kiűzték a városból, melyben csak polgárt, pórt és zsidót akartak túrni. (242—4.)

Ezt a részletet a maga egészében, néhány kifejezés elhagyásával, majdnem szóról-szóra megtaláljuk Szalay alábbi soraiban:

»Szolimán basa, anatóliai kormányzó, ekkor előkiáltja a budai bírót, Turkovics Miklóst, és parancsolja neki: jőne vele s a jancsárokkal, Budát a szultánnak általadni. Az urak sátorát egy csapat török őr körül fogja. És Turkovics kíséretében felmennek a jancsárok Budavárba, a szombati kaputól Szent-György teréig, hol Szolimán basa, magasra emelvén a nagyúr zászlaját, jancsáraival a város mind öt utcáját, . . . a város mindhárom kapuját . . . megállatja. Két sátor emelkedik a Szent-György terén: az egyik Szolimán basáé, a másik a jancsár agáé. S most kikiáltatik utczáról-utczára, hogy valaki a városban van, nemes, katona kitakarodjék. Estig végrehajtatott a parancs, a meglepetett, vezérek nélkül bolygó s részben az urakkal a táborba indult őrség tétlenül nézte az ármányt. Másnap meghirdetett a városban, hogy a polgárok és egyéb nem nemes lakosok fegyvereiket, bármineműek legyenek, még a késeket is, fejjök, jószágok vesztese alatt Szent-György terére hozzák. A város népe a szerint cselekedett. Izabellát felhívta a jancsár aga, nyitná meg a királyi várak kapuit Szolimán hadai előtt. A várak a szultáné, válaszolá Izabella, kérve az agát, addig ne eresztené be senkit, míg ő, a királyné, belőle kiköltözködni fogott. A jancsárok egy álló hétig az utcákon tanyáztak, s a lakosoknak meghagyatott, húznák meg magukat házaikban; Szolimán basa zendüléstől tartott, mely a féltett kincset még kiüthetné kezéből. Még utóbb is, midőn úrszabású, nemes, vagy szolgáló embert láttak az utcákon a jancsárok, nyomban kiűzték őket a városból, melyben csak polgárt, pórt, zsidót akartak túrni.« (220—222.)

A regénynek azon részlete pedig, a mely a szultánnak Budavárba való ünnepélyes bevonulásáról és annak mohamedán szertartások szerint történt birtokbavételéről szól, minden részletével Verancsicsnak Joviusához írt levele nyomán készült.

»A hatalmas padisah . . . kihirdetetté, hogy Buda a török birodalom egyik különös kegyelemben részesített városa, melynek többé Magyarországhoz semmi köze. Levéteté a toronyról a harangot, s a Boldogságos szűz német egyházáról a keresztet is. S miután onnan kidobatta az oltárt, az oltárképeket, a szent edényeket, papi öltözékeket, a falakba helyezett síremlékeket, a faragványos régi padokat és a szószéket: leküldé jancsárait a kriptába, hogy rabolják ki a koporsókat és

szórják szét a hamvakat. A czinterem sírkövei hasonló eljárásban részeseültek . . . s a főegyház mecsetté, Buda török várossá vált . . . Ha a jelvényeitől és ékességeitől megfosztott keresztény főegyház kellő közepébe lépcsőzetes trónt emelnek, s arra maga a szultán ül le és saját vezetése alatt hajtja végre a beszterelést; akkor a templomot és a várost a Korán megsértése nélkül soha kezéből ki nem bocsáthatja, s tartozik azt a próféta zászlójának lobogtatásával és utolsó vércseppig védeni.« (321—2.)

Kemény ezen sorai csekély különbséggel megtalálhatók Verancsics alábbi latin szövegében, melyet összehasonlítás kedvéért szintén ideiktatok:

»Ex ea (t. i. a székesegyházból) per sacerdotis mahometicos quicquid christianae religionis inerat, ejectum, ac suo ritu expiatum, nuda nimirum et sine aris relicta cuncta, nec ossibus quidem in monumentis concessa quies. Eruta enim, et una cum divorum nostrorum imaginibus igni consumpta et abiecti in ventum cineres. Suggestum inde specie cuiusdam throni opulenter extractum, et sic eminenter erectum, ut per plures gradus conscenderetur, caesari ad victoriam possessae Budae felicibus auspiciis dedicandum, in medio templi posuere. Ferunt hoc genti sacrificium esse, idque ea lege Mahometto institutum, ut quibuscunque in locis atque urbibus fuerit celebratum, iis eas ipsas urbes, locaque, quibus sunt adempta, nefas sit unquam restituere, nec eo alii, quam bellorum ductores, ac nationum, rerumque domini defunguntur.« (I. 222.)

III.

Az olyan nagy jelentőségű országos esemény, mint a minő Buda elfoglalása, nemcsak a nemzeti életre volt romboló hatással, hanem a kor vezéregyéniségeiben is változást idézett elő. Keménynek tehát, a ki történeti regényeiben nemcsak a kor festője, hanem annak valódi történetírója, nem lehetett megelégednie a tények hű előadásával. Az eddig bemutatott részletek pedig a történeti háttér megrajzolásában őt csak mint a tények reprodukálóját állítják elének. Mély történeti belátását épen a kor politikai áramlatainak feltűntetésében és bírálatában árulja el; hogy ezt mennyire tudja egyesíteni a történeti hűséggel, történeti személyeinek jellemzésénél láthatjuk. Az öntudatos politikai belátást a regény szereplői között *Martinuzzi* képviseli. Ha a regényben nem jut is neki főszerep, a gyászos korszak zavaros politikai életén mégis az ő rendkívüli egyénisége uralkodik. Az egész mű különben is a politikai tévedések tragédiája. Frater György maga mondja, miután eddigi politikáját Buda elvesztésével megbukottnak látja, hogy a ballépésekből támad a megtorlás. A bűnt az Isten megbocsáthatja a gyónónak és a bánkódónak, de a félreismert politikai érdekek kegyetlenek, s természetükben fekszik a kérlelhetetlen bosszúállás.« (292.) Világosan kitetszik a regényből, hogy a szerző rosszalja Martinuzzi

politikáját, s egészben véve kérlelhetetlen szigorral ítéli el Izabella tanácsosait, s az országot ért veszedelemért tisztán rájuk hárítja a felelősséget, mivel elég könnyelműek voltak Szolimán szavainak hitelt adni. Frater György alakját Kemény csak néhány odavetett vonással rajzolja meg; de pl. a budai tanácsban mondott szavai és mozdulatai s párbeszéde Frangepán Orbánnal tökéletesen elégségesek ahhoz, hogy lángeszét és egész politikáját minden káros következtetésekkel tisztán lássuk. S ámbár szereplésének és jellemének megrajzolásánál egészben véve Horváth Mihálynak Frater Györgyről írt, s már fentebb idézett életrajzát tartotta szem előtt a költő, mégis husból és vérből való emberré az ő teremtő képzelete általt vált, mert a történelem e rejtélyes jellemű politikusa a regényben nem talány előttünk, hanem egy csalódott és félreértett nagyság, ki maga gyónja meg tévedését. Általában Keménynek a történeti személyek jellemzésénél megvan az a kiváló érdeme, hogy nem állítja őket olympusi magaslatra, mint legtöbb regényíró, s egyes vonásaikat nem nagyítja emberfeletti méretűekké, hanem az olvasót bizalmas közelükbe viszi, hogy szívük rejtett titkaiba is belásson s gyengéiket megismerje, a miből a maguk vagy mások szencsétlensége árad.

Igy látjuk ezt Frater Györgynél is, a kit ámbár ugyanazon alapvonásokkal rajzol meg, a melyeket Horváth Mihály emel ki életrajzában, mégis mennyivel emberibbnek ismerjük őt meg a regénynek abból a pár odavetett vonásából.

Az átvételnek annyira kézzelfogható bizonyítékait itt nem találjuk meg, mint az eddig közölt kölcsönvételeknél, de azért Frater György alakján határozottan megérzik Horváth Mihály műveinek szelleme. Horváth ugyanis ezt mondja róla:

→ »Frater György jellemében két fővonást találunk, melyek valamint forrásai, indokai voltak minden fontosabb tetteinek, úgy csakis azokból fejthetni meg ezeket. E két vonás: lángoló hazafiság, lángoló nagyra-vágyás.« (15.)

Kemény Zsigmond is ezen a két tulajdonságon építi fel Frater György jellemét. Pl. az ő nagyravágyására (uralomvágy) czéloz Izabella, midőn Buda ostroma alatt Turgovicscsal beszélve azt mondja:

»Tanácsosim a trónt nem a jogért védik, mert arról a váradi békében lemondtak, hanem mert uralkodni szeretnek.« (139.)

Hazaszeretetét pedig a költő magának Frater Györgynek szájába adott szavakkal hirdeti, a midőn ez mintegy önmaga előtt igazolni akarja politikáját, hogy t. i. Buda elfoglalásáig miért tartott a törökkel, s mihelyt ez megtörtént, miért pártolt a némethez.

»De én, gondolá magában Martinuzzi, Magyarország területi épségét akartam visszaszerezni, még pedig egy magyar uralkodóház alatt. Most midőn tervem az eddigi úton lehetetlenné vált, s a viszonyok kényszerű-

sege tőlem áldozatot kíván, inkább dobom el a Zápolya-ház koronáját, hogy kivívhassem az ép és egész Magyarországot, Nem az én politikám-e a valódi hazafias, az igazán magyar? Mi becsesl bírhat előttem azon cél, hogy a szétdarabolt és a szomszéd hatalmak közt felosztott országból egy hulladék tizenöt vagy húsz megyéből összeférczeltessék magyar születésű herczeg számára, s hogy kegyelemből tengjen addig, míg valamelyik szomszéd a kezét rátenni veszélytelennek nem tartja.» (290.)

Ez a részlet nemcsak Frater György hazaszeretetését hirdeti, hanem politikai magatartásának igazolását is magában foglalja; s az ő jellemében ez a fő és megoldandó probléma, a mely, úgy látszik, Keményt mint költőt és politikust egyformán érdekelhette. Ezért a regény más helyein is foglalkozik e kérdéssel. Pl. Frater György politikai változását igen érthetően magyarázzák az alábbi sorok is, a hol még néhány alapvető vonásával ismerkedünk meg e genialis államférfiúnak.

»György barát rejtélyes, céljaira árutakat is kereső, de kimeríthetetlen segélyforrásokkal bíró jelleme, azon percztől kezdve, midőn a tanácsosok a divánból kivetetvén, őrizet alá vettek, romba dőlt politikai tervei helyébe új építményhez fogott (248) . . . Jelleme szívóságát átvitte a politikába is. Szt. István koronájának területét egy fő alatt egyesíteni: ez volt törekvése. Ha a vallási villongások, ha a német birodalom zilált helyzete, s ha a francia politika iránya nem tette volna aránylag gyengébbé Ferdinándot, mint Zápolyát, kit a nemzeti párt rokonszenve és a török császár véduralma támogatott: akkor György barát csalhatatlanul Ferdinánd részére állott volna. Így azonban a Zápolya-család ügyét pártolta s a törököt, melynek védhatalma alatt Magyarországot visszaállítani remélé. Elhatározott lévén e célra nézve, nem volt válogató az eszközökben. Az álút, a tettetés, a ravaszság, a jól játszott ingadozás bizonyos pontig csak annyi értékkel bírtak az ő politikájában, mint e vétekkel szembevetett erények. Az óbudai sátorban Szolimán császár levetette álarczát, s a védúrból hódítóvá lett, még pedig az álnokság oly fegyvereivel, melyeket maga helyén Martinuzzi sem vetett volna meg. Midőn tehát ő a szultán eljárását észrevette, azon érzés szállotta meg, . . . hogy le kell a trónról léptetni a Zápolya-családot a váradi szerződés végrehajtása által, s Ferdinándhoz vonva az egész nemzetet, kell Magyarország egységét létesíteni.« (249—50.)

Keménynek Frater Györgyről alkotott ezen felfogását részben szintén megtalálhatjuk Horváth művében, a hol körülbelül ugyanilyen itéletet olvashatunk jelleméről és politikájáról. A főkülönbség köztük az, hogy Horváth Mihály mindvégig menti őt; míg Kemény, ha tettének jogosultságát elismeri is, végeredményében elítélőleg szól felőle. Különböztetjük most Horváth jellemzését:

»A fondorkodást, a fortélyos, kétszínű tekervényes modort . . . csak a rendkívül súlyos bonyolult helyzet, s a szeretett hazának féltése kényszerítette reá, oltotta be jellemébe. (422.) Politikai irányban a vég-

kimerüléssel fenyegetett haza s nemzet fentmaradása és megszilárdítása volt az ő vezérszilaga. Ezen elv szolgál kulcsul egész nyilvános életéhez. Ennek föltétele nélkül nem fogjuk őt érteni, sem midőn a török pártfogásában, sem midőn a Ferdinándhoz való szításban kereste a haza üdvét . . . Eleinte ő azt tűzte ki céljává, hogy a törökben halálos ellenségből barátot szerezzen a hazának, s pártfogása alatt egyesítse a meghasonlott nemzetet. De miután meggyőződött, hogy az egyesülés ez úton el nem érhető; János halála után pedig hűtlenebbnek tapasztalta a törököt, mintsem, hogy benne bizhatnék: azontúl fő céljává lett Ferdinánd alatt egyesíteni az országot.« (423.)

Bár Martinuzzinak politikailag igaza volt, az író, kinek erkölcsi magaslatról kell nézni az eseményeket, a regény végén mégis sejteti méltó bünhődését köpönyegforgatásáért. S Keménynek felfogása a költői igazságszolgáltatás szempontjából teljesen indokolt, mert a történetíró, ha jogosultnak tartja is Fráter György politikáját, a költőnek nem szabad szentesíteni a kétszínűséget a legnemesebb cél szolgálatában sem. Ezért Kemény ellenszenvét sem titkolja, midőn véleményt mond róla; pl. egy helyütt a színlés mesterének nevezi. A költő illetén felfogásának kifejezője a regényben Pallavicini Sforza, Ferdinánd fővezérének, Castaldó grófnak ezredese. Pallavicini e gyűlöletének Martinuzzi iránt történeti alapja van, melyet Kemény valószínűleg szintén Horváthból vett át, a mint az alábbi részletek mutatják.

»Elképzelheti felséged, — mondja Pallavicini Izabellának, — mily megszegyenítő rám nézve, hogy a hadi fegyelemnek engedelmességedre egy áruló mellett, sőt talán annak parancsa alatt kell küzdenem . . . A különben bölcs és vitéz csanádi püspök, Erdély új kormányzója, bár mennyi hasznot okozott árulásával a mi uralkodónknak, mi hű katonák csak lenésben részesíthetjük. Nekem nem mesterségem a politika; de egyszerű eszemmel úgy gondolkozom, hogy a ki egyik uralkodójához hűtelen volt, adandó alkalommal a másik iránt is az lehet . . . Nem hiszem, hogy a váradi püspök és kormányzó ő magassága, kinek hatalma a királyokéval vetekedik, már is udvarunk gyanuját nagy mértékben fel ne ébresztette volna.« (470.)

Kemény ezen szavainak alapja alighanem Horváth Mihály alábbi szavaiban keresendő:

»Mit üzent légyen Ferdinánd e feladásra Castaldónak, nem tudatik. Annyi bizonyos, hogy Castaldo mindent közölt Pallavicinivel, miután ez seregével Erdélybe megérkezett, s azontúl mind a ketten, közös erővel s egyetértve működtek a kardinál vesztére. A két büszke gróf, s nem kevésbbé büszke hadvezér még azután sem tűrhette a függést az alacsony származású szerzetestől, midőn ez már kardináli rangra emelkedett. Ők ennek magaviseletét árulásnak tartották, . . . s árulás színében adták elő a királynak. A vádló ezuttal Pallavicini volt.« (385—6.)

Ugyancsak a költő ítélete hangzik ki Izabella gyűlöletet

lehellő és diadalt jóslo szavaiból, melyek a regény befejezésében Martinuzzi később bekövetkezendő bukását sejtetve egyúttal a költői igazságszolgáltatást hirdetik az őt ért erőszakos halálban. Itt Izabella természetesen csak jóslat formájában mondhatta el azt, a mit Horváthnál Izabella válaszában olvasunk, melyet Castaldo levelére írt, a hol ez Martinuzzi megöletését tudatja vele. A királyné jóslata, mely Fráter Györgynek, a gyűlölt kormányzónak bukását hirdeti, így szól:

»Már hallani vélem a győzelmi zenét . . . Martinuzzi meghalt, s jóslom neked, erőszakos halállal.« (472.)

Ezt kiegészíti a regény egy más helye, melyben a költő Izabelláról beszélve mondja:

»Heves nő lévén, nemcsak gyakran nehezelt tanácsosaira, hanem bosszúvágygyal is telve volt, kivált Martinuzzi ellen.« (239.)

Izabella levelének idevágó része Horváth közlése után így hangzik:

»Igen nehezünkre esett, azt felmagasztalva és csaknem királylyá lettnék látnunk, ki oka volt balsorsunknak. Isten áldja meg mindazokat, kik az igazságot szeretik, és tegye szerencsésekké azokat, kik az árulókat megbüntetik, mikép ez isten akarata, ki halasztván sem csökkenti az igazságos bosszút.« (409.)

A bizalmatlanságot Fráter György politikája iránt igen szépen jellemzi Kemény, midőn a Verancsics Antalhoz Buda veszedelméről írt egykorú levél azon adatát, mely szerint a törökök az állami börtönt feltörték, mert azt hitték, hogy a magyar urak ott török foglyokat sanyargatnak, olyként módosította, hogy Fráter Györgyöt gyanúsították ezzel a törökök, kinek törökbarátságát nem tartották őszintének. Ez a körülmény is a költő elítélő véleményét hirdeti György frater kétszínű politikájával szemben, mint a melylyel bizalmat sem a töröknél, sem a németnél nem volt képes kelteni. A kérdéses részlet így szól Keménynél:

»A török országnagyok még nem szüntek meg azon gyanut táplálni, hogy György fráter, bár nyiltan a magyar-török szövetségnek nagy barátja, titkon muzulmán foglyokat sanyargat az állam börtöneiben. Ennél fogva az anatóli basa rendeletet kapott a budai fogházak feltörésére. Berontottak tehát a janicsárok a várpalota földalatti tömlöczébe, hol várakozásuk ellenére egyetlen török sem vala elzárva.« (244.)

Az említett latin levél ugyanezt a tényt így írja le:

»Ianczara ga carcerem solvit. Id quod factum est propter insimulacionem Memhethbek, qui accusaverat dominos apud caesarem, quod multos captivos Turcas in carceribus detinerent, cum ne unum quidem vinctum haberent.« (I. 170.)

LOÓSZ ISTVÁN.

trübl: 164

ADATTÁR.

IFJ. PÉCZELY JÓZSEF LEVELEZÉSE ÍRÓBARÁTAIVAL.

(Első közlemény.)

Péczely József — Bajza Józsefhez.

I.

Debreczen, 1831. ápr. 24.

Tekintetes Úr!

Hazaifui igaz örömmel olvastam a' Néhai Hasonlíthatatlan Hazafi 's költő Kisfaludy Károly tiszteletére állítandó emlékről szülő hirdetést. Azólta semmi közelebbi tudósíttatásunk, fog-é, 's mennyiben valóságga válni a' magas szép gondolat? Részemről óhajtanám, e' legnemesb igyekezetet nem tsak minél clébb, hanem olyan formán betelyesedve látni, mely a' pallérozott külföld előtt is betsületére vána Nemzetünknek. Ilyen gondolkozással vagyon szerentsém a' Tekintetes Úrnak, mint a' Boldogúit, 's ezen ötet 's Nemzetünket egyenlően ditsóító szép gondolat közönségesen tudvalévó igen buzgó barátjának kezéhez, az ide zárt 100 Vftokat általküldeni, többekre is ajánlván magamat, ha a' dolognak a' tőlem említett módon lejendő kivitele kivánni fogja. Nem kételkedem, hogy más a' szépet betsülő, Hazájokat, 's ennek dicsőségét szerető leikes Hazafiai, annyival többet készek lévén ezekért tenni, mennyivel több értékek, 's módjok nagyobb mint nékem: nem sokára álni fog az emlék, mely egyszersmind halhatatlanítani fogja a' költőt, a' Mivészt, 's a' mind kettőt szült jeles Hazát.

Leirom ezen alkalmatossággal, 's közlöm az Aurora jövendő lelkes Fojtatójával, egészen más foglalatosságim között, a' Megsirathatatlan véletlen halála hire vételével gondolt egy pár Magyar és Deák soraimat nem mintha azokban valamely különös becsét helyeztetnék, hanem rész szerént hogy ezzel is kijelentsem a' Boldogúit eránt való tiszteletemet, rész szerént, hogy másokat, kik nálamnál e' részben is többet tehetnek, többekre és nagyobbakra serkentsék:

Szebben nem szóltt, sem nemesebben senki nem érzett
Mint Ó: Emberiség, és Haza: nyelve sirasd.

Non animus major, nec sermo cultior ulli
Hunc genus humanum, hunc patria lingua geme.

Többire nagy betsű barátságát kikért, telyes tisztelettel maradok
Tekintetes Uraságotnak
Debretzen 24-a Apr. 1831.

alázatos szolgálja, esmeretlen,
de igaz tisztelője
Péczeley Jó'sef.

(M. N. M. könyvt. kéziratár. 1850—80. 219 sz.)

II.

Debreczen, 1831. dec. 13.

Tekintetes Úr!

Vagyon szerentsém jelteni, hogy a' Kísfaludiakat vettem; rajta leszek, hogy minél előbb elkeljenek; már egynehányat Ifjaink közt kiosztottam, de árok ezeknek is, a' nálunk uralkodó szokás szerént, tsak az innepek után fog fizettetni; mihelyt a' pénz kezemhez jön, haladék nélkül küldeni fogom az egészszet ily nemes tzelra való fáradozásért nem lévén helye a' jutalomnak, s nekem az ajánlt 10 k. példány elfogadására annyival kevesebb okom, mivel én már régen előrefizettem 2 példányra Eggenberger Úrnál.

Szeméremmel vallom meg, hogy az emlékre Tisztársaimon kívül senki előre nem fizetett volna, a' mit az illendőség határáig tenni lehetett, mindent megtettem; ebben talán a' Cholera által okozott zürzavar, rendkívül való költségek is lehetnek ok; jövő Debretzeni vásárkor az ekkorig által vett 8 ezüst forintokat, és még netalán gyüvendő summat léssen szerentsém általküldeni.

Nagy betsű barátságába továbbra is ajánlott, változhatatlan tisztelettel vagyok

Tekintetes Uraságotnak

Debretzen 13-a Dec. 1831.

alázatos szolgálja
Péczeley Jó'sef.

(M. N. Muzeum kvtára. kézirat. 1850—80. 219 sz.)

III.

Debreczen, 1832. jan. 17.

Tekintetes Úr!

A' kezemhez küldött 10 Kísfaludiból distrahaltam 8-at, de még ebből is kettőnek kinn az ára; de hogy a' többszörös számolgotástól megkiméljen a' Tekintetes Urat, 's hogy a' tzelra megkívántató summa minél előbb és minél inkább szaporodjék, ezennel vagyon szerentsém küldeni mind a' tiznek — a' részemre ajánlt 10-dik ajándék exemplárt köszönnév, de el nem fogadván — egész árát 60 ezüst forintokban.

Az emlékre ismét gyült egynehány forint ifjaink között 's van reménységem, hogy több is gyül: azért a' listát még magamnál tartom, de mihelyt egy kis summa öszve gyül, haladék nélkül küldöm a' pénzel

együtt. Ha a' neveket — talán az Újjságokban leendő hirdetés végett — addig is szükséges lenne közleni, méltóztassék parántsolni.

Ezúttal vagyon szerentsém kedveskedni Historiai munkámmal, és két rendbéli kis Gyűjteménnyel, melyek közzül egyiket az én apróságaim teszik, másikat tanítványaimé. Szerentsésnek tartom magamat, hogy az elsőben barátságos tiszteletnek és nagyrebetsülésemnek némü próbáját adhattam a' Tek. Úr eránt.

Ide rekesztek ugyantsak 1 Ex. Historiát Tek. Schedel Úr számára vegye kedvesen egy esmeretlen tisztelőjétől, úgy szinte a' Lantot és Epigrammákat, melyekből kérek egyet általadni.

A' mi még hátra van, azzal alig merek alkalmatlankodni. Lantot mind öszve a' két Pakétban küldök 50-et; ebből a' maga, a' Tek. Schedel Ur, úgy szinte a' Tek. Vörösmarty, Német Lajos és Orvosi Gyakorló Csétsi Imre Urak számára, — kiknek kérem tiszteletemet általadni, — 5 explumot kifogván, a többi megmaradó 45 Ext a' lehető legjobb móddal kérném distraháltani 40 xrijával pengőben; ha pénz gyűl, méltóztassék megtartani, minthogy én úgy is küldenék innen, a' mi t. i. gyűl és gyűlni fog az emlékre.

Itt még nem határozódikik bátorságom; következik a' másik, ennél nagyobb, alkamatlanabb kérésem. Az Epigrammákat ezen nyomban kapom ki a' Typographiából, nem hogy beköttetni, de tsak boritékot nyomtatni, mint akarám, időm nem vólt. Mind ez, a' mit sok utánna járasommal tehettem — 100 Explum ithon egyyetlen egy se maradt. Nem tudom, mikor lessz ily jó módóm elküldésekben: azért bízván a Tek. Úr barátságába, azzal az alázatos kéréssel küldöm, hogy Naturpapirosba tsinosan befüzetvén, méltóztassék elébb is az 5 felyebb említett Urak és maga számára 5-öt átvenni, azután mindazon Uraknak, valakik az Epigrammákban előjönnek és Pesten laknak, egyet egyet ajándékozni 's hogyha még ezeken kívül lesznek a' Tek Úrnak jó baráti kirkról hiszi, hogy kedvesen veszik, ezeknek is, mert azok bizonyosan az enyimek is. A' mi megmarad azt per 12 xr. ezüst distrahálni és azokból a' kötés árát kifogni, a' többit a' Lantból bejövő pénznel együtt megtartani. Reménylem, hogy ezen bajban készek lesznek a' Tek. Uron könnyíteni Német Lajos és Csétsi Imre Urak, tisztelt Jó barátim. Ki nem mondhatom, milyen nagy gondtól fognak ezzel, a' Tek. Urak engemet megszabadítani, 's mely igen lekötelezni. Az Isten mentsen meg mindent az ide való Typographiától és könyvkötőtől. A lant bizonyság, hogy én a papirost, mely egyedül állott rajtam nem kiméltem 's mint elronták közül akaratul a' könyvnyomtató és kötő. Rész szerént talán még jó, hogy az Epigramma így elkéssett, mert az idevaló Compactor legalább nem rontott rajta. Mikor fogják mindkettőnek nyomtatását elvégezni — noha mindöszve is 500-ra van az Auflage — mikor lehetnek következésképen mindeneknek kezén, nem tudom: mert a rossz gazdálkodás és két árkusnak egésszen elrontása által kifogytunk a' papirosból, ha tsak különösen nem committáljuk, 's akkor is mely hosszas várákozás után jutunk hozzá! Ezt — en passant — tsak azért írom, hogy a Tek. Urak, hallván, mi kis városiak mitsoda bajokkal küszködünk, melyeknek ott híre sints, annyival inkább betsül-

jék boldogságokat, minket pedig, ha ily körülmények közt restelkedünk vagy talán vonakodnánk is, menthetőbbeknek találjanak. Ha végre megjelen a' könyv, legyen az a' legjelesebb, köz kézre juthatásának egyedülvaló módja az elajándékozás: így az igaz a' tziel elérődik, a' munka, ha nem olvastatik is, legalább esmertetik, de a' Szerzőnek hova tovább ürülvén erszénye, elmegy kedve az ekként szerezhető drága esmeretségtől. A' Németi Pál nekem, a' réztáblán kívül, többbe van 300 frtnál; belőle több száz Exemplárok distrahaltattak már az irt módon, de pénzért alig annyi, hogy az interessét érne; így a' Capitalis apródonként egészen elvész. A' Pallas Debrecinával tsak nem azon módon vagyok. 'S ez nem tsak az én sorsom; ez a' másoké is.

De most látom, hogy bátorságom túl ment kezdődő esmeretségünk,' barátságunk' határán: méltóztassék Tek. Uraságod megengedni, s' első alkalommal egy hosszabb, — alkalmatlanabb commissiókkal tele levéllel megbosszulni.

Nagy betsü barátságát kikért, megkülönböztetett tisztelettel vagyok
Debr. Jan. 17 d. 1832

A' Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja
Péczeley Jó'sef

U. i. Hogy valakinek kétszer ne találjak küldeni, instálom feljegyeztetni és velem majd közöltetni, az Epigrammákban előjövő Urak közzül kik részeltetnek Pesten.

(Nemz. Muz. kv. 1850—80/219 sz.)

Péczeley József — (?) -hez.

Debreczen, 1834. jan. 14.

Tekintetes Úr,

Igen Tisztelt Barátom Uram!

A' Lant — minden fájdalom épen onnan, honnan legkevésbé várná az ember, gördített akadályok' 's fondorkodások ellenére is, újra megjelent; nem e' lessz-é az utolsó, nem tudom. Bátorkodom eggyel ide zárva kedveskedni; igen örülnék, ha tetszését Kedves Barátom Uramnak megnyerné. Tek. Bajza Úrnak¹ kérem a' másikat barátságos tiszteletem 's azon jelentésem mellett által küldetni, hogy Eggenberger nekem mind eddig sem számolt az első évi Lantokról és Epigrammokról.

T. Kalós úr által már több ízben vett nagy betsü ajándékaiért alázatos köszönetemet ezúttal jelentve, igen becses barátságát kikért, tisztelettel maradok

Debreczen, Jan. 14. d. 1834.

alázatos szolgálja
Péczeley Jó'sef.

(N. Muz. 1850—80. 219. sz.)

¹ Ebből tűnik ki, hogy tévesen állítja az, a ki ezt a N. Múz. kéziratrában elhelyezte, hogy e levél Bajzához szól.

Péczy József — Bajzához

Debreczen, 1834. márc. 5.

Tekintetes Úr,
Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Becsés levelét 's példányimról mellé zárt tudósítását vettem alázatos köszönettel, 's újabb bocsánatkéréssel, hogy, szándékomon kívül, annyi alkalmatlanságot okoztam. A' pénzt mint már máskor, úgy emlékezem irtam is, kérem a Kisfaludy emléke' Cassájába a' nálam fizetett Summáig, melly is 17 ezüst forint azaz VCZ 42 f. 30 xr. befizettetni, a' fenn maradó 8 f 55 xrt pedig a megmaradt példányokkal együtt ezen biztos alkalomnak általadatni.

Hosszas betegeskedésem után most már jobban vagyok; de még sem mondhatom egészségem' egészen helyreállottnak.

Nagy betsü barátságába ajánlott teljes tisztelettel maradok
Debreczen, Mart 5. d. 1834.

alázatos szolgája, barátja
Péczy Jó'sef.

(M. N. Múzeum kézíratt. 1850—80/219.)

Péczy József — Fáy Andrásához.

I.

Debreczen, 1839. máj. 11.

Tekintetes Úr,
Tisztelt Barátom Uram!

A' hirlapokból olvasám, hogy Török Pál elválasztatott Pesti predikátornak. Távoztával mi igen sokat veszítünk, hiszen ő sem örömet váltik meg tőlünk, nem kivált Kis Ujszállástól, hol annyira szeretteték, hol Kapitány Illésyben egy testi lelki jó barátot hagy hátra. Én csak baráti kötelességem teljesítem, midőn őt a tőlem jól 's csak jó oldaláról ösmértet Pesten, hol még ösmeretlen, tisztelt barátimnak, azok közt a Tekintetes Úrnak, úgy is mint az Ecclesiai dolgok' egyik kormányzójának előre ajánlom, s általa ajánltatni kérem többi barátimnak is, mint nemcsak igen szép míveltségű, egyenes lelkű férfiut, hanem mindenek felett, mint tiszta forró keblű hazafit is.

Örömmel láttuk volna a' Tekintetes Urat újra a' haza képviselői' disztorában; de ha — mint mi értesítve vagyunk, — a' Pesti fényes közönség jobbnak ítélte a' dolgoknak hazulról kormányzására honn hagyni: örvendünk, hogy a' választás oly derék férfiakra esett; vajha sok hasonlókkal dicsekedhetnék kedves hazánk!

Nagy betsü barátságába zárt megkülönböztetett tisztelettel maradtam a' Tekintetes Úrnak

Debreczen, Maj. 11. d. 1839.

alázatos szolgája
Péczy Jó'sef.

(M. N. Muz. kézirat. 1899./15. sz.)

II.

Debreczen, 1842. máj. 24.

Tekintetes Úr,
Igen tisztelt Barátom Uram!

Iskolánk nevében addig is, míg ez maga tehetné kötelességét, méltóztassék a 'Tekintetes Úr alázatos köszönetemet elfogadni becses tudósításáért, 's azon készségért, melyet Iskolánk java iránt, az írt legatumnak, minél előbb átszolgáltatása által bizonyítani méltóztatott. A mily kedves, meglepő volt rám nézve a' boldogult derék férfiúnak iskolánkról lett megemlékezése; oly kellemesen hatott reám, méltóztassék elhinni, a' Tekintetes Urnak egy ösmeretlen részéről ily kitünő, ritka megtiszteltetése. Tehát nem épen csak a' *meus conscia recti*, elismerés is vár — 's lehet-e e' jelenlél szebb? — a taps — haszonkeresés nélkül tántorítatlanul küzdőre. Az ifjabb Pitt életében olvastam, hogy lelkes hazafiai, többen egynél, kik őt csak nevééről, kiket ő nevééről sem ösmert, hasonló módon nyilváníták iránta nagybecsülésöket. Én a' Tekintetes Urnak több ily kitüntetést, de máskor hasznot anyagilag többet, lelkemből kívánok. A' pénz' áttételének rövidebb útját nem találtuk, mintha a' Tekintetes Úr Pesten B. Sinánál az idezárt Adresse szerént a pénzt letenni méltóztatik, melynek itt azonnali kifizetését a' Báronak itteni fizető hivatala megígérni szives volt, 's melyről azután mi innen Iskolánk pecsétével megerősített nyugtatványt fogunk küldeni.

A' hitem szerént sok világtalanok szemeit megnyitandó kis munkának óhajtva várom megjelenését.

Igen becses barátságába zárt, különös tisztelettel maradtam a' Tekintetes Urnak

Debreczen, Máj, 24. d. 1842.

alázatos szolgája,
tisztelő barátja
Péczyel Jósef.

Kívül: Tekintetes Nemes Ns. és Vitézlő Fáji Fáy András Urnak, több t. Megyék' Táblabírájának, a' m. Academia' tiszteleti tagjának s. a. t.

Megkülönböztetett tisztelettel Pesten.
Kéretik minél előbbi kézhez küldetése.

(N. Muz. kézír. 1850—80/183.)

III.

Debreczen, 1842. jun. 14.

Tekintetes Úr,
Igen tisztelt Barátom Uram!

Becsés ajándékát tisztelettel 's egyszersmind alázatos köszönettel vettem; le nem tettem kezemből, míg végig nem olvastam, annyira lelkemből valónak merítvék nagyrészt az irottak. Lehetetlen, hogy óhajtott hatásuk ne legyen. Csak a' 3 évi egyházi restauratio, kétlem nem lenne-e *pejor medicina malo*. 'S két állaton különösen megakadt szemem: 1., hogy a' Debreczeni r. Collégiumnak alig volna több 60 ezer pf. capitalisánál, 's a' Patakinak még kevesebb. Tudomásom szerént a'

Patakinak is van kétannyi, a' Debreczeninek még több. E tárgyban pár év előtt én küldtem felvilágosítást a' Tekintetes Úrnak; nem tudom, hogy esett a' tévesztés. 2., hogy Ágost. hitvallásuaknál az Inspector praesideal az egyházmegyei és egyházkerületi gyűlésekben. Ezzel én tavalyi Pesten létemkor ellenkezőt tapasztaltam, a' Supdlis gyűlésen egymás mellett elnöki székekben ülve látván Mélt. Prónay Albert és Supdens Severini Urakat.

A' Néhai Tek. Vékony Úr' legatuma iránt úgy rendelkezünk újabban: hogy innen Pestre készülő Mélt. Rhédey Ferencz Úr kérésünkre le fogja fizetni az 1000 e. frtot, átveszi a' Collegium nyugtatványát, 's a' mellett kifizeteti ott a' pium legatumot; oda vagyunk tehát bátrak a summának kifizettetését alázatosan kérni, hogy leküldésével több alkalmatlanságot ne okozzunk; az eddig okozotról is bocsánatot kérünk, 's kegyességét a' Tekintetes Úrnak megújítva alázatosan köszönjük.

Bátor vagyok egy hasonnmű új kéréssel terhelni a' Tekintetes Urat. Főtiszt. Püspök Tóth Páparól számomra bizonyos summa pénzt küldeni — előre feltett kegyes engedelmével — a' Tekintetes Úr kezéhez; esedezem, méltóztassék átvenni. és B. Sina v. D... (nem olvasható) urak útján — ha ezt is nem sokalnék; valami 3,000 rf. lesz — kezemhez küldeni; az idezárt Pápára szóló csomót pedig ugyanazon alkalom által, mely a' pénzt elhozza, vagy ha elébb vetődnék valamely alkalom, elébb is elküldeni, 's ugyancsak a' másik ide mellékelte — Tek. Fogarasy Úrhoz siető tárgyban írt — leveletem Pesten megadatni.

Bocsánatot kérve sokszoros alkalmatlanságomról, igen nagyra becsült barátságába rekesztett, a' legőszintébb tisztelettel vagyok

A Tekintetes Úrnak

Debr. jun 14 d. 1842.

alázatos szolgája, barátja
Péczyel Jó'sef.

Ezen nyomban jelenti pénztárnokunk, hogy M. Rhedey Ferencz Úr már a pénzt kifizette; e' szerént méltóztassék a' Tekintetes Úr a' pénzt magánál tartani, mig érte küldend a' tisztelt Úr.

(N. Muz. 1850—80. 183. sz.)

IV.

Debreczen, 1844. márcz. 26.

Tekintetes Úr,

Különösen tisztelt Barátom Uram!

Sietek tisztelettel tudósítani, hogy nagybecsű levelét tegnapi napon vettem, 's Király Mihályt illető részét azonnal közlöttem Senator Derecskey Úrral, nem különben T. Poroszlai Senator Úrral, kinek most legnagyobb befolyása van a' közdolgozókba 's hihetően rövid nap főbíránk lesz. Mindketten egész készséggel ajánlák pártfogásokat. Április 'végén lesz a' csődület; addig még többekkel is közlendem a' dolgot. Folyamodása, csatolványaival együtt — nagybátyjától Sziládi Károly Úrtól

küldve — ugyancsak tegnap érkezett hozzám; ennek benyújtására Derecskey Urat kértem meg.

Sokszorosan igen becses ajándékát a' Tekintetes Úrnak alázatosan köszönöm; bátor leszek átvételére az ajánlt első alkalmat használni.

A' Superintendens választás' ügye minél tovább halad, annál bizonyosabbnak hiszem annak a' haladás érdekében leendő eldöntését, a' haladási pártot mindig úgy tekintve mint egy növekedő fiatal, a' Conservativeket, mint egy aggott öreget, kit maga az idő gyengit naponként, midőn amazt csak erősíti.

Társaságunk újjából rendezését ohajtom kövesse minél előbb annak országos pártoltatás alá vetetése. A' közelebbi nagygyűlés alkalmával volt egy párszor conferentiank e' tárgyban Zsoldos, Tarczy, Horvát Mihály, Hetényi, Vállas, Balog, Szontagh Urakkal, de mivel kevesen voltunk, 's az időből is kimaradtunk, némely általános észrevételek után abban állapodtunk meg, Vállas Úr írjon maga neve alatt valamelyik hirlapban, a' Conferentiában felmutatott 's nagyjából megösmertett dolgozatja nyomán. Ezen dolgozat gondolom közölni fog a' Tek. Úrral Vállas Úr által.

Magamat igen becses barátságába ajánlva, a' legőszintébb tisztelettel maradtam

A' Tekintetes Úrnak

Debreczenben, Mart 26 d. 1844.

alázatos szolgája

Péczeley Jó'sef.

Kívül: Tekintetes Nemes N. és vitézlő Fáji Fáy András Úrnak, a' m. Academia tiszteleti tagjának, több t. Vmegyék Táblabirájának megkülömböztetett tisztelettel.
Kalap utca 207 d. szám. Pesten.

(N. Muz. kézír. 1850—80/183.)

Péczeley — Toldyhoz.

I.

Debreczen 3a Sept 1832.

Tekintetes Doktor Úr,

Kedves Barátom Uram!

Aug. 26 d. én és feleségem betegen haza érvén, azolta többet feküdtünk mindketten; nekem, ki tanítványim examén sem leheték jelen, még most is alig van annyi erőm, hogy irhassak. A' leveleket — szám szerint 79 — isakugyan öszveszedtem, s' ígéretem szerint küldöm; talán még fog a' Napam Asszonynál több is találkozni. Én inkább többet, mint kevesebbet kívántam küldeni; sietve nem is tettem úgy a' választást, mint talán, ha több időm lett volna, tettem volna: Kedves Barátom Uram nagyobb gonddal megolvastván, megfogja tudni ítélni, mi mások sérelme nélkül közölhető, mi nem. Igen betses barátságát továbbra is kikért, telyes tisztelettel maradok

Tekintetes Doktor Úrnak

alázatos szolgája, barátja

Péczeley Jó'sef,

Annak idejében vissza instálja az özvegy kedves leveleit.

II.

Debrecenben Jan. 10 d 1835.

Tekintetes Úr!

Igen váratlan volt előttem a' Bettelheim Úr kéziratának hozzám utatása, nem csak a' mennyiben világszerte tudva van, hogy nekem a' Sidó nem Fachom (hogy a' *Hebraizáló Etymologus* vizsgálatát egyszer elvállaltam, az csak az én Társaság' parancsolati iránt való nagy tiszteletemet, s egyebet semmit sem mutathatván) hanem annyiban is, a' mennyiben a' Szerzőtől levél által megkérve lévén, a' vizsgálat jó előre egyenesen deprecáltam, részint sok elfoglaltatásim, részint az Orientalis nyelvekben nem elég jártasságom' — s' mit elhallgaték, minthogy megkérve valék, a' lehető partium studium' elkerülése tekintetéből is. Azt nem is emlitem, hogy csak kevéssel azelőtt küldöttem be, bár nem sok lapra, de sok munkába és fáradságba telt vi'sgálatomat két más kéziratról, 's ezt annyi sok helybeli részint hivatalos rendszeréni, részint nem rendes Literarium és Debutationalis munkák által lett elfoglaltatásom közbe. Nem azért tehát, mintha fáradságom sajnálnám, hanem épen a Társaság és Tudomány érdekét tartva magam — előtt, hogy egy — *homme de métier* által teendő, minden esetre, Competensebb 's kielégítőbb vi'sgálatnak, a' magaméval, mely legfeljebb is csak szükségben segítő lehetne, útját el ne zárjam, a' kéziratot ezennel tisztelettel visszaküldöm.

Azomba, hogy már hijába ne vándorlott légyen hozzám, minthogy kuriositásból, ha csak mint dilettans is csak ugyan meg nézegettem: közlöm észrevételeimet, mellyeket ha talán használ a' tudós Szerző, nem csak kevesebb bajt okozand leendő Vi'sgálójának, hanem kedvezőbb itéletre is tarthatand számot. Javalnám tehát:

1. A' kézirat ugy a' mint van, a' Társaság által kinyomatás végett elfogadható semmi esetre se lévén, dolgozza még egyszer szerző úr végig, és legalább felényire huzza össze, mire jónak látnám, ha az egész Bevezetést a' többi részek közt elosztatná, azaz, a' melyeket ott a' betűkről, szónyomozásról, képzőkről, ragasztékokról szóló részekben mond, a' magok legalkalmasabb helyeikre iktatná, mely által sok ismétlés és szószaporítás kerültenék el.

2. Noha ezen munka a' czimlap szerént a' Magyar Grammatica egészítő része akarna lenni: sokkal bővebben beszél abban a' sidó, mint a' Magyar nyelvről; fordítsa hát ezentúl különösebb figyelmét a Magyarra.

3. Dicsérettel megesmerve a' Szerzőnek, idegen nemzet' léte, a' Magyar nyelvben kedvesen meglepő előmenetelét: figyelmeztetem a Magyar nyelv szabályai ellen, kivált a' szók összevektetésében, elrakásában, az igék' határozott és határozatlan formáiban helytelenül való élésben ejtett hibáira. Ilyenek az *Ajánló levélben: Édes Hazámnak — ajánlja a' Szerző, e' helyett: Édes Hazájának . . . Engedj M. Ország, ha . . . e' helyett: Engedj meg M. Ország, hogy . . . Hogy is nevezze téged az . . . e' helyett: Hogy is nevezzen téged az . . . Reménylhetjük, hogy egy dicső nyelvalkotmányt végbe viszszük, e' helyett . . . viszünk végbe, azaz készítünk. Itt épen lappang a' veszedelmes kőszírt, e' helyett:*

Éppen itt lappang. Mért ne mondjuk is: Szeretjek? e' helyett Mért ne mondjuk ezt is... Akarunk ugyan, kell is Grammatikánkat támasztani... e' helyett: Akarjuk ugyan, kell is Grammatikánkat támogatni... E' következő szókat: bémutatom, bélálni, támaszó, élellen, hibásan használja a' szerző ezek helyett; megmutatom, általlátni, támasz, élettelen, vagy nemélő. Lehetetlen, hogy közhelyben hagyást nyerjenek az írónak ezen szavai is: maghang, velhang, hozjárás, tőljövés, nakviszony, banviszony, twiszony, uviszony stb.

4. Helyben nem hagyható szabadságban él a szerző a szók származtatásában is, nevezetesen sokféle kiejtést tulajdonít a' Sidó betűknek, hogy így a' Magyar és Sidó szavak' atyafiságát 's közös eredetét megmutathassa. Azt mondja p. o. hogy a' ן úgy ejtetett ki, mint t, gy, d, ty. Ezenkívül megengedi a szavak betűinek mindennemű általtételeit. Így igen könnyű a' Magyar és 'Sidó szavak közt atyafiságot találni. Sok erőltetett szószármaztatásai közül csak egyet említek: ember magyar szót אבנא (anya fija) szavakból származtatja. Én ennél könnyebben hitelt adnék annak is, ki a' magyart a' Spanyol hombre-ből származtatná.

5. A' kéziratot, mely sok helyen igen hibás, szinte olvashatatlan, ha újra dolgozza, tisztábban, nagyobb gonddal írja v. irassa le.

És ezek az én e' tárgybeli barátságos észrevételeim.

A' mi a' reám újabban bízott másolás végrehajtását nézi, igyekszem mentül elébb 's mentül jobban eljárni abban is, noha az itt, ha csak magát az iratást nézem is, nem könnyű dolog. Egyetlen egy jó írónk, egy 70 esztendőös öreg siket néma, kinek egész életében irás volt foglalatossága, már általam megpróbáltatott, de szemei, kezei gyengeségével mentvén magát, ily válalattól idegen. Akárkire bizni nem lehet; 's még különben jó íróra is nem mindenre bizhatnók e' drága kincsünket. Alkalmasint magam szeme előtt kell valamely beletanítandó értelmes ifjú által leiratnom; csak hogy ilyen ha találkozik is, ennek magának is, helyzeténél fogva, sok elfoglaltsága van. Mind emellett is rajta leszek, hogy a' kijelelt időre, ha csak lehet, a kivánt más, készen legyen.

Utóljára beküldött vizsgálatim felől, noha már azólta több rendbeli leveleit voltam szerencsés venni a' Tekintetes Úrnak 's közelebb kérdést is tettem irántok, máig sem tudom, kézhöz mentek e', hanem ha hallgatását magyarázom úgy a' Tekintetes Úrnak, hogy vette; mert ha nem vette volna, nem mulasztotta volna el sürgetni felküldetésöket. Így hiszemben vagyok a' régibb Theophrastus vizsgálata felől is; mert még ekkorig bizonyosan csak azt tudom a' Tekintetes Úr leveleiből, hogy a' Hebr. Etymologus-ra tett észrevételeim kézhez mentek, ezt is hogy tudom, azon szerencsétlen körülménynek tulajdoníthatom, hogy — a' tőlem egyszersmind felküldött — eredeti munka eltévedt. Nem került, e még elől? — Különös tisztelettel vagyok

A' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Péczy.

III.

Tekintetes Úr,

Igen tisztelt Kedves Barátom Uram!

Rávettem még egyszer utoljára a' fejemet a' Lant kiadására; s' ezennel — elébb mint sem itt még valaki látta volna — épen is alkalom adódván bátor vagyok az idezárt példánnyal kedveskedni, a többi 8-nak, (me)lyek T. T. Bajza, Döbrentei, Fáy András, Helmeczy, Galvácsy urak és a' Rajz- és Honi Mívész kiadójának, és gr. Széchenyinek szóllanak, tisztelem mellett általadásokat barátságos bizodalommal kérvén. Gróf Széchenyinek különösen nagyon szeretném mentül elébb kezibe juttatni, nehogy a hozzá intézett vers elébb találjon más gyűjteményben megjelenni; mert a vers írótól mások is elkérték munkáját.

Bátorságomról, hogy ennyinek szétküldöztesével alkalmatlankodom, alázatos engedelmet kérve, becses batátságába zárt változhatatlan tisztelettel vagyok A' Tekintetes Úrnak

Debr. 23-a Jul. 1835.

alázatos szolgája
Péczyel Jó'sef.

IV.

Tekintetes Ur,

Tisztelt Kedves Barátom Úram!

Méltóztassék mindeneknek előtte új díszes hivatalával, mint a' közbizodalom érdemlett megtiszteltetéséből származott szives örööm kinyilatkoztatását elfogadni; azután megbocsátani, hogy ezen kéziratot, — melynek újabb megnézésében több bajaim közt szemem' gyengesége is egy kevés hátráltatott — már egyenesen oda utasítsam.

A' Lantról kedvező nyilatkozása igen kellemetes és hatós antidotum vólt az azon gyűjtemény folytatása alatt, különösen itt helyben nyelt sok méreg ellen. A Magyar Historia Literaria' készülöbelétének nagyon örvendek; kincset fog abban Édes Hazánk nyerni, hasonlót a' Handbuchhoz; részemről is a' mit elősegelésére tehetek, szivesen cselekszem, s' jövő Pesti vásárra reményilem felküldhetem a kívánt adatokat. Nagybecsü barátságába zárt, teljes tisztelettel vagyok a' Tekintetes Úrnak
Debreczen, Oct. 4 d. 1835.

alázatos szolgája, barátja
Péczyel Jó'sef.

Kívül: Tekintetes Schedel Ferencz Úrnak, mint a M. Tudós Társaság Titoknokának megkülönböztetett tisztelettel
Nákó- elébb Derra-ház.

Pesten.

V.

Tekintetes Úr!

Most kapom vissza az ide zárt *Levéltöredéket* Helmeczy Úrtól, hogy Censora Stankovich Püspök Úr a *Társalkodó*ban semmi módon kijöni nem engedi. Esedezem, méltóztassék a' Tek. Úr valamelyik Hirlapszerkesztetőt — kinek nem St. vólna Censora — megpróbálni, ha

kijöhetne. Drescher Úr, mióta Historiai munkámat revideálta, jó emberem; talán Ő, ha valamelyik Hirlapnak censora, értem is tenne valamit. Ideje volna már egyszer, hogy lássa a világ, egy ily nagy tudományos intézetben, mint ez a mienk, mik is történnek; s' esmerje némely vonalokban legalább azon Urakat, kik legközelebb itt helyben, de azon kívül is az egész széles M. Hazában minden szépet, jót, ha új, 's megfordítva, még csirájában megfojtani igyekeznek, kik közelebb elhallgatták a' Lantot is, 's annyi derék Új író, élőt és holtat, messze elágadzott társaik által megpiszkoltattak, mert magok, csak irniok se kelljen inkább piszkolásmesterségökkel is felhagynak. Az irottakért mind egy betűig jót állók, ha kívántatni fog, nevemmel is, azonba — mivel ezen ügy bár az egész közönséges is, de közelebb engemet illet, szeretném ha nevem nem tudatnék.

A' szükséges adatokat mégsem szerezhettem öszve, de fogok velek, — a' mire mehetek — bizonyosan szolgálni, mind a mellett, hogy — mit felette fájdalmas részvéttel olvasék — a Lit. Historia kijövele ez úttal elmaradt. Alázatos tiszt. vagyok

Debr. Dec. 2 d. 1835.

al. sz. b. P. J. mk.

Nem tudhatván.

VI.

Tekintetes Úr,

Igen Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Nagyon le vagyok kötelezve a' töredék' közléséért; méltóztassék érette alázatos köszönetemet elfogadni. Azóita ugyan van mozgás, lótás, futás, tanakodás, titkos acsarkodás; de mind ez előttem nem váratlan; mindenre kész vagyok a jó ügyért, 's ha ez úttal — mi itt még ily igazságos ügyben is nem könnyü — győzedelmeskedem: úgy le van törve szarvok. Szükségtelenül azonban nagyobb crisisre kitenni magam nem akarván, újra is az barátságos kérésem, hogy nevem, a' meddig lehet, titokban tartassék, 's in casu extremae necessitatis — miről magamat azonnal egy pár sorban tudósíttatni esedezem — csak annyi jelentessék ki, hogy én küldtem fel, én állottam jót nevemmel az irottak' igazságáért, hogy így nekem a' körülményekhez képest mindég fen maradjon, választani: magamat nevezem-e, vagy más valakit, mert van a' ki nevét kész kölcsönözni — a' kérdéses czikk írójának.

Nem kételkedem, hogy a' Tekintetes Urak, Pest' lelkes írói, a' Honi Literatura, Világosodás, szabadabb szellem meleg pártolói, részint tisztelt Barátim, ezen magában csekély dolognak, az innen következhetőkre nézve egész fontosságát állaltják; 's hogyha én ebben veszte, csak a' közügy veszt, 's általa ki tudja? hány esztendővel ismét hátrább vettetik nagy hatású városunkban: azért meg vagyok győződve eleven résztvevőkről, 's ha kívántatni fog, pártolásukról, mit bátor vagyok kérni. Minél több feől, 's több módon nyilatkozik a' köz vélekedés: annál kevésbé merik ellenfeleimet a' Felsőbb iskolai Directionál a rokon gondolkozásuak pártolni. Collegáim annyival inkább ellenem vagynak dühödve,

mert a' mit ők nekem adtak felszólításom letartóztatásával én azt nekik kettős mértékben visszaadtam az Ifjuság előtt, egy második, ők ugyan egy szóval sem sértő, de tekintetöket megtapodó felszólítással, melyet én — midőn értésemre esett, hogy nagy tűzzel vestigálják, az Ifjuságot vallatják, zaklatják érte — magam tüstént közlöttem velek, 's tudokra adtam, hogy sajnálom, hogy legelébb is, ha tudni akarták, hozzám nem folyamodtak, mert előre felteheték vala, hogy a' mit én nyilván (nem titkon mint ők) tettem, az egész Ifjussággal közlöttem, az oskolában házról házra meghordoztattam, abból titkot csinálni szándékom nem volt, 's következeiseit magamra vállalom. Ez az én bátorságom 's az, hogy minden terrorismusok sem viheté véghez, hogy ujabban többek ne prae-numeraljanak nálam, igen ingerli őket. Ha a' töredékre felelnek, akkor ezen 2 d. felszólítást is közölni fogom, most még vele önként hallgatok, elég, hogy általa az Ifjuság előtt becsütem' vindicaltam, 's az ügy' általános elestét vagy elakasztatását meggátoltam.

De majd sokkal is terhelem a' Tekintetes Urat; méltóztassék bátorságomat megbocsátani, Barátságát, pártolását tőlem meg nem vonni: ki változhatatlan tisztéttem maradtam

Tekintetes Úrnak
Debr. Decz, 30 d. 1835.

alázatos szolgálja
P. J.

VII.

Tekintetes Úr,
Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Küldöm a' Professoratus *Feleletét*, 's az én arra készített *Feleletem'* kivonatját, Pesti jó barátaim' informatiójára, mert világ elibe eresztéséről, a' Superintend. Consistorium tegnapi napon másodizben megújított szinte 2 órai ostromló, ellenállhatatlan kérelmére lemondottam. Részemről igen nagy áldozat már az is, hogy úgy írtam; még nagyobb, hogy azt sem közlöm: különben azt. hiszem, a' Professoratus *Felelete* magában hordja czáfolatát; a Gyűlésben közönségesen is kimondatott: hogy a' publica opinio mellettem van; ez nekem, 's hogy a' közügy veszekedésünkből minden esetre nyert, elég.

Nagy becsü barátságába zárt telyes tisztelettel maradtam
Debr. 19-a Jan. 1836.

tisztelő barátja
P. J.

Délután hozzám különösen is eljött megköszönni az Oskola' csendességéért, kimeléséért tett áldozatomat a' Generalis Notarius és egy Esperest.

VIII.

Tekintetes Úr,
Tisztelt Kedves Barátom Uram!

A' névkönyveket vettem; a' nékem küldöttet alázatosan köszönöm; a' többeket kézhez szolgáltattam.

Csokonai' emléke — kívül a' városon, sirja' helyén — már áll. Felállítása' dicsőségében osztozott az Ifjuság is, mely az ellenfél által elővett intriguek', terrorismus' ellenére is, folyvást adakozott. Gondolom lesznek mások, kik a' közönséget iránta értesítik. Személyem 's az ügy iránt mutatott szívességét, hathatós maga közbevételét a' Tek. Úrnak alázatosan köszönöm; méltóztassék velem is parancsolni.

A' Magyar Historia' első Periodusát — III. Andrásig — már elvégeztem; reményilem még ezen esztendőben — ha csak, mint eddig, egészség változás, sok mindenféle baj meg nem gátolnak — a' másodikat is elkészíthetem, 's akkor haladék nélkül Censurára adom: de hová? ez a' nagy kérdés. Előbb itt megpróbálom; ha nem boldogulok, bátor vagyok előre a' Tekintetes Úr nagy becsü barátságára, 's már tapasztalt hathatós segedelmére számolni.

Becses hajlandóságába ajánlott változhatatlan tisztelettel maradtam a' tek. Úrnak

Debreczen Aug. 16 d. 1836.

alázatos szolgálja
Péczyel József.

Kívül: Tekintetes Tüdös Schedel Ferencz Úrnak, a' M. T. Társaság e. i. Titoknokának s. a. t. alázatos tisztelettel. Kigóy utca 403. sz. Pesten.

IX.

Igen Tisztelt Kedves Barátom!

Ha meglepő volt előttem a' Rajzolatokban rendes taggá választásomat olvasnom, még inkább az volt abból, miután bizonyosnak tartám kijátszattatásomat későbbben Kegyed' becses leveléből értenem. Különben a' dolog nem nagyon szomorít; mert — a' mi fő — nekem így is épen fenmarad a' közjóra munkálkodhatnom; A' tiszteletet, kivált tisztelt Férjfiaktól, ha önként jön, szeretem, becsülöm, de utána sovárgó soha nem voltam; 's hogy itt — mint nem kétlem — többen fognak antipodeseink közzül rajta tombolni, azért előre kármentesítve vagyok oly annyi Érdemes Férjfiak' kedvező ítélete, barátságos részvéte által. Az pedig valóságos nyereség reám nézve e' kedvetlen történetben, hogy ez szolgálhatott épen nekem alkalmat jobban is meggyőződnöm Kegyed' irántam eddig is hitt, tapasztalt 's — Szívből irom — igen nagyra becsült barátságáról.

A' Historia' első része már vi'sgálat alatt van; 's rajta leszek, hogy minél előbb világot láthasson.

Szives tiszteletem 's köszönetem jelente, ösmert és nem ösmert Jóakaróimnak, Barátimnak, kik kegyökre méltattak, változhatatlan tisztelettel maradtam

Tisztelt Kedves Barátom Uramnak

Debreczen Sept. 24 d. 1836.

alázatos szolgálja, barátja
Péczyel József.

X.

Tekintetes Úr,

Igen Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Sietek az első postával örömmel válatukon, 's előmozdítására — a mennyire időm 's csekély lehetőségem engedendik, — készségemet jelenteni. A' kijelölt munkák közül csak Kliot bírám; de azonnal meghozatám a' más kettőt is: 's bár nagyon el vagyok foglalva hivatalomon kívül — melynek a tanítás, közönséges leczkék könnyebb, kevésbé lelket, időt ölt oldala; mos is mikor ezen levelem írásához kezdék, két heti szinte mindennapi üléseink után, a' nyugalomra rendelt Vasárnap ellent nem állva szólíttatom Gyűlésbe — historiai munkámmal is, melyben a' vacatióban gyengélkedésem miá nem sokat haladtam: a' Mercurnak minden esetre, a' Világ' Historiájának ha más nem vállalkoznék ajánlom, mint kívánni méltóztatik rövid recensioját. Hogy Klióhoz nem kívánok nyúlni, oka a' Szerzővel némi kellemetlen öszvejövelelem. Az Athenaeumban közölhető apróbb dolgozásaim nincsenek; hanem a' már kész Magyar Historiából néhány töredékeket, mutatványul, nevet elhallgatva, közleni talán nem lesz érdektelen addig is, mig az egész munka megjelenhetne. Minthogy pedig sokat nem adhatok, hogy annak, a' mit adok, legalább a' hamar adás' becsze meglegyen: a' jövő héten ünnepekre mencendő tanítványaink által mind a' Historiából néhány darabot, mind a' Mercur recensioját — ha csak lehet elkészítvén — felküldöm. Isten tartsa meg kegyeteket, sikeresítse szép vállalatunkat.

Debreczen Decz. 4 d. 1836

tisztelő barátja

P. J.

Kivül: Tekintetes Schedel Ferencz orvosdoktor és M. T. Társasági titoknok úrnak megkülönböztetett tisztelettel Pesten.

XI.

Tekintetes Úr!

Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Hova valami befolyásom van, az Athenaeumot már elébb, mintsem becses levelet vettem volna, megrendeltem, nevezetesen a' Casinonknak 's a' könyvtárunknak, amazt Postán, ezt Hartlebennél; az Ifjak közt is állítottam egy olvasó Társaságot, azok is megrendeltek, mint tudom, talán kettőt; többre azólta sem mehettem. Hihetetlen itt az apathia. Most én praenumeratiot indítottam Magyar Historiámra; csak magam Hallgatói többen vagynak 100-nál, az egész felső Ifjuság túlhaladja az 500-at: 's ki hinné, hogy mindössze 15 előfizető találkozott közöttök? Bizonytalanságban vagyok: az Innepek előtt Legatusok által küldött csomó — recensio és mutatványok a' Magyar Historiából — kézhez jutott-e? Megelégedéssel olvastam az Athenaeum 4 első számját; Figyelmezőt még nem láttam; sok szerencsét, hosszú és vidám életet kívánok mindkettőnek.

Bezzeg, ha valami nagy titkunk lett volna, az egész világ megtudhatta volna. Közelebbi becses levele bepecsétéletlen jött; itt Debreczenben a' Postahivatal pecsételte le, úgy — amtlich versiegelt — küldte hozzám.

Most én is egy barátságos kéréssel bátorlankodom alkalmatlankodni, hogy t. i. az ide zárt Jelentésnél fogva az előfizetést — ha lesz mit — elfogadni, igyekezeteimet azzal pártolni, elősegélni méltóztassék. Most irtam Helmeczy Úrnak is, az *Értesítő*ben leendő hirdetés iránt, e' szerént ha a' felküldött mutatványokra kerül a sor az Athenaeumban, már jobb lesz nevemnek megneveztetni.

Eggenberger Úr most küldte meg számadását, ebben látom, hogy 1833. Ápr. 17 d. Kedves Barátom Uram kezínél tett le 20 f 53 krt; ha így: az Előfizetési Pénzzel együtt ezt is egyszersmind csak a Pesti vásárosok útján kérem kezemhez küldetni vagy két jó Barátomat megkértem, hogy a' netalán gyűlendő pénzt, mint legbiztosabb helyre kedves Barátom Uram kezéhez küldjék; küldenek-e nem tudom, de ha küldenek, méltóztassék megbocsátani, hogy engedelmet előre ki nem kérve ezt tenni merészeltem; 's a' pénzt átvévén, legyen szives a' többivel elküldeni.

Nemörömet újítom meg fájdalmát, a' vallott nagy veszésre vissza emlékeztetés által: de még sem áihatom meg, hogy ki ne jelentsem a' legelvenebb, szives részvéteimet. Vigasztalást nem nyújthatva, csak azt kívánhatom, hogy az idő enyhítse fájdalmát.

Nagybecsű barátságába zárt, változhatatlan tisztelettel maradtam
Debr. Jan 16 d. 1837.

al. sz. b.

P. J.

A két ide zárt levél mentül előbbi elküldését alázatosan kérem.

XII.

Tekintetes Úr,

Igen tisztelt Barátom Uram!

Figyelmeztetését nem csak rossz néven nem veszem, de igen lekötöztetnek érzem magamat általa. Megesmerem, hibáztam, 's hibám épen onnan eredett, honnan magyarázni méltóztatik, azt adni kellett néhány sebre, hogy ne fájjanak annyira, bal'samot akartam önteni; 's megvallom, miután több megróvni valókat találtam a' munkában, szinte erőnek erejével kerestem, mit dicsérhetnék benne, hogy ne láttassam csak gáncsoskodni, gyalázni akarni. A projectalt változtatásokon telyesen megnyugszom, 's oly szerkesztőknek, kik ily figyelemmel, crissel végig nézik a' folyó iratjokban közlendő darabokat, sohasem szégyenlem dolgozásomat, — kivált, az oly futva írottat, mint a' közelebbi — ítéletőknek alávetni. Legyen tehát, ha tetszik, még kevesebb, mint projectalni méltóztatnak, elől a' köz méltánylást talált, becses helyett: köz kézen forgó, hasznos — a' köz kézen forgó, azt tartom még kevesebb, mint a' projectalt kedvet talált 's hogy a' gazdagította is kimaradjon: lehetne talán így: *melynek már eddig is annyi, köz kézen forgó, hasznos munkát köszön nemzeti literaturánk.* Ha a' köz kézen forgót is sokának, az is kimaradhat. Ha az *annyinál* helyesebbnek itélik, lehet több is. A' *tiszta Magyarság* maradjon ki. Hasonlóképen a' *jeles* is, 's ne tétessék helyibe semmi, hanem legyen csak magában: Ennyit figyelmeztetésül az olvasni szeretők

s. a. t. *Harag és párt nélkül* színt, maradjon ki. Ha *nagyobb tökéletességet* jobbnak látják felcserélni *újabb ajánlást*-al, azt sem bánom.

A' Töredékekkel méltóztassák azt tenni, a' mit jónak látnak, 's a' több közzül csak azt közleni, melyet legérdemesebbnek ítélnék a' közlésre.

Fogadják el mindhárman szíves köszönetemet ez egyenes, nyílt bánásukért, 's őszinte tiszteletemet, melylyel vagyok külön, külön mind hármójoknak 's

Igen Tisztelt Barátom Uramnak

Debr. Jan. 22 d. 1837.

alázatos szolgája, barátja

P. J.

A' vásárosok által küldött levelem azólta reményem megérkezett.

Kívül: Tekintetes Schedel Ferencz M. T. Társasági Titoknok Úrnak Pesten.

XIII.

Tekintetes Úr,

Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Tek. Fényes Elek úrnak, 5 első Darab Magyar Statisticájáért adós lévén 10 ezüst forinttal, 's a' pénzküldést diákok által bátorságosnak nem tartván: bátorkodom alázatosan megkérni a' Tekintetes Urat, hogy az Eggenbergertől kezínél letett summácskát annyira kipótolván, méltóztatnék, nyugtatvány mellett Tek. Fényes Elek Úrnak a' 10 pftot kifizetni, 's a' Historiára gyűlt vagy gyűlendő pénzből levonni; hogyha pedig ezen úton semmi nem gyűlne, vásárkor innen fogom ezer köszönettel megküldeni.

A' Töredékek közlését alázatosan köszönöm; Lassú recenziójából látom, kihagyta a' censura, a' miért lehetett volna épen a' szerzőnek leginkább pirulni, mint hazafinak és mint Literatornak. Nagyon characterisans censorankra nézve.

Nagybecsű barátságába zárt, változhatatlan tisztelettel maradtam

Debr. Febr. 22 d. 1837.

alázatos szolgája, barátja

Péczely József

Kívül: Tek. Schedel Ferencz Orvos Doktor és M. T. Társasági Titoknok Úrnak telyes tisztelettel Kígyó utsza 403. Pesten.

XIV.

Tekintetes Úr,

Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Az előfizetők' gyűjtése körüli szíves fáradozását alázatosan köszönöm; Szent Györgyig még el lehet fogadni az előfizetést, noha már itt, a' határ- József nap' elmúltával, berkesztettem; rövid nap indulnak onnan ide vásárra; valamely biztos alkalom által, a' mi addig gyűl, instálom kezemhez küldetni, kifogván a' Fényes Úrnak fizetett, mit alázatosan köszönök. Tartozásról pedig szó sem lehet, 's barátságosan kérem, hogy

ne is legyen többet; én tartom szerencsémnek, hogy adósságomból csak valamely részecskét is leróvhattam; bár többekkel is szolgálhattam volna, de annyi az oskolai mindenféle bajjal elfoglaltatásom, hogy Historiám-nak is csak lopom az időt. Bajkay Úrnak, ha találkoznék kegyed vele, baráti tisztelem 's a' gyűjtött előfizetőkért 's kezemhez küldött pénzéért alázatos köszönetemet méltóztassék általadni.

Jobb szemet, egészséget kívánva becses hajlandóságiba rekesztett, változhatatlan tisztelettel maradtam

Debreczen Ápr. 4 d. 1837.

Igen tisztelt Kedves Barátom Uramnak

alázatos szolgálja barátja
Péczely József

A' Historia' nyomtatása megakadt a' papirnak Typographiánkban telyes elfogyása miá; a' napokban maga ment Typographusunk sürgetni csomóit, nem tudván mire vélni a' dolgot; gondolom a' mostani rossz út, 's a' tavalyi nagy szárazság együtt a gátló ok.

Kívül: Tek. Schedel Ferencz Úrnak Kígyó utsza 403. Pesten.

XV.

Tekintetes Úr,

Tisztelt Barátom Uram!

Szeretném tudni az előfizetési felszólítás' sikerét, hogy a' küldendő példányok számát tudhassam. Bátorkodtam annál fogva a' levelem' megadó innepi követet Kedves Barátom Uramhoz útasítani, ki rövid nap visszatérvén, a' pénzt is, ha lesz küldeni való, által veszi. Munkám első darabjából már csak a' két utolsó árkus hibázik; a' papiros, minthogy az ívek száma vélnél többre telt, elég nem lett; a' mi papiros jött, nem egyezett az elsővel, így várakozni kell, míg az elébbi papirosmalomból, hasonló érkezik, mihelyt kijön, repítem. Telyes tisztelettel maradtam Tisztelt Kedves Barátom Uramnak

Debr. Máj. 6 d. 1837.

alázatos szolgálja
Péczely József.

XVI.

Tekintetes Úr,

Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Academiai képviselő, Kis Bálint Úr, Jó barátom, magának szép tehetőségeihez illőbb, nagyobb mezőt keresni tőlünk Pestre készülvén, meg nem állhatom, hogy Tisztelt Kedves Barátom Uramnak ne ajánljam, nem csak, mint igen jeles művészt, hanem azon feljül mint különösen derék jó hazafit is. Kossút Úrban, kinek mély fájdalommal hallánk nem egészen váratlan esetét, igen sokat veszített, mert szíves vala megígérni, hogy ismeretséget fog néki szerezni a főváros jelesebb férfaiival, mire kezdő mívésznek, ki nem akar a' mindennapiság' országútán maradni, multhatatlan szüksége. Ő már ezt nem teheti, Kedves Barátom Uram, méltóztassék

mint barátja, mint hallom, elfogattatásakor is laktársa a deréknek, ezt helyette tenni. Mit vele teend, én is lekötelezettje leszek érte, ki becses barátságába rekesztett, megkülönböztetett tisztelettel maradtam

Tisztelt Kedves Barátom Uramnak
Debreczen, Máj. 16 d. 1837.

alázatos szolgálja
Péczyel Jó'sef.

Tekintetes Tudós Schedel Ferencz Úrnak barátságos tisztelettel Kigyó-
utsza 403. Pesten.

XVII.

Tekintetes Úr,
Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Szivemből sajnálom szeme gyengélkedését; az Isten mentül eiebb gyógyítsa; soká, soká akarnánk még annak a' haza' és literatura' barátjai hasznát venni. Most egy ideig minden módon kimélni: ez a legbizonyosabb orvossága.

A' pénzt, 34 f 14 krt, mely az Ath. hivatalánál, ugyancsak 33 f 34 xrt pp. mely T. Kossár Úrnál Historiámra előfizetett, vettem alázatos köszönettel; vettem, de nem köszönettel, a' Mercur' recensiójáért küldött 2 f 15 xrt, és ezt ha ki nem fogja Kedves Barátom Uram, a' netalán még később gyűlendő pénzből, bizonyosan vissza küldöm, mert, mint előre megírá, sehogy el nem fogadom. Sajnálom, hogy gyenge szemmel érettem is terhelni kellett magát Kedves Barátom Uramnak; az írt, hátralevő számadás maradhat akármikorra, csak én ne legyek már adós! A' Historia még is késik a' papiros miá, mihelyt megjelen, küldöm a' Komáromba szállókkal együtt. Hogy az Ath. hivatala a' praenumerálással megelőzött: másik barátságatlanság; mert ha soha érettem nem fáradozott volna is, szándékom volt kedveskedni, 's most ez nem kedveskedés hanem kötelesség. Új előfizetőket szerezni a' jövő félelre kedves kötelességem lesz. Teljes tisztelettel vagyok

Debr. Máj 24 d. 1837.

alázatos szolgálja, barátja
Péczyel Jó'sef.

A Praenumeransokat nem szándékom kinyomtatni; azért nevökre semmi szükségem. Az előfizetést már bezártam, azért többek elfogadásával ne méltóztassék magokat fárasztani.

XVIII.

Tekintetes Úr,
Igen tisztelt Barátom Uram!

Majd észre se vevém, hogy a' Váradi Úr' munkája' megszerzésére szabott 2 hónap eltelt. Ezennel küldöm vissza a' reá tett rövid, de reményem, kielégítő itélettel. Nem érdemlette azon 31 xrt, melyet a' taxaláshoz igen jól értő Gyorskocsin érette fizettem; még inkább nem az időt, melyet keresztül — nem mondom studirozására — csak forgatására fordítottam.

Sajnálom a Társaságot, hogy most vissza kapása hihetően néhány xrxjába fog fájni, melyeket soha vissza nem kap: de sokaltam várni a vásári alkalmat; azért bíztam — más mód nem lévén a' gyorszsekérre.

A' Magyar Historia' első darabja bevégzetett valahára; mihelyt kiszárad és bekötethetett, repitem széljel; becses ajánlatához képest bátor leszek a' komáromi csomót is oda utasítani. Most az alázatos kéréssem, méltóztatnék a' 2d. darabról szóló (tulsó lapon olvasható) tudósításomat, 's a' töredékeket, ha méltónak találándja, becses lapjaiban minél előbb közleni. Helmeczi Úrnak is küldök néhány mutatványt, minthogy az első darabból, kéréssem nélkül is szíves volt, néhány apróságokat közleni, melyek a' Praenumeráltató lapon állottak. Az Athenaeumban Mátyást választottam, minthogy ebbe legtöbb literarium jön bele. Az Athenaeumnak igyekeztem új olvasókat szerezni; több ifjakat névszerint megszólítottam: de úgy látom most némelyeket az új Hírnök is elfoglalt.

Az ide zártak kézhez küldéséért esedezve becses barátságába zárt, telyes tisztelettel maradtam

Debr. Jul. 2 d. 1837.

alázatos szolgálja

P. J.

XIX.

Tekintetes Úr,

Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Minapi levelem' igen sietve írván, kételkedem, hogy nem tévesztetem-e a' *Magyarok' Történetei* 2d. darabja ára' megszabásában. Az előfizetők reménységem felett gyűlvén, árát az elsőhöz képest nem feljebb, hanem alább vala szándékom határozni, t. i.

Sz. Mihály napig a' 2-dik darabét külön 1 f. 36 xrra, az elsővel együtt 2 f. 40 xr (Velin 4 f. pp.) Sz. Mihály nap után a' 2d. darab ára lessz 2 f. 6 xr; a' kettőe együtt 3 f. 12 xr. pp. — Ha tehát még ki nem volna nyomtatva, instálom így igazítani, ha pedig már későn járnék, következő számban, mint tévesztés' helyrehozatalát kitétetni.

Nincs időm, hogy Tek. Helmeczy Úrnak külön írjak, mert a postát már elszalasztottam, 's félek nehogy a' gyorskocsit is elszalasszam: könyörgöm azért csak ezen levélkémnek, alázatos tiszteletem mellett, közöltetéséért, hogy tudósítását ehhez képest, igazítani méltóztatnék.

Bocsánatért esedezve kettős alkalmatlankodásomért mind két részről, telyes tisztelettel vagyok a'

Tekintetes Úrnak

Debr. Jul. 12 d. 1837.

alázatos szolgálja

Péczeiy Jóséf.

XX.

Tekintetes Úr,

Igen tisztelt Barátom Uram!

Vagyon szerencsém küldeni a' hátramaradt 3 velin példányt (3 Németivel), s ha már praenumerálásukkal kedveskedésemnek eleit

venni méltóztattak, méltóztassák legalább megengedni, hogy a' tartozott tiszteletpéldányt ide rekeszthessem; mely ezeken kívül 7 példány, mind velin, melyeket az illető helyekre elküldetni esedezem. Bátor vagyok ujlag kérdezni: megvagyának-e az Academia könyvtárában az általam eddig kiadott munkák? mert tőlünk 5 példányt, már most 6-ot, mindég lefoglalnak; jut-e ebből az Academiának és a' Nemzeti Muzeumnak? nem tudjuk. Mindkettőnek ezer örömmel szolgállok, mihelyt megtudom, hogy nincsenek meg.

Kossár Uréit, itt lévén a' vásár, egyenesen fogom küldeni Komáromba. Telyes tisztelettel maradtam
Debr. Jul. 17 d. 1837.

alázatos szolgája
P. J.

XXI.

Tekintetes Úr,
Tisztelt Kedves Barátom Uram!

Jul. 4 d. majd 12 d. küldtem egy-egy csomót; hogy az első kézhez ment, látom a' Jelenkorban közlött annonceból 's töredékekből. A' második (melyben a' praenumerált közönséges példányok, 's mellettek azon kérésem volt, hogy a' Historia' publicált ára (melyet tévedésből tettem annyira) igazíttatnék meg mind a' Jelenkor' Értesítőjében, mind-akkor még azt gondolván, hogy az Athen. is közöl annonce-okat — az Athenaeumban ment-e kézhez vagy nem, máig sem tudom; minthogy az igazítás mind ekkorig elmaradt. Most tehát kettő alázatos kérésem 1. hogy egy pár sorban tudósítani méltóztassék kézhez ment-e a' csomó? 2. hogy az igazítás már, — ha akkor mindjárt, a' mikor még error calaminak mehetett volna, meg nem jelent — maradjon el egészen; hagyom a' praenumeratiot, a' mint az Értesítő először adá. Így legalább mind magamat, mind a' közönséget a zavartól megkímélem, mi ily késő igazítással elkerülhetetlen lenne, ki vévén észre, ki nem, 's egyik így, másik úgy praenumerálandván.

Későbbben általadtam egy harmadik csomót is — csupa velin példányokat — Csatho Úrnak, de azok, a' mint hallom a' többi Pestre szántakkal együtt, alkalom nem léte miatt, még is itt vesztegelnek. Szeretném tudni a' tőlünk szerzőktől kivánni szokott eddig 5, most már 6 példányban beleértetik-e a' M. Akademiának és a' Nemzeti Muzeumnak adandó. Bírják-e az általam kiadott könyveket? ha nem: mind kettőnek, mind egyszersmind meg fogom küldeni, 's eddig is mindég megküldöttem volna, ha azt nem hiszem, hogy az 5-ből mindeniknek jut.

Az Athen. számára küldött töredékeket — szabad legyen baráti bizodalmas ohajtásom kijelenteni — szeretném minél előbb közölve látni.

Nagy becsü barátságába zárt, telyes tiszt. vagyok
Debr. Jul 30 d. 1837.

alázatos szolgája
P. J. m. k.

Tekintetes Tudós Schedel Ferencz Úrnak Pesten.

XXII.

Tekintetes Úr,
Tisztelt Kedves Barátom!

A' tegnap érkezett 6d. sz. Figyelmezőben Magyar Historiám 2d. darabjáról hogy emlékezni méltóztatott, alázatosan köszönöm; de hogy 20—25 ívre tétetett, az engem magamat magammal hazugságba hoz, utóbb az mondatván, hogy több mint 10 ívvel szaporodott a munka, nem tudom, hogy esett azon tévesztés, mert én sohasem irtam, 's a' munka előre is tudom, hogy sokkal több lesz. Bátor vagyok azért alázatosan megkérni, hogy ezen hibát, mely engem a' közönség előtt kellemetlen színbe helyeztet, 's munkámat aránytalanul drágának tekinteti, minél előbb megigazítani, 's 28—30 ívet tenni méltóztassék; 's ez talán legjobb móddal megeshetnék a' töredékek' közlése alkalmával.

A' napokban némely Pesti 5 d. évi Orvosi Tudományhallgatók jelen lévén leczkémen, tőlök hallottam, hogy T. Bajza és Czuczor Urak Debreczenbe volnának, vagy lettek volna. Ez ha úgy volna 's nekem hozzájuk szerencsém nem lehetett volna, felette sajnálnám.

Telyes tisztelettel maradtam

Debr. Aug 14 d 1837.

A' Tekintetes Úrnak

alázatos szolgálja
Péczy József,

U. i. Helmeczy Úr sok változtatással és igen csonkán adá mutatóványaimat.

XXIII.

Tekintetes Titoknok Úr!

Ő Excellentiája a' Nagy Méltóságú Elnök Úr méltóztatott a' m. t. társaság' historiai osztályában vidéki 4-dik rendes taggá közelebb lett kineveztetésemet tudtomra adni, egyszersmind kötelességemmé tenni, hogy nyilatkozásomat minél előbb Tekintetes Titoknok Úrnak küldeném be. Sietek annál fogva megkérni a' Tekintetes Urat, hogy először is örömemet e' megkülönböztetésen, tisztelet- és hála-érzeteimet azon tudományrang-születéssel fénylő férfiak iránt, kiknek felőlem kedvező ítéletnek kell azt egyedül köszönnöm, azután okaimat, melyek elválásában gátolnak, Ő Excellentiájának 's a' tisztelt t. társaságnak előterjeszteni méltóztassék. Hivatalom igen elfoglal, el kivált most, midőn épen ezen esztendőben a' Rectorság is rám kerül; 's csak mostanában a' közönség' bizodalma egy egészen új, különben előttem igen kellemes, állandó terhet is tett — a' hazai történetek' tanítását — vállaimra. De ettől megválva is, sem hivatalom' természete, sem gyenge, kivált úton változó egészségem nem engedik reménylenem, hogy a' t. társaság' munkálatiban személyesen részt venni annyiszor, a' hányszor én óhajtanám, 's talán, a' rendes tagság' elválása esetében múlhatatlanul kellene, a' t. társaság' 's nemzeti magasb művelődés' gyűlpontján, hazánk' fővárosában megjelenhessek; 's mintsem csak félig töltsen be, inkább el sem fogadom

helyemet. Egyébiránt a' t. társaság' javát, becsületét, a' nemzeti litera-
tura' virágzását, a' mennyire egységem, erőm, hivatalos gondjaim enge-
dendik, ezután is, mint eddig, előmozdítani hazafui szent kötelességem-
nek fogom tartani: ki magamat a' t. társaság mélyen tisztelt minden
úri tagjai kegyébe, hajlandóságába továbbra is alázatosan ajánlva, meg-
különböztetett tisztelettel maradtam

Tekintetes Titoknok Úrnak
Debreczen, Sept. 16 d. 1837.

alázatos szolgája
Péczy József.

BALKÁNYI KÁLMÁN.

RADVÁNYI VERSESKÖNYVEK.

(Harmadik közlemény.)

A FOLIO-KÖTET VERSEI.

1714—1776.

I.

Az Éva almájának eredete s értelme.

Ez már régi kérdés s rendes feszegetés,
Hogy midőn Édenben lőn első teremtés —
Vajjon mi lehetett Évának almája?
Ama híres gyümölcs, természet csudája,
Jónak és gonosznak tanító plántája,
Egy szóval: Istennek titkos almája.
Ebben botránkoztak világiak s szentek . . .
Sokan megbotlottak, sokan beléestek;
De én csak így viszem könnyű értelemmel,
Mivel a csudákat nem érem eszemmel,
Hogyha Ádám uram e titkos almára
Vágyván, nem veit volna abból a fogára —
Talán nem írhatnám most Éva napjára,
Hogy sok áldás szálljon *Prónay Évára*.

Ezért pálczakötőt várok nagyasszonyom,
S addig is kacsóját ezerszer csókolom.

Barcsay kapitány.

(A kötet 6. lapján.)

II.

*Egy vadászat a XVIII. sz. közepe táján.*¹

— Radvánszky János verse, 1755-ből. —

1. Kazán a vadászok mondják egykor reggel,
Mihez kelljen nyúlni és ugyan mi véggel?
Egyezik a tanács: menjünk reménységgel
Nyulazni, csak közöl jövőnk nyereséggel.

¹ E cím a kiadótól való.

2. Végezésre fogják kocsiban lovakot,
Bancsit is nyergelik, veszik a flintákat,
Pározzák nyújtózó, ásító kopókat
Beregben azonnal ugratnak nyúlakot.
3. Informator uram első puskázásban
Mondja ne, tu-tu-tu, hamar bánatjában
Gyurka lovász arra nyaka-szakadtában
Hahó-hahó kiált nyúl gyilkosságában.
4. Andris, Kuhta, Argus nyúl kinézésében
Csakhamar keresve lát egyet fektében.
Nenihora hívja az urakot rendben,
Maga pedig nézi, mintha volna lesben.
5. Az úrnak újjával — ám ott van — mutatja,
Dólt fa árnyékában, kórok közt nem látja,
Ététből mégis puskáját pattantja,
Nem mozdulván a nyúl, — gondolja sajátja.
6. Gyölekezevén többen nem tudjuk kinézni,
Azonban a kuhta nem szűnik esködni,
Vallja megvont nyúlnak szemét pillogatni,
Még égő fojtást is orra előtt lenni.
7. Fojtásnak céljára a zöld Bundást híja,
Csaknem az orrához, de nem sől puskája,
Ilyen sík vásárban rét felé ajtója
A nyúlnak, de mégis éri végső baja.
8. Magam, kuhta, lovász sőtjük puskáinkat
Utánna hójába . . . követi azokat,
Dárda-forma hosszú szerető flintákat,
Hori-horgas András rettentő nyúlakat.
9. *Toporczy Pál* úrnak végtire lövése
Sok nyúlnak, sok vadnak koporsó szerzése;
Lefekteti szegényt, ez lón végezése,
Testamentumának véres megjegyzése.
10. Mentoromnak lenni, ha magamat nézem,
Vadász-mesterségben Acteonnak hiszem —
Mindenkor intését tisztelettel veszem,
Jó emlékezetét krónikában tészem.
11. Továbbra még egyet csakhamar ébresztnek,
Kényes, Morsa, Lárma, nincs mása Békesnek,
Pandur, Vidrás, Hangos utánna serkennek,
A nagy bolond nyúl is ad dolgot ezeknek.
12. Sehol nincsen nyugta, Sajótól a hegyre,
Szüntelenől hajtják fel s alá szélekre,
Végtire nem tudja hová menjen s merre?
Lankadván szegénynek lábainak ere.
13. Jó kopóink előtt irgalmat nem talál,
Végtire midőn már érdegli a halál,

Nyihogó jajára mindenfelől szólal:

Zase, nedaj, varuj, Samko nem fut de száll.

14. Fogoly, császármadár hetven számra mégyen,
Két róka, ötven nyúl, . . . talán elég légyen
Mostan, de hogy farkas nincsen: egy kis szégyen, —
A ki ezt nem hiszi pecczérünk ké légyén.

Kaza, 7-ma, 9-bris 1755.

Radvánszky János.

(A kötet 13—15. lapjain.)

III.

*Platthy András emlékverse 1760-ból.*¹

HanC FaCIant MagnI LongIVs Ire Del

Itt lakó úri rend esméretségében

Jöttem kies Radván² szép lakó helyében,

Hatvan 1700 közép idejében

Szent-Jakab havának legelső hetében.

Vigye véghez Isten ennek virágzását,

Még maradéka is ne érje romlását.

Irtá *Platthy András* szíves óhajtását

Akarván nevének itten maradását.

(A kötet 15. lapján.)

IV.

Tekintetes, nemzetes Tsitseri Ferencz uram testamentuma.

— Gúnyvers a XVIII. sz. első évtizedeiből. —

1. Mivelhogy Istennek szent decretumából,
Valaki születik, nem ment az haláltúl.
Hanem el kell menni az árnyék-világbúl.
Én is gondolkozom a nagy számadásról.
2. Látom közöl vagyok utolsó órához,
Vacsorára hívnak a sárga halálhoz,
Megvallom nehezen megyek asztalához,
De tudom készen vár megtölt poharához.
3. De minekelőtte vele szemben legyek,
Szükség dolgaimról jó rendelést tegyek,
Vagy szerelmesimtül hogy vég-búcsút vegyek,
Elrendelvén dolgom utamnak eredjek.
4. Legelsőben hozzád fordítom beszédem,
Kedves házas társom, én egyetlen-egyem,
Tüled szerelmentül végbúcsúmat veszem,
Megbocsáss énnékem, mert sokat vétettem.

¹ E cím a kiadótól való.

² Zólyom-Radvány, a Radvánszky-család ősi birtoka.

5. Mint hitves társomat én úgy nem tartottam,
Imitt-amott jártam, dolgomat folytattam,
Jószágom eladtam, másokra ruháztam,
Mind(en) jobbágyimnak végét szakasztottam.
6. Minthogy gyermekim nincs a kinek testálnék,
Csak te vagy egyedül a kinek hagyhatnék,
Háládatlan hozzád higgyed nem is lennék,
Munkácsi ládámhoz hogyha közöl volnék.
7. Ott vagyon üresen, aztat neked hagyom,
Mely a felső várban pecsét alatt vagyon.
A benne-valóru! Dorkó számot adjon,
Porkolábot kértem, jól reá vigyázzon.
8. Fordétom már reád Dorkóm szemeimet,
A ki meg nem szegted soha én kedvemet,
Kéért neked hagyom belső értékemet,
Egy nyakócz (?) kedvessel (?) Pripatri ebemet.
9. A többiről kérek, hogy nekem megbocsáss,
Ha úgy nem lehetett, oka ennek nem más,
Hogy sokszor nem akart szolgálni a pajtás,
Máskint mikor szolgált Tronf ki volt édes társ.
10. Hol vagytok? éltek-é? Én több szeretőim!
Kik minden időben vagytok követőim,
Vég-búcsúmat veszem tőletek kedvesim,
Mert halál kaszája vár reám lelkeim!
11. Hozzád a többi közt nyujtom szavaimot,
Jó Pripáncsi Panda tudván tagjaimot
Mire valók voltak, minden dolgaimot,
Kedved szerint jártad én kamaráimot.
12. Ivankóné ki vagy, láttam személyedet,
Csókkal is illetem mosolygó szemedet,
Vén tagjaidtul én nem vontam kedvemet,
Sokszor szorongattam ránczos kezeidet.
13. Gataly Jutkát is el nem felejthettem,
Mivelhogy hozzá volt minden eszem-kedvem,
Nem is titkolhatom tőle én szerelmem,
Kinél szabados volt pinzem és erszényem.
14. Már megbocsássatok mind közönségesen,
Ha . . . . . nem szolgált mikor kellett frissen,
Vénség nem engedte, tudhatjátok régen,
Jobban szükségtekről mert én is tehettem.
15. Mit hagyjak reátok, immár nem tudhatom,
Mik voltak, elmúltak, kit tudtok, jól tudom;
Mert reátok sokat kültöttem iránzom,
Hanem kövessétek nyomdokim kívánom.
16. Búcsúzom tőletek jó puskás szolgálaim,
Erdőben tzikoló én kedves kopóim,

- A míg szolgáltatok voltak sok vadaim,
Holtom után tudom, lesztek siratóim.
17. Tudjátok, hogy voltam jó jáger-mcstertek,
Azért imígy-amígy el ne temesetek;
Pánczélban, sisakban ültözzék egyitek,
Ló gyanánt egy kopót felülteztessenek.
  18. Papot is hozzatok, a ki predikáljon,
Dicsírt viselésem mind elő számláljon,
Micsodás volt éitem, ő arról tanétson,
Figyelmetességgel minden rá halgasson.
  19. Temetésem pengig czeremoniával,
Koporsóm bévonják habos tafotával,
Peczérem kísérjen hangos kürt-fuvással,
Úgy kísérjenek el sírva-zokogással.
  20. Az testamentom is légyen ilyen formán,
Túlem a mi marad mindenféle marhám,
Őrveim, kopóim, puskaporos táskám,
Annak hagyom, ki volt kedves öcsém, bátyám.
  21. Egy jobbik flintámat én *Bay Lászlónak*¹
Átok alatt hagyom, mint jóakarómnak,
A mellé kopót is egy párt, jót adjanak,
A kik engem sokszor megvigasztaltanak.
  22. Fiscus confiscalta négyféle ládámat,
Abból sem hagyom ki *Orosz Zsigmondomat*,²
Mivel úgy tartottam, mint uram-bátyámat,
Mert áztatta sokszor száraz ajakamat.
  23. Téged sem felejtlek el *Mokcsay István*,³
Mivel igen kedves atyámfia voltál,
Egy kristály pohárom van, a kívül ittál,
Néked hagyom, de úgy, hogy értem is igyál.
  24. *Ráti Gergely*⁴ téged is nem felejtlek,
Mikor jól tartottál akkor dicsértelek,
Vaskanál, srétformám mind tiéd legyenek,
Kopó e mellett kit Mlinának neveznek.
  25. *Kovács János* régi, jámbor jó szomszédom,
Megvallom, hogy nehéz túled elválásom,
A mely kis erdómet megittam a boron,
Zálogba van, nálad mindörökké hagyom.

¹ Valószínűleg a zemplénmegyei Bay családból.

² Ung megyében 1715-ben élt egy Orosz Zsigmond nevű alispán. V. ö. Nagy Iván VIII. 271. l. N. B. A Csicseri és Orosz család egy törzsből ered. U. o. III. 162. l.

³ Nagy Iván említi egy Mokcsay Istvánt, ki 1718-ban Ung m. szolgabírája volt. (L. VIII. 541.) U. ott olvassuk, hogy Csicseri Ferencznek, ki 1644 táján élt, felesége Mokcsay Ilona volt. V. ö. III. 163. l.

⁴ Ráthy: eredetileg ungmegyei régi nemes család; utóbb átszakadtak Ugocsa megyébe is. L. Nagy I.

26. *Mihály* kedves öcsém, a ki vagy *Tsitseri*,¹
Tudod familiánk az italt szereti,
Ha hamar nem hozzák nem sajnálja kérni,
Azt hagyom, tovább is kell exercealni.
27. Ezen jó erkölcsben foglalatoskodjál,
Mindennap jó reggel barátságra igyál,
Nemzetünk jó hírét ezen virtusokkal,
Neveljed naponkint példaadásokkal.
28. Hogy kezdjem el szómat nagyságos uramhoz,
Kik együtt vadásztunk gróf *Zay András*hoz,²
Nekem semmi közöm nem volt kopójához,
A kiket elhoztam, elpártolván máshoz.
29. Kiért megkövetem mint nagy jó uramot,
Hogy így megtréfáltam kedves barátomat,
Jóakaratiért háládatlanságot,
Mert pálinkás voltam adtam roszt jutalmot.
30. Hát te *Gegus János*³ régi jó pajtásom,
Ki a vadászatban s boritalban másom
Vóltál — mindenekben — pálinkában társom,
Kis kő — nagy kő, menykő szálljon rád kívánom.
31. Túled is búcsúzom, barátom *Sztretséni*,
Útnak ha indulok, egy passust fogsz írni,
Mivel igazságom ha találják kérni,
Hátha passusom is semmit sem fog érni.
32. Szent Péter ajtaján ott megtartóztatnak,
Jézus eleibe talán nem bocsátanak,
Te passusod mellett, más útra fordétnak,
A kiknek szolgáltam, ahhoz igazétnak.
33. De mivel az Isten éltem halasztotta,
A kinek mit hagytam, senki se másolja,
Mint éltem azelőtt, szememre ne hánya,
Mert farkas hús-ételt holtig el nem hagyja.
34. Akarnék még élni, hogy familiamnak —
Tanácsot adhatnék jóakaróimnak,
A kinek mie van, hogy ne csak magának
Tartsa, de hát vége van historiámnak.
35. Gutta-halat menykő-lével vigyék a konyhára,
Szegény megholt *Tsitserinek* süssék a torjára;
Semmi szüksége nincs neki fényes menyországra,
Mert lelkínél nagyobb gondja volt kopóira.

(A kötet 17—20. lapjain.)

¹ 1717 táján élt egy Csicsery Mihály, ki az ungmegyei Csicsery családból való volt. V. ö. Nagy I. III. 163. l.

² Egy *Zay IV. András* mint ezredes halt meg 1734 L. Nagy I. XII. 337. l.

³ *Zólyom* megyében tényleg élt egy ily nevű nemes ember 1724. körül. V. ö. Nagy Iván IV. 357. l.

V.

Passio deflenda sortis Pannoniae.

— 1728. —

1.

Szegény Magyarország bánatját újítja,
Könyvező szemeit siralomra nyújtja,
Feit lecsüggesztvén könyveit árasztja,
Keserves beszédit e szókra fakasztja.

2.

Boldog Isten miért kesergetsz ennyire,
Mi okból kölykeket bocsátasz urakra,
Viperátul fajzott fiakot anyjokra,
Támasztasz ebeket kedves hazájokra.

3.

Nem tekinted-é meg sok vérontásimat,
Régi törvény szerint lött áldozatimat,
Gyakor vérben kevert vitéz karjaimat,
Melyek szabadságra hozhatnák hazámat.

4.

Péter ugyan szörnyen mesterit biztatja,
Hogy elállna túle az nem akarátja,
Vérontásával is azt megbizonyítja,
Mégis utoljára ő is megtagadja.¹

5.

Azalatt peniglen Judas mesterkedik,
Mi módon adhatná el urát — gondolkodik,
Azon gondolván hire nevededik,
De végre reménye sz . . . ban tapodtatik.²

6.

Pilatus előre aztat javasolja
A népnek, hogy semmi okát nem találja,
Miért ölhessék meg — méltán elbocsátja,
Ez a zsidó kiált és vérét óhajtja.³

¹ E versszak végén — a kéziratban — ez a latin utóirat, helyesebben magyarázat olvasható: »Petrus seu Clerus: etsi oportuerit tecum mori non te negabo.« A több strófhák utóiratait »u. i.« jelzéssel szintén a lap aljára írt jegyzetben közöljük.

² U. i. »Per Judam intelligit Autor Eppum. Agrien. quaerentem occasionem ut traderet filium hominis.« Erdődy Gábor gr., egri püspököt érti. Él 1684—1744., püspök volt 1715—1744-ig. Az ecclesia militans vezére a maga korában. Marcali említi, h. a Pragm. Sanctio elfogadása után III. Károlytól egy drága keresztet és titkos tanácsosságot kapott. V. ö. Szilágyi, A magy. nemz. tört. VIII. 223. l.

³ U. i. »Pilatus seu Personalis: Ego nullam causam invenio in illo, accipite et secundum legem vestram crucifigite.«

7.

Azonban két hamis tanu előálla,
Sok hamisságokat ott előszámlála,
Minden mesterséggel csak azon is vala,
Hogy az igazságot miképen eladja.¹

8.

Megláthatjuk itten az igaz nemes vért,
Bizonynyal anyjokhoz valamely kocsis fért
Ezeknek is, ezért nem a nemességért
Szólnak, hanem paraszt gaz atyafiokért.²

9.

Itt nagy ordítással zsidók felkiáltnak,
A nemesség ellen mindnyájan valának. —
Portiot fizetni — azon megállanak,
És hogy ettül soha nem recedálnának.³

10.

Kajafás peniglen minthogy főpap vala,
Hogy nemcsak portiot adna azon vala,
Hanem quartélyost is szélteben tartana,
Mint a több parasztság forspontot is adna.⁴

11.

János hűségében mindvégig marada,
Kereszt alatt állván bánatja árada,
Szíve fájdalmában csak meg nem fullada,
A mint is zsidókra sok izben támada.⁵

¹ U. i. »Et ecce venerunt duo falsa testimonia : Kenyesei et Gyürki.« Nagy Iván (VI. k. 203. l.) említ egy Kenessey Istvánt, ki az 1715, 1722 és 1729-diki országgyűléseken Veszprém megye követe volt s az 1715-diki országgyűlésen a vallási ügyekben választmányi tag. Ugyancsak Nagy Iván művében (IV. 502. l.) van szó egy Gyürky Istvánról is, ki 1721-ben egyike volt azoknak, kik az ev. egyház ügyében az uralkodótól Laxenburgban személyes kihallgatást nyertek. Nincs kizárva, hogy a versben előforduló két név ezekre vonatkozik. — Szilágyi, A magy. nemz. tört. VIII. 127. lapján is történik említés Kenessey István veszprémi követéről.

² U. i. »Et documenta damus, qua simus origine nati.« V. ö. Ovidius Átváltozások könyve, I. 415-dik sor.

³ U. i. »Clamabant autem Judei seu cis et trans Danubiani circuli : Tolle, tolle et crucifige eum !«

⁴ U. i. »Cajaphas, Primas Regni Aulae benevolentiam captans in enervationem Nobilitatis militat.« Magyarország hercegprímása ez időtájt (1725—1745-ig) Eszterházy Imre volt. Élt 1663-tól 1745-ig. L. Nagy Iván IV. 96. l. V. ö. Szilágyi, A magy. nemzet tört. VIII. 143., hol a versben foglaltakkal szemben magatartása igen előnyösen van feltüntetve, de nem általánosságban, hanem a protestánsok irányában. A Pragm. Sanctio keresztülvitele után az uralkodótól egy ékes gyűrűt kap. L. u. o. 223. l.

⁵ U. i. »Joannes Ketzler canonicus varadiensis praeter spem et expectationem et contra genium cleri, patriae libertates et immunitatem nobilitatis tuitus est ; ne parem per decursum diaetae verum patriae amentem Posonium vidit.« Nagy Iván (VI. 148. l.) említ egy Ketzert, a ki 1741-ben címzetes makariai

12.

A vérszopó Kain personális tisztre
Vágyódván — erősen ugat nemességre,
De aztat nem éri az ő bolond feje,
Elbújhatik vele az ebek s . . . . be.¹

13.

Kik igaz hűségben végig maradának,
Minden tehetséggel csak azon valának,
Sőt protestatiot mindjárt beadának,
Hogy nemes emberek ne portióznának.²

14.

Mert ugyanis volna ez az Isten ellen,
Ugy megromlott hazánk szép törvénye ellen,
Nem különben király fogadása ellen,
Azért mind halálíg megmaradnak ebben.

15.

Isten szaporítsa s áldja az ilyeneket,
Boldogítsa minden igyekezeteket,
Virágoztassa meg ő szép nemzeteket,
Ellenben az Kajafás Júdás személyeket,

16.

Pilatus és zsidók Kain Pétereket,
Két hamis tanuval szólítsa ezeket,
Kemény számadásra húzza ő lelkeket,
János pedig nyerjen szép dicséreteket.³

püspök, de ennek keresztneve nem János, hanem István. Nem lehetetlen azonban, hogy ugyanazon személyről van szó; ez esetben természetesen vagy a kézirat, vagy Nagy Iván adata téves.

¹ U. i. »Kain seu Paulus Jeszenak concepit dolorem et peperit iniquitatem suspensionis assensionibus.« Jeszenák I. Pálról Nagy Iván (V. 334. l.) ezeket írja: »... mint nagy törvénytudó, és herczeg Eugennek, Schwarzenbergnek, Pálffy Miklósnak meghatalmazottja szép vagyont is szerze. Leginkább érdemeket szerze magának az által, hogy az 1715., 1723. és 1729-diki országgyűléseken, hol a cs. kir. uralkodó háznak trón-örökösödése a női ágra is kiterjesztetett, e határozat elfogadására különösen és fáradhatatlanul működött. Mely érdemeiért III. Károly királytól nyert pozsonymegyei javaira királyi adományt; és egyszersmind kir. tanácsos lett. Meghalt 1762-ben, kora 78. évében.« — Marczali is említi Jeszenak megjutalmaztatását a Pragm. Sanctio keresztülvitele ügyében tanusított buzgokodásáért. L. Szilágyi, A magy. nemz. tört. VIII. 223. Marczali nagyon kiemeli Jeszenák bátor fellépését protestans követársai érdekében, kik a katolikus esküforma letételét megtagadták.

² U. i. »Justitia seu cis et trans Tibiscani una cum absentium tabula multum patitur et plurimos habet offensores neque enim eius vocem licet exaudire.«

³ U. i. »Et prout quisque se gessit accipiet mercedem.«

Jegyzet. L. a folio kötet 54—56. lapjain, a hol mint a bevezetésben részletesen ismertetett »Castrum doloris« egyetlen magyar darabja szerepel.

1728-ból való és eddig négy változatban ismeretes. Egyiket Thaly adta ki (Adalékok, II. 417. l.), a másikat Abafi a Figyelőben (XIV. 251. l.), harmadik a Nemzeti Múzeum kéziratárában található: Hung. in folio 129. s a negyedik az itt közölt.

A változatok eltérései a következők:

A versszakok számozása Abafinál és muzeumi kéziratban hiányzik, Thalynál meg van, valamint a radványi kötetben is. A cím: A.-nál: P. d. *forlús* P.; Th.-nál: Pannonia siralma. — 1728. (P. d. s. P.); a Nemzeti Múzeum kéziratában a vers felett még ez a felírás olvasható: »Scriptorum tempore Diaetae Poseniensis Anno 1728. celebratae, de variis Regni Hung. Personi Statibus sorte memorabilis Poëticus lusus.« Egyéb eltérések: *

1. stropha, II. sor: A.: könyvező h. könyező.
- > > u. o.: Th.: nyújtja h. nyítja; M.: nyútja.
- > > III. sor: A. és Th.: fejt h. fejét; M.: fejit.
- > > u. o.: M.: lecsüggesztvén h. lecsüggetvén.
- > > u. o.: A.: könyveit h. könyeit.
- > > IV. sor: A.: és Th.: keserves h. s keserves.
2. stropha, I. sor: A., M. és Th.: ennyire h. annyira.
- > > II. sor: A. és Th.: urakra h. urokra; M.: külkekre (valószínűleg tollhiba).
- > > III. sor: A.: viperátul h. viperáktól; M.: viperáktúl.
- > > u. o.: Th. és M.: fiakat h. fiakat.
- > > IV. sor: Th.: Tamasztas ebeket h. Tamasztasz, s ebeket... ; M.: Tamasz(t)od s ebeket...

Abafinál, Thalynál s a Nemzeti Múzeum kéziratában ezután az itt következő versszak áll:

Nemdenem javaim óvelek közlöttem?
Nagy böcsületekben őket helyeztettem,
Mit vétettem¹ azért, hogy ezt érdemlettem,
Hogy korcsos² népemtül³ megkeserítettem!

3. stropha (A., M. és Th.: 4-dik) I. sor: A.: tekinted-é h. tekinted-e.
- > > ... .. II. sor: A.: lött h. lett; M. és Th.:⁴ tett.
- > > ... .. III. sor: M.: karjaimat h. kardjaimat.
- > > ... .. IV. sor: A.-nál így: Melylyel szabadságra hozhatnám hazámat.
- > > ... .. u. o.: Th.-nál így: Melylyel szabadságra hozhatnám magamat.
- > > ... .. u. o.: M.-nél így: Melyre szabadságra hozhatnám hazámat.
4. stropha (A., M. és Th.: 5-dik)⁵ I. sor: A., M. és Th.: mesterit h. mesterét.
- > > ... .. II. sor: A. és Th.: túle h. tőle.

* Rövidítések: A. = Abafi kiadása: Figyelő, XIV. 251. l.
M. = Nemzeti Múzeum kéziratai: Hung. in folio 129.
Th. = Thaly kiadása: Adalékok, II. 417. l.
R. = Radványi kézirat.

¹ M.: vitétem.

² M.: kortyos.

³ M.: népektül.

⁴ De Th. megjegyzi, hogy a kéziratban így van: lett.

⁵ Az e versszakot követő latin utóiratban Th.-nál és M.-ban hiányzik a »seu Clerus«, ellenben oportuerit után ott van: »me«.

4. stropha (A., M. és Th.: 5-dik) III. sor: M.: vérontásával h. vérontásával.
 » » ..... IV. sor: M.: megtagadja h. eltagadja.
 5. stropha (A., M. és Th.: 6-dik) I. sor: A., M. és Th.: peniglen h. pediglen.
 » » ..... II. sor: A.: adhatná el h. adja el; M. és Th.: adná el.
 » » ..... III. sor: A.: gondolván h. gondolkodván;
 » » ..... u. o.: Th.: Azon gondolván h. Azon gondolván hogy.
 » » ..... u. o.: M.: Azon gondolkodván hogy kére.
 » » ..... IV. sor: A. és M.: De végre mint boszszúja kiűzetetik (*így!*).
 » » ..... u. o.: Th.: De végre mint Bosnya kiűzethetetik.

Széljegyzet Th.-nál: »Judas = Quaerebat occasionem, ut traderet Filium hominis«; M.-ban: »Oh Juda, Juda! Quid Amice! Ad quid venisti?«

6. stropha (A., M. és Th.: 7-dik) I. sor: Th.: aztat h. aztot.
 » » ..... u. o.: M.: javasolja h. jovasolja.
 » » ..... II. sor: A.: A népnek h. A néphez.
 » » ..... III. sor: A. és Th. így: Romlásának, azért méltán elbocsátja.
 » » ..... u. o.: M. így: Romlásának, azért méltán elhalasztja.
 » » ..... IV. sor: A. így: De mihely megérti császár nem barátja.
 » » ..... u. o.: M. így: De miként megérti császár nem barátja.
 » » ..... u. o.: Th. így: De mihelyt megérti nem császár barátja.

A., M. és Th.-ban még egy ötödik sor is van:

A.: Ha így lesz azonban beszédét fordítja.

M. és Th.: Ha így lesz, — beszédét azonnal fordítja.

A latin utóirat Thaly szerint ez: »Pilatus: Ego nullam causam inveni in illo. — Iterum: Accipite et secundum Legem vestram crucifigite eum.«

A 7. versszak (A., M. és Th.: 8-dik) utóiratából Thaly kiadásában hiányzik a Kenyesei és Gyürki név.

8. stropha (A., M. és Th.: 9-dik) II. sor: A.: fért h. tért; M.: firt.
 » » ..... u. o.: M.: Bizonynyal h. Bizonyos.
 » » ..... III. sor: Th.: Ezeknek is azért h. Ezeknek, és azért.
 » » ..... u. o.: M.: Ezeknek nem is azért.
 » » ..... IV. sor: A.: atyafiokért h. atyafiakért.
 9. stropha (A., M. és Th.: 10-dik) I. sor: M.: felkiáltnak h. felkaltának.
 » » ..... II. sor: A.: A nemesség ellen h. A nemzetség ellen.
 » » ..... u. o.: M.: A nemesek ellen.
 » » ..... III. sor: A.: fizetni h. fizetve; M. és Th.: fizetne.
 » » ..... IV. sor: A.: ettől... recedálnának h. ettől... accedálnának.

Thalynál az utóiratból hiányzik — Judei után — »seu cis et trans Danubiani circuli«; a M.-ban hiányzik crucifige előtt: »et.«

10. stropha (A., M. és Th. : 11-dik) I. sor : A. : Kajafás peniglen h. Caja-
phas pediglen.
> > ... u. o. : M. és Th. : Caiphas pediglen.
> > ... III. sor : M. : quartilyost — széltében
h. quartélyost széltiben.
> > ... — ... IV. sor : M. : Mint a több parasztság
h. Mint az több paraszt.

Latin utóirata Thaly kiadásában : >Caiphas : Praestat Nobilem enervare
pro Rustico.«¹

11. stropha (A., M. és Th. : 12-dik) I. sor : M. : hűségében h. hívségiben.
> > ... II. sor : M. : bánatja h. bánatját.
> > ... III. sor : A., M. és Th. : fullada h.
hasada.
> > ... IV. sor : M. : A mint is h. Azt mint is.
Utóirata Thalynál : >Innocentia ubique tuta.«

12. stropha (A., M. és Th. : 13-dik) III. sor : A. : De aztat h. De azt ott ;
M. és Th. : De aztot.

> > ... IV. sor : Th. : vele h. véle.
Utóirat : M. és Th.-ban : >Cain : concepit dolorem et peperit iniquitatem.«

13. stropha (A., M. és Th. : 14-dik) I. sor : M. : hűségben h. hívségben.
> > ... u. o. : M. : végig h. végég.
> > ... II. sor : M. : tehetséggel h. tehetséggel.
> > ... III. sor : A. és M. : béadának h. be-
adának.

Utóirata Thalynál : >Justitia multum patitur e plurimos habet offensos
neque enim ejusdem liceret vox audiri« ; M. : >Constantes usque in finem in
Justitia.«

14. stropha (A., M. és Th. : 15-dik) IV. sor : A. : ebben h. ezekben.

15. stropha (A., M. és Th. : 16-dik) II. sor : A. : igyekezeteket h. igye-
kezetöket.

- > > ... III. sor : A. : nemzeteket h. nemzetöket.
> > ... u. o. : M. és Th. : ő h. a.

- > > ... IV. sor : A. : személyeket h. nemzeteket.
> > ... u. o. : M. és Th. : Kajafas Judás h.
Caiphas s Judás.

Utóirata Thalynál : >Et prout quisque se gessit, accipiet mercedem.«

16. stropha (A., M. és Th. : 17-dik) I. sor : A. : Pilatus és zsidók h.
Pilatus és zsidó.

- > > ... u. o. : M. : Pilatust és zsidót.
> > ... II. sor : A. így : Két hamis tanukat
sülyeszse ezeket.

- > > ... u. o. : Th. így : Két hamis tanuval
sillyeszse ezeket.

- > > ... u. o. : M. így : Két hamis tanuval
vesztesse ezeket.

- > > ... III. sor : A. : húzza h. hozza.

E versszak után az >Adalékok«-beli kiadásban — idézőjelbe téve — még
az >Eplatio Nominum« következik, mely a Nemzeti Múzeum kéziratában is
meg van a tárgyragok kivételével :

>Péter = clerust, Judás = egri püspököt, Pilatus = Personalist, két hamis
tanu = Kenesseit és Gyürkit, zsidók = Muraközi és tulsó circulusokat, Caiphas =
Primast, János = Keczeit, Kain = Prileszkit, Justitia = Tiszaközi és tulsó cir-
culusokat (jelent).«

¹ M. : Rustico h. rusticum.

VI.

*Nemesi mulatozás, 1776-ban.*¹

— Radvánszky János verse. —

1. Minthogy jeles dolgot írásba foglalni
Szoktak s érdemesen szépen feljegyezni,
Annak ritkaságát világossá tenni,
Emlékezetét mert kár elfelejteni.
2. Kihez képest én is a pennához nyúltam,
Érdemes dolgunknak írásához fogtam,
Feledékenységbe — sokszor gondolkoztam —
Ne menjen a midőn Kassa nován voltam.
3. Ezerhét-százhetven és hat esztendőben,
Augusztus havának szinte kezdetében,
Mondja egyszer György² úr — szokott jó kedvében —
Mulassuk magunkat széna-gyűjtésében.
4. Gondolom magamban, hogy megyünk kaszákkal,
Vagy szénatakaró nagy hosszú villákkal,
S lesz dolgunk minékünk bezzeg a boglyákkal,
Azonban hát látom, hogy nincs oly szándékkal.
5. Ezeket örömmel hallgatta Jánosné,
Kinek barátságért ígérkezett Flughné,
Kár, hogy az urának hon kelle maradni,
Kit szoktam valóban mindenkor tisztelni.
6. Vigszívű Károly úr, hogy ezeket látja,
Vármegye tiszteit magához hivatja,
Kiknek színe előtt térdét kiki hajtja,
S az által hívségét örömmel mutatja.
7. Gyülekezik tanács tíz óraker reggel,
De senki sem tudta, mi okkal, mi véggel —
Egyezésünk után menjünk segítséggel,
Azt mondja praeses úr színes szíveséggel.
8. Ily tréfás szavára fogják a lovakat,
Csakhamar nyergelik, hozzák paripákat,
Peczérek kürtölnek, viszik a flintákat,
Pározzák nyújtózó s ásató kopókat.
9. De félénk praesesünk látván a felhőket
És a mellett égben szokott zengéseket,
Kimaradásával megsérti szívünket,
Azonban csak hozzák köpönyegeinket.
10. Kisszámú sereggel, hegy felé mentünkben
Bocsátjuk kopókat oly reménységünkben,
Hogy nyúlat ugratnak csekély vetésünkben,
De üresen tűzhez érteztünk mérgünkben.

¹ E cím a kiadótól való.

² Radvánszky VI. Györgyről van szó. Élt 1742—1810.

11. Himezni s hámozni a dolgot nem szoktam,
Azért ezeket is igazán felírtam,
Odaérkezéstül kevésbé tartottam,
Hogy léssen szomorú gyakorta fontoltam.
12. De hogy megszállottunk, szokott jó voltokját
Láttuk fejr-rendnek; tűz körül munkáját,
Mert érdemünk képest mutatta favorját
Azért magasztaljuk azoknak szép módját.
13. Minthogy tehát minket láttak szép kedvesen,
Láttuk mi is minket jó helyütt szívesen,
Azért is magunkat mulattuk rendezen,
Régi magyar módot követvén erősen.
14. Másnap korán reggel, szól teljes torokkal
A vadászó sereg menjünk húsz kopókkal
Nyulazni, csak közel, bár üres flintákkal,
Jöväünk nyereséggel vagy egy pár nyúlakkal.
15. György¹ úr, hadnagy, Váczy kapják puskáikat,
Utánok Pobeska, követi azokat
Miska szakács s peczér szerető kopókat
Drbala és Jancsi kedvelő flintákat.
16. Én pedig másfelé indulok Tamással,²
Noha nehéz vala ő neki nagy hassal
Követni a többet a lassú járással,
Csak gyakran árnyékba ledül nagy fúvással.
17. Kopóinknak száma mivel húszra mégyen,
Azt véltem magam is elégséges légyen,
Hogy üresen térünk azért egy kis szégyen,
De a ki meggyaláz peczérünkké légyen.
18. Hogy tűzhez érkezünk, látjuk várt urunkat,
Tiszteljük már eljött Györgyné asszonyunkat,
Ki hozott magával három kulacsokat,
És tehénhús-hajtó zöld jó ugorkákat.
19. Nemsokára aztán, hogy oda érkeztünk,
Csakhamar ebédhez jó kedvvel leültünk,
Hol egyrül, hol másrul tréfáلكodni kezdünk,
Végtére örömmel asztaltul felkeltünk.
20. A honnénd felkelvén kellei kávénak —
Volt a puskapornak azutan kártyának,
Dohányozás után végre a dudának,
Azonközben pedig ártatlan tréfának.
21. Jön *Bohusné* is már kinek neve *Klára*,
Gyönyörű szépségű avicula rara,
Én kedves komámnak semper fuit chara,
Mert tudom, hogy soha nem hajt Revizára.

¹ L. előbbi jegyzetet.

² Beniczky Tamást érti, a mint a vers további részéből kitűnik.

22. Nem szükség, elhiszem, ezt bizonyítani,
Nem is kell példákkal ezt világosítani,
Mint hogy akárki is, ha fogom kívánni,
Fog énnékem erről bizonytságot adni.
23. Vacsora felett is vígan mulatoztunk,
De a mellett való csúnyácskák is voltunk,
Mert ártatlanok közt rútat is szólottunk,
Noha többet nem is, mintsem kellett ittunk.
24. A vacsora után kiki törli száját,
S nyomozva keresi az hálósípkáját,
És a mellett pedig saját nyoszolyáját,
Hozzák már tűzre is ledült csúrnek fáját.
25. Az egyik sátorba koma-asszonyával
Lefekszik Jánosné s kisasszony Suskával,
Másban pedig György úr az oldalcsontjával,
Harmadikban praeses kedves kutyájával.
26. Többi vendégeim a tűzhez szorulnak,
De a bogaraktul — kivált a druszámnak —
Nincs nyugta, azért csak fel s alá járkálnak
És az asszonyokkal igen csinoskodnak.
27. El nem hallgathatom azon rendes dolgot,
Hogy *Beniczky Tamás*¹ egy törököt fogott,
Melybe Éva asszony nemsokára hágott,
Csak kár, hogy akkor már Károly úr hortyogott.
28. Ki is nemsokára felkél s jár fel-alá,
Nincs nyugta sátorban, mert magános vala,
De senkinek köztünk az orrára szálla,
Az egeknek azért legyen most is hála.
29. Reggel volt vadászat Györgynek² legfőbb gondja,
Álmos hadnagy pedig *schlechte zeit* azt mondja;
Tamás is vadász úr nem nyúlnak bolondja,
Ellentáll, többivel jobb időre hagyja.
30. György úr tehát maga ismét nyúlat úzi,
A Clára nevére szerencsését érzi,
S a többi uraság éhes lévén nézi,
Nedénges inasa kávé miképp főzi.³
31. Amint is az urak csakhamar kávéznak,
A sátorban együtt kényen tarokoznak,
Hogy egyről, hogy másról, renden nyájaskodnak,
Végtére ebédhez boglya helyett látnak.
32. Ebéd vége felé hoznak két nagy tálat,
Melynek az egyikén foglyot s süldő nyúlat,

¹ Talán azonos azzal a B. Tamással, a kit Nagy Iván említ (I. 300. l.)
s a ki 1821-ben halt meg.

² Radvánszky György.

³ E sor előtt áthúzva: Vallyon az inasom, vallyon mint kávé fo . . .

- A másikán pedig vizzik pizstráng-halat, —
 Úgy hiszem bárkinek kedves-izű falat,
33. Délután az véltem, hogy munkához fognak,
 Jól tartásom után majd estig kaszálnak,
 Azonban csakhamar hazafelé futnak,
 Mondván esztendőre, hogy azt kipótolnák.
34. Ki tudná leírni minden tréfáinkat
 Akkori virágzó szép mulatságinkat,
 Nem nagy de választott compániánkat,
 El nem felejthető jó harmoniánkat.
35. Azért nem is csuda, nehéz volt búcsúznunk,
 Olyan mulatságtul, hogy kellett elválnunk,
 Vagy akartunk, vagy nem, kellett meggondolnunk,
 Az egék rendelte, otthon okoskodnunk.
36. Egyedül (a) hadnagy bánkodik, hogy fárad(t),
 Oda mert vigágnak megadta az árát,
 Hogy a György¹ pipája épségben nem maradt,
 A kin megütköztén majdnem szíve száradt
37. Ottan levő szűzek tűnnek a szemünkbe,
 Hangos éneklések zeng még a fülünkbe,
 . . . . . mind a két kezünkbe,
 S azon mulatságot érzük a szívünkbe.
38. Leírni érdemet, — látom lehetetlen,
 Mert elmém megtompult azért elégtelen,
 Dolog méltósága nagy jeles peniglen,
 De emlékezetre fenmarad szüntelen.
39. Ily nemes mulatság kinek lehet sajnós,
 Bár nem is volt igen kaszálásunk hasznos,
 Melyet esztendőre nem lévén hijános,
 Megújítok viszont én *Radvánszky János*.
 (A kötet 60—64. lapján.)

VII.

*Mária Terézia halálára.*²

— Gyöngyösi János verse, 1780-ból. —

Nemzetek anyjának! kít egész Európa csudának,
 Tart vala, kít kesereg: köz, nemes s úri sereg!
 Két haza csókoljad hamvát s Duna mentere szóljad:
 Úgy vala mint kegyelem, Theresia lelke velem.
 Én közel esmerém nevedet fejedelmi vezérem —
 Két karom egy ereje, lelke, szerelme, feje!
 Két haza volt nálad, mint két szemed oszlopa, vállad;
 Mint emelésre merő, megvehetetlen erő.

¹ Ismét Radvánszky Györgyről van szó.² E cím a kiadótól való.

Bár ha parancsoltál, kegyes anyja nem asszonya voltál
 Ily anya szive, szava, csak maga népe java.
 Elhaladott immár közelebb a negyvenedik nyár,
 Engemet a szeretet, hogy kebeledbe letett.
 Mindazalatt nékem csuda-nyugodalom vala székem,
 Vig nap örömbbe merült, Halcionomra derült.
 Széked alatt (ily nagy Magyaroknak egyedül vagy)
 Kard soha meg nem ütött, hold soha rám se sütött.
 Szárnyaidon ültem, sasi vállaidon kirepültem,
 Tölt, teli buza-kasom, mert közel örze sasom!
 A tudományt szálló, bölcs szívű Minerva s Apolló
 Ifjaimat nevelé, boldogok útja felé.
 Angiia! Lásd ha mit érsz velem egy Erzsébetet eszmérsz;
 Dánia — szólhat elől, Margitha hire felől.
 Bár Katalint fessék oroszok; Pulceria tessék
 Nemzeteket győzött hajdi Róma között.
 Thresia volt négynek summája; bizonynyal ez egynek
 Nagy neve négy nevetet talpa nyomába fektett.
 Férfi-nemet győző, Augustusokat megelőző . . .
 Mely kies orcza, szemek; ritka királyi remek!
 Angyali népének, sok nemzetek annyi nemének
 Érez-környéke, fala — emberi testben vala.
 Pásztora volt nyájnak, noha népe nevezte királynak.
 Óh csuda két nevezet, hogy foga benne kezét!
 A kegyelem s jóság az alázatos elme s igazság:
 Volt derekának öve, volt koronája köve.
 Bölceket esmerő tudománya: tudósokkal erő;
 Egy örök érdeme lett asszonyi rende felett:
 Részt ada kincsből, forrót alamizsna kezéből . . .
 Árvákon könyörült, szíve hogy adhat örült.
 Élete szentséggel; csuda — mint vete frigyét az éggel —
 Ritka fehér patyolat, hercegi bársony alatt.
 Ilyen az én délben ragyogó napom! Élete félben
 Hát marad-e? — Rebegek: óh mit akartok egék?
 Nyílik az ég! Honnan lehet ez? Követ érkezik onnan . . .
 Igy dörög és fenyeget: Thresia váltson eget!
 Rettenetes dörgés! s buzog ellene mennyi könyörgés,
 Hány nyelv, gyülekezet, nyújt fel az égre kezét!
 Boldog egék! Tőlünk lehetetlen — ereszszük előlünk . . .
 Thresia! Felfogodom, éltetemet érted adom.
 Nincs haladék . . . mégis nagy kincs, kire vágyik az ég is;
 Szünjetek óh magyarok! Vonnak az égi karok.
 Úgy de ha búcsút vész, hol az én flaimra hagyott rész?
 Édes anyám mit hagysz? Gyász-levetésre kít adsz?!
 Józsefet én szültem, Magyarok halmára hogy ültem . . .
 Bátor anyádtul válsz, édes atyádra találsz.

Mit kesereg szívem? Nem esett ki kezemből az ivem:
 Józsefem él (ez az ég bölcs keze) nékem elég.
 Silviusom léssen, búcsút Livinia vészem.
 Thresia mégy? — De ha még Józsefem élhet elég?

Finis.

(A kötet 69—71. lapjain.)

VIII.

*Lakodalmi vers.*¹

— Irta Gyöngyösy János. —

Házasodol, látom, mi bajod Gombási barátom?
 Téged is a szeretet lám kalodába vetett.
 Ifjú, szegénykedtél eleget, de ki nem menekedtél
 Asszonyi gyöngö köröm nyűgéből, óh nagy öröm!
 Nem vagy elégséges te magadra, hanem feleséges
 Életet élni szeretsz, zárt kezeidre veretsz.
 A pap is, úgy mint más ember (ez köznapi mondás)
 Vért, nem szilva-levet,² hordoz erébe hevet.
 A különös szentség, jó volna, lehetne ha mentség:
 Úgy de ha vére buzog, forr ere, szive mozog?
 Lángszín-formában ez az orcza sem ége hijában,
 Gyuladózásit elől-tűzve mutatta belől.
 Lám ha pirosollott orczád, szívére nyilallott.
 A soha nem heverő venusi titkos erő.
 Sára saját tested; mert jól tapogatva kerested, . . .
 Van mit rajta szeress, van miket ebben keress.
 Termete friss, rendes, szeléd és természete csendes,
 Lévén benne nemes indulat, elme szemes.
 Homloka sík márvány, ez alatt két barna szivárvány
 Görbén hajlik elé, két szeme fészke felé.
 Nincsen azért kárad, mert ez jeles érdemű párad
 Lészen ezért nyereség, tiszteletes feleség.
 Óh ki Haraszt-kereken lakozol s ülsz a papi széken,
 Jól szalad a kereked, már ha Gerendre reked.
 Jó kereket tettél szekeredbe, hogy utnak eredtél,
 Addig azonba futál, — asszonyi kézbe jutál.
 Új kereket hoztál, szükség legalább ha faluztál,
 Nincs mód rosz keréken járni Haraszt-kereken.
 Köss kereket mégis; nagy baj csak egy feleség is.
 A lejtőnek elegy lassú futással eredj!

(A kötet 71—72 lapjain.)

¹ E cím a kiadótól való.

² A kézirat — valószínűleg tollhibából — így van: levelet.

IX.

Ifjú tanulónak ama mondásból való elmélkedése:

»*Non aestas est laeta diu*«.

(Gyöngyösy János verse.)

Mely hamar a nyárnak víg folydogálási lejárnak,
 Hullnak el a levelek, fúnak az őszi szelek.
 Úgy bizony, eltelnek szaporán ha tavaszra kikelnek,
 Ifjak zöld idejek s vénül azonban fejek.
 Izzadozásokban ha ki nem gyűjt nyári napokban,
 Majd ha telére kerül, élete jajba merül.
 A ki pedig nyárban keres a zöldszínű határban,
 Élete téli fagyon nyugalomban vagon.
 Izzad azért tarlón, tapad és mozog a keze sarlón,
 Nappal eláll meleget, éjszaka híves eget.
 Így ki Minervával lakozik s e dolgot anyával
 Tartani frigyét akar; ifjú korában takar.
 Míg rövid éltének folyamatja — kinyílt idejének —
 Ád robotára nyarat, görbe kezekkel arat.
 Gyűjt tudományt, melyen vénsége telére kikeljen, . . .
 Akkor ezerszer örül fáradozási körül.
 Ifjú Minervának magam is mint édes anyának
 Érezvén erejét, szoptam ölébe tejét.
 Most van időm nyerek ne pedig here-módra heverjek,
 Mert nyár s gyenge tavasz teldegelése ravasz.
 Ennyire hogy nőttem vala, széles azonnal előttem
 Vizzel csergedező bőv jövedelmű mező.
 Im hol az én részem! Restek kenyerét ha nem észem,
 Munka van itt, de kies, — két kezem arra siess!
 Hogy tudományt vessek s virtust idejében lemessek,
 Arra vagyok köteles, példa van erre feles.
 Ifjú serénykedjél, nosza bölcsek után törekedjél, . . .
 Nyári napon s tavaszon gyül kamarádba haszon.
 Ifjú ne légy fősvény te magadhoz! Előtted az ösvény...
 Tisztességet aratsz, miglen ez útban maradsz!

(A kötet 72—73. lapjain.)

X.

Radvánszky Györgynek kopóiban lött kárvallásáról szóló egy jó barátjához küldett versekben foglalt tréfás panasza.

1. Azt hozza természet kiki maga súlyát,
 Sőt sokszor is titkos elméjének baját
 Meghitt barátjának panaszolja s mondja,
 Jaj-enyhítésének csak a' lévén módja.
2. Te vagy pedig lelke, szívemnek egy része,
 Kinek, tapasztaltam, oly jeles az esze,

- Hogy szeressed aztad, ki téged is kedvel,
Vadászatban mulas(s) magad is jó szívvel.
3. Aesopusi Xanthi kedves kutyájának —
Plinius Lisimachus jó vizslájának,
Írásba foglalták jeles szép híreket,
Álmélkodásra méltó, hogy írják ezeket.
  4. Hircanus volt egynek urátul a neve
Mely Lisimachusnak volt oly jeles híve,
Ura testét midőn égetni hogy lát(t)a,
Tűzbe ugrik, maga életét ott hagyta.
  5. Catabalo-béliek ebbel harczolni,
Albanus királyok orosz-leányt fogni
Szoktak. Elefantot, hogy kutya megöli,
Azt Nagy Sándor király csudálva szemléli.
  6. Egyiptomban ebek oly okosan élnek,
Krokodilusoktól, mert egyedül félnek,
Nilus viziben futva és másként nem isznak,¹
Lássad ezekben is, mely szép példát adnak.
  7. Aldinát Parnassus régenten siratta,
Minap Urpin² hegye velem együtt látta,
Kutya miatt való egy úrnak nagy kínját
Búslakodik azon, hogy elveszti fáját.
  8. Meg nem étélsz azért, hogy kopókról szólok,
Mely másoknak csekély és megvetett dolog,
Mi kettőnknél pedig igen jeles marha,
És mi nálunk annak böcsös nagy az ára!
  9. Egyébféle marhát mindítig vehetek.
Minden mulatságra, ha tetszik, mehetek;
Lehet részem abban, kit kívánja szívem,
Ha hogy vagyon pénzem és hozandja kedvem.
  10. De jó ebet minálunk nem szoktak árulni,
S kedveskedésképen nekünk azt küldeni,
A jó fajtú kölyköt, csak magunk neveljük,
Megcsal a reménység, ha -azt másban vetjük.
  11. Ily kutyáim voltak *Hangos*, *Sipos* névők,
Vadászimmal olykor majd egy tálból évők,
Melyek nyárban sokszor űzet³ kifáraszták,
S minden búmat könnyen elmémből kihajtják.
  12. Volt ezekben jó vér s nem tudtak hazudi,
Melyeknek én többet cselédemnél hinnin
Szoktam; voltak ezek kedvem nevelői,
Sok nyúlaknak, űznek⁴ koporsót szerző⁵

¹ V. ö. Phaedrusnál: Canes et corcodoli. Lib. I. XXV.

² Zólyom-Radvány közelében egy középmagasságú hegy

³ = űzet.

⁴ = űznek.

13. Sokszor csudáltam én, mi okbul cselekszik,
Hogy kutyának eszét némelyek nem hiszik,
Mondják benne elme-hasonlatosságot
Bánom, hogy nincs nyelvek, látnak okosságot.
14. Az ember felejt, kit azelőtt látott,
Térésben is olykor elveszti az utot,
Ezek pedig engem jól megösmértének,
Kalauz nélkül haza mindenkor tértenek.
15. Kopómban kiki tudta maga nevét,
Szomorú volt nem látván urának kedvét,
Vég, ha tapasztalta ösmérik szavamat,
Tudják, ha én löttem, szózatból flintámat.
16. Kerestek mindnyájan télbe s nyárba szépen
Lövés nélkül fogott vadat hadták épen,
Vízben is az űzet¹ hamar kinyomozták,
Predájuknak jelét ordítással adták.
17. Most is viselések szemeimbe tűnik,
Kedves csiholások füleimbe zöngik,
Domboknak öblei, sokszor azt hallották,
Kedvünknek echóval feleletit adták.
18. De imé jaj! már hogy ezen drága kincsem,
Szomorú házamnál s udvaromba nincsen,
Mert egy csupor² farkas elállja útjokat,
Felkonzolta őket s megette csontjokat.
19. Óh te kegyetlen vad, átkozott bestia!
Hogy lettél kopómnak iszonyú hohéra,
Holott ökröt inkább adtam volna néked,
Melyből éh-gyomrod is jobban megtelheted.
20. Reményilem idegen sem fog megítélni,
Tréfás panaszémet merem hogy megírni
Néked! Mert vadászat nemes elmét illet,
Ha hogy ifjúság abban el nem sillet.³
21. Gondolom én aztat jobb egy comotio,
Mintsem sudoriferum, vagy purgatio,
Kártyában madador legyen ámbár solo,
Vadászok én inkább mintsem mondjam: entro!
22. És sokkal hasznosabb egy nagy hegyet hágni,
Mintsem több százt s lotyót szeretni és nyalni,
Ha hogy mégis ebben valaki megítél,
Nem hiszem, hogy abban legyen mi nemes vér.
23. Kérem újra jobban, veszem azt örömmel,
Nem olvasom versét Momus nevő szemmel,
Pennám, kardom, markom, tudják, hogy még élek,
Őzzen,⁴ hogy ki csúfot, attul még nem félek.

¹ űzet.² csoport.³ sülyedt?⁴ űzzön.

24. Balgatag, ki véli, hogy világot éli,
Észszel légyen teli, tréfát ha gyűlöli,
Okosságban nincsen bolondságnak szele, —
Bolondságban vagyon okosságnak jele.

(A kötet 113—128. lapjain.)

Variánsok. Az itt közölt vers öt ívoldalra terjedő fogalmazatában a következő eltérések vannak:

A cím a fogalmazatban így hangzik:

Radvánszky Györgynek egy szíves barátjához küldett kopóiban lött kár-
vállásáról szóló versekben foglalt tréfás panasza.

1. versszak, I. sor: Azt hozza természet, *hogy* . . . ,
u. o. IV. sor: s mondja,
  3. versszak, I. sor: *Aesophns Xanthis* . . . ,
u. o. III. sor: . . . szép *héreket*,
  4. versszak, I. sor: *Durindes* volt . . . ,
u. o. II. sor: . . . *nagy kedve* (áthúzva);
  5. versszak, I. sor: *Castabanus béliek*, . . .
u. o. II. sor: *oroszlány* fogni . . . ,
  6. versszak, III. sor: . . . és *máskint* . . .
  7. versszak, II. sor: . . . velem *egyöt* . . . ,
  9. versszak, I. sor: . . . *mindelik* . . . ,
  10. versszak, III. sor: . . . csak magunk *lanétjuk*. —
  11. versszak, II. sor: *Velem együtt* (áthúzva) olykor . . . ,
  12. versszak, I. sor: Volt *ezeknek eszek* (áthúzva), . . .
  13. versszak, II. sor: . . . »némelyek« áthúzva felette: *okosak* . . .
u. o. III. sor: . . . *nints azoknak semiféle eszek* (áthúzva), . . .
u. o. IV. sor: *Holot tsak nyelv nélkül hiánossok ezek* (áthúzva).
  14. versszak: a fogalmazatban a 15. után van írva s egészen át van húzálva.
  15. versszak, III. sor: . . . ösmörök . . . ,
  16. versszak, IV. sor: . . . *ordétással* . . . ,
  17. versszak a fogalmazatban hiányzik.
  18. versszak, IV. sor: s *nem engedik rejtjük érdemes tsontyokat* (áthúzva).
  - A 19. és 20. versszak közt a fogalmazatban még ez a strópha olvasható:
Barátim is bánják, cselédem siratja,
Szokott örömiünknek ez keserves gátja,
Hegyek, völgyek, erdők ti is már sirjatok,
Hegyeknek öblei bútok jelét adjatok.
[Hogy a mely hangokhoz ti hozzá szoktatok]^a
  20. versszak, II. sor: . . . *panaszimat*.
u. o. IV. sor: *Hogyha* ifjuság abban el *mul silet*.
  - A 20. és 21. versszak közé ez a négy sor volt írva, de később áthúzta a szerző:
Heréltek szavánál kedvesebb muzsika,
Fülünkbe nem zöngik, annak ez az oka,
Reményilem idegen sem fog megtilni,
Néked ezek iránt, hogy mit mertem írni.
  22. versszak, III. sor: . . . *megétél*,
  23. versszak, IV. sor: *üz(z)en* . . . ,
- A vers után következő tréfás epitaphium fölé a fogalmazatba ezt írta Radvánszky György: Nem különben kedves kutyáinak föltött epitaphiumja.

¹ A fogalmazatban így van: *tobzást*.

² Ez a sor át van húzva.

Maga az epitaphium eredetileg így kezdődött:

Siste viator:
 Si forte
 Mortalibus insita curiosita Te impellit,
 Ut scire aveas,
 Cur hic moestissimus lamenter
 Atro notanda calculo 11ma Iduum Februarii
 In his concavis Nemoribus
 Dimidium ferme cordis mei abstulit
 auget dolorem,
 Quod
 Jacturam hanc pecunia refarcire non possim,
 Nec fures similis escae, accusare conveniat:

Ez a rész az első fogalmazatban át van húzva. A második fogalmazás eltérései:

dicata helyett: *exhibita*; ruri h. *in rure*; dies h. *die*; subivere h. *hic subivere*; quam quibusdam hominibus h. *quam hominibus*.

A fogalmazatot I. a különálló darabokból összerakott gyűjteményben, VII. sz.

XI.

*In amissam Morsikam venustissimam et sagacissimam Catellarum,
 Tulliolam blanditiis spect. dni Abrahami Platthy de Divék assuetam.*

1. Siratta valaha Argenis kutykáját,
 Hieroleander majmos Aldináját,
 De mostan gyászolja nyájas kopócskáját,
*Radvánszky Lászlóné*¹ kedves Morsikáját.
2. *Platthy Abraham* úr evvel nyájaskodott,
 Canicula már midőn hozzá szóllott,
 Rá nézve azt láttuk, ha ez úr mosolygott,
 Vidám kedvezéssel ő viszont vigyorgott.
3. Actaeon kopói között nem volt mása,
 Czinége szavánál kedvesbb cziholása,
 Uraknak örömet erdőn nyomozása,
 Sok vadnak koporsót szerzett gyors hajtása.
4. Elveszett, de immár jaj ez drága eb kincs,
 Radvánban² jó kedvek vadászoknak már nincs,
 Hogy felkereshessék csak reménységek sincs,
 Aranyat-czüstöt a' végre ámbár hints.
5. Kazáról³ jövőleg Garamszeg⁴ határán,
 Már valánk radváni kastélyunk udvarán,
 Hogy vagyunk gondoltuk tenyér-útunk partján,
 Azonban ott vész el: sír a cseléd kárán.
6. Keresi, kiáltja, kürtöli: kárt vallott,
 Kérdezi, — ki talál, elől, — ki mit hallott,

¹ Radvánszky II. Lászlónak (mh. 1758) két felesége volt; az első: báró Révay Johanna-Zsuzsanna (1754-ig), a másik: Szent-Iványi Anna-Mária.

² Zólyom-Radvány, a Radvánszkyak ősi fészke.

³ Sajó-Kaza, Borsod m., szintén Radvánszky birtok.

⁴ Zólyom m. beszteczebányai járás.

Az erdön cziholást vallon¹ de nem hallott?
Pusztán-csonkán zengő csak szava maradott.

Echo.

7. Interea gelidis in vallibus ipsa valetio
Vox tua saepe mea voce sonabit. Abit.

Valedictio eius.

8. Radványi konyhátul immár eltávozom,
Asszonyom csészáján asétva nyújtózom,
Uri kanapéján nem lehet nyugodnom,
A Divéky úrnak ölébe ugrosnom.
9. *Rósika*² kisasszony, veled már nem játszok,
*János*³ úrfi után többé nem futkosok,
Márton mester uram tőled is búcsúzólok,
Ondrejko peczérem néked valet mondok.

(A kötet 121—122. lapjain.)

XII.

*Teleki Miklós Menyekzői játéka, 1730-ból.*⁴

Menyekzői játéka egy már rekedezve éneklő és már numerusait is elvesztett, de igaz atyafiságos szívvel zengedező muzsának, melylyel mostani periodusait kedves úri atyámfjának Radvánszki László urannak minden jóknak kivánásával idvezli

Mantua, 23. X. 1730.

Gróf Teleki Miklós.

- Sponsus* :
1. Egészséggel ékes Viola,
Éretted szívem fáj vala,
De meggyógyúlt
S már nem vajúlt
Víg kedvű.
  2. Paradicsomnak almája,
Minerva kertének rózsája,
Hiblai méz,
Ha ki megnéz —
Beszéded.
  3. Virágokkal töltött koszorú,
Ékesítsen ne légy szomorú.
Szívem titkát
S víg tanácsát
Kövessed.

¹ vajjon.

² Radvánszky Rozália : Radvánszky II. László (mh. 1758.) és báró Révay Johanna-Zsuzsanna leánya, sz. 1742. — 1760-tól báró Prónay László felesége.

³ Radvánszky III. János, R. Rozália bátyja.

⁴ Ez cím a kiadótól való.

4. Örömrünk napja mert eljött,
Szivem reménységet olyat vött,
Hogy ma fészünk,
S evvel részünk
Lész jóban.
5. Jóban leszen, de olyanban,
Mely nincsen minden bokorban
Csak Vénusnál,
S ez alaknál
Találni.

- Sponsa* : 6. Mézzel, csaló léppel teljes beszédedet,
Szeretettel látom úri személyedet,
Hallottam sziréni szép éneklésedet,
Melylyel is szivemben bényomta szivedet.
7. Úgy van tiéd vagyok, törődben béleptem,
Gyenge lábocskáim lépve sződre tettem,
Melyben tollaimmal úgy békeveredtem,
Szabadság szándékát, hogy már le is tettem.
8. Látom, hogy rab vagyok, de víg lesz rabságom,
S maradni kívánok benne míg megaggom,
Elhidd rabszjaim soha el nem vágom,
Míg tőled elválást ad halandóságom.
9. De megnézd Laczikám, hogy ne légy Protheus,
Vagy Ariadneját elhagyó Theseus,
Sőt légy szeretettel olyan mint Orpheus,
Vagy társát kesergő igaz Ptholomeus.
10. Szeretsz te, szeretlek én is s érdemedet,
Megvallom megnéztvén ritka értelmeket,
Értelmedhez úri s nagy születésedet,
Ezen hozzá tévén úri értékedet. —
11. Élünk hát te enyém, én is tied lévén,
Legelsőbb Istent mindenekben félvén,
Én téged tisztelvén, te engem szeretvén,
Vig lehetsz így részünk örök élet lévén.

- Sponsus* : 12. Jaj mit hallok ékes s drága kincs,
Kinél ma drágább sohol sincs
Kétes szived
S ezen íved
Háborgat.
13. Úgy látszik, hogy állhatatlannak,
Vagy épen ugyan csalfának,
Szolgád tartod,
És alítod
Hamisnak.
14. Ha szabad madár koromban,
Idegen fészekben nyugtomban,

- Másnak kára,
Lett hasznára,
Semmi az.
15. Igy van dolga ez világnak,
S az ifjú bolondságnak,
Míg csak fallál
S reá nem talál
Társára.
16. De már jutván oly fészekre,
S találván ily szerencsére,
Te hűséged
S eörökséged:
Lacziika.
17. Már élek csak te kedvedre,
Vágyok kegyes szerelmedre,
Ennek élek,
Míg az lélek,
Bennem lesz.
18. Az Garamnak visszájára,
Folyni kútfeje árjára,
Mind meglehet
S meg is eshet
Ez inkább, —
19. Mint az, hogy én állhatatlan
Érdemedhez háládatlan,
Legyek kaitár
S kit sós tej vár
Oly macska.
20. Azért életem napjait,
Szentelve néked óráit,
Megnyughatol
És alhatol
Kedvedre.
- Sponsa*: 21. Tudod az szeretet nyughatatlankodik,
Társa szerelmében noha bizakodik,
De meg is mint hajó habokon hánykodik.
Mennél jobban szeret, jobban tusakodik.
22. Igy van az én dolgom, mert igen szeretlek,
Szeretlek míg élek s bennem él a lélek,
Én is hűségtelen, hogy legyek, nem félek,
Tisztaság tüköre példájára élek.
23. De jaj a múzsáknak hallom éneklését,
Minerva szüzei kedves csevegését,
Amint felvehetem egyike jövését,
Nyilván erre vette mi felénk lépését.
24. Bizony Mercurius amint szemlélhetem,
Szapora lépésen amint felvehetem,

- Vajjon miért jön? okát mert fel nem lelhetem,
Pallástul jön, amint már vélekedhetem.
- Mercurius*: 25. Egészséggel nálunk kedves angyali pár,
Istennek áldása az ajtó előtt vár,
Voltatok hogy egymás nélkül eddig is — kár,
Egymás szerelmében melegedjete már.
26. Imé a múzsák is jönnek köszönteni,
Titeket kedvesim fognak megtisztelni,
Fognak mindennemű áldással illetni,
Illik hát magatok nálók kedveltetni.
- Clio*: 27. Révai Johanna Radvánszky Lászlóhoz
Eörök szeretettel megyen hív párjához,
Mint régen Leánder kedves Herójához,
Van reménységünk, de más szerencse folytához.
- Melpomene*: 28. Gerlicze szerelmét dúlja meg szerelmek,
Egymást mindenekben megértő értelmek.
Légyen példa nélkül rendes engedelmek
Egymáshoz, s Istentül így lesz segedelmek
- Thalia*: 29. Tiberius Grachus igaz szerelmével,
Éljen párosodó Lászlónk hív tüzével,
Ki is nem gondolván élete végével,
Váltotta társának éltit fel éltével.
- Euterpe*: 30. Alceste szerelme légyen varró himed,
Mint eő társát te is Johanna ez híved, —
Úgy szeresd, feláldozd érette hogy szived,
Igy emlékezetes lesz venusi íved.
- Terpsichore*: 31. Mint Marcus Plausius hív Orestilláját,
Szerette hívséggel tökéletes párját,
Szeresd te is ezen Minerva rózsáját,
Paradicsom kerte szép s ékes almáját.
- Erato*: 32. Porcia Brutushoz való kegyessége,
Ritka tisztaságú szeretete, ege,
Légyen élteteknek egymáshoz hívsége,
Ily példát követő színes ékessége.
- Calliope*: 33. Légyen az Úr Isten áldása rajtatok,
Hív gondviselése maradjon nálatok,
Éltetekül járjon távul minden átok,
Mindaddig míg épen koporsóba szálltok.
- Urania*: 34. Élted Sulpicia élte tisztaságát,
Leányom az Nasica ritka igazságát,
Élted hossza Nestor élte hosszóságát —
Haladja meg Cloris minden csinoságát.
- Polyhymia*: 35. Mint olajágakkal jeles magzatokkal,
Fényljk udvarotok úgy mint csillagokkal,
Az Isten-házának mintegy őrállókkal,
Hogy szolgálhassatok valahol azokkal.

Author: 36. Én is már muzsámnak hosszas éneklését,
Tiszta szeretettel teljes csevegését,
Concludálván eddig lött zengedezését,
Egy Amennel fogom meg tovább-menését.
(A kötet 123—128. 1.)

XIII.

Részegség gyalázata, ellenben józanság dicséreti.

1. A ki mást kárba hoz, szokták azt büntetni,
De eztet bíróhoz nem lehet idézni,
Titkos mérgét annak tudjad hogy körülni,
Része(g)ségrül szólok s fogom azt leírni.
2. Józanság társai szelédség, jámborság,
Csak ezek követik mit hozánd okosság;
Nem petyegnek azok, tudván hogy bolondság,
Megszólás és sok szó, mely undok rút hivság.
3. Részegség ellenben gonoszságnak atyja,
Mely az rosz erkölcsnek sógora és bátyja,
Szokásából sokszor hódot¹ is ugatja,
Undokul mint mérges és dühes egy kutya.
4. Józannal mulatni édes gyönyörsűég,
Oly urat szolgálni öröm és kiesség;
Szerencsés ha akad, oly társa feleség,
Ily szomszédal élni teljes jó egészség.
- 5, Szerencsétlen szolga, ha részeges ura,
Keservesen jajgat, ha ilyen hóhéra;
Az asszonynak férje fátensnek nagy kára,
Hogy ilyen szomszédja, kinek fakad or(r)a.
6. Józanság ellenben virtus oskolája,
Melynek csak jó erkölcs kellemetes fája,
Aztat az Úr Isten szereti és áldja,
Ki nem iszik sokat, ritkán van mi baja.
7. Pandora pixise ehhez a részegség.
Aztat szeretűknél vész minden egészség,
Tavaszig jó erkölcs hervad a szüzesség,
Kunyhóban sem lehet miatta békesség.
8. Tobzó, mind ki bőfönt, ártatlant is mocskol,
Látjuk hányszor hajdút, parasztot is csókol,
Helikon kútjából ivó mást nem csúfol,
Csil-csap emberekkel azért nem is társol.
9. Láttuk minap köztünk miként járt részeges,
Kinek tisztí jeles, lába egészséges;
Vonva vittik mások, ámbár nem beteges,
Fájt szívünk, hogy büszke és oly igen mérges.

¹ Holdat.

10. Egy szóval részegség észnek, testnek káros,
 Józsanság ellenben testben is főorvos,
 Látjuk hányszor botlik nagyon a ki boros, —
 Józan, — becsülettel sétál, léssen koros.
 (A kötet 129—130. lapján.)

XIV.

Ha kívánod tudni, mi légyen a grófság? . . .

Ha kívánod tudni mi légyen a grófság
 És az igaz ágybúl szottyant fő-méltóság —
 Térden állva kérjed zólyomi Sybillát,
 Régi nénjeinél nagyobb Ludomyllát;¹
 Ki midőn egy helyett hirdette csudáját,
 Akkor tovább viszi ördöngős munkáját.
 Hat sárkányon repül csaknem a felhőig,
 Azonban hat számár viszi Edelloig,
 Vén, füstös farkasak emberek képében
 Nyargalnak előtte, majd esnek kétségben.
 Verdigáljok helyes felül szekerére,
 Kínzó szerszámokat köttet tetejére,
 Fáklyák helyett hátul szurkos koszorúkat,
 Mindenütt ostrommal nyittat meg kapukat.
 Ha legyezőjével magát szellőzteti,
 Minden mozdulását nagy szélvész követi;
 Ha mosolygással kíván incselkedni,
 Azonnal fellegek szoktak ereszkedni;
 És ha valakivel kívánna szólni
 Akkor is menykövek szoktak lehullani.
 Ha pedig várában magát bezáratja,
 A szomszéd tartományt csaknem felfogatja.
 Mindenfelül küldi dühös tudományát,
 Szüntelen forgatja grófi talismánját.
 Nincsen oly vigasság egész országunkban,
 Hogy jelenlétével ne essék nyakunkban.
 És a mi keserves ő Sybillasága,
 Azt véli megbecsül gógós méltósága.
 Ha rozsdás s ízetlen úri beszédével
 A jó nemes embert rostálja nyelvével;
 És ha piacunkra viheti pofáját, —
 Hogy lássuk mázának rettentő csudáját,
 Kérünk Ludomilla maradj kastélyodban,
 Sirasd uraságod egyedül magadban.

¹ Forgách Ludmillára céloz, a zólyomi vár egyik urának, gr. Eszterházy Istvánnak, feleségére.

Mit tehetünk arról, hogy a szép természet
Néked bolondságot adott, másnak eszet.
Ha kedvünk lesz benne az udvariságot —
Másutt tanuljuk meg s másutt a hivságot,
Ülj fel azért, kérünk, Gönczöl szekerére,
Repülj szárnyaidon a világ végére.

(A kötet 131—132. lapján.)

BAROS GYULA.

ALVINCZY PÉTER ÉLETÉHEZ.

(Kassa város jegyzőkönyveiből.)

1613. sept. 20. Alvinczy uram supplicál megint az házáért, hogy megvehesse és az minemü pénzt adott volt az itt való házára, az böcsületes tanácstól kívánja, hogy megadják neki. Deliberatum: Az házat megengedik neki venni, de pénzt most nem adhatnak, mert nincs. Azt is meg kell tőle kérdeni, hogy az mit az ünnepeben predikált az nyilván való paráznák felől, hogy kicsodák azok.

1614. január 17. Item minthogy Alvinczy uram vasárnap nyilván predikált, hogy Varga Ötvös Istvánné és Nyíró Jakab feleségestől Széplakra ment volna és ott az pápista papokkal éczakának idején hivalkodtak (vagy dévajkodtak (?)) volna, azért felhivatta az becsületes tanács őket, de differálták mostan az dolgot: jobban kell végére menni és ha úgy találhatik, méltó büntetését vegye el mindenik; jóllehet Nyíró Jakab azért azt mondja, hogy ő temetésre és nem valami gonosz végre ment volt ki.

1614. 1. Maii. Fuit frequens amplissimus senatus in domo domini iudicis. Mivelhogy Alvinczy uramat az egri captalan infestálja az itt való háza felől és nem akarván magokat az captalan az transactiohoz accommodálni, találta meg Alvinczy uram az becsületes tanácsot, hogy mellette írának palatinus urunknak, ut suis iuribus defenderetur. Deliberatum: Irjanak mellette és Zörös György menjen el.

14. Maii. Zörös György megjöven palatinus urunktól az Alvinczy uram dolgában referálta az becsületes tanácsnak, hogy mivel az inscriptio s mind peng az egri captalannal való transactio helyes és stál, és mindaddig birhatja Alvinczy uram az házat, míg az 1000 frt az transactióban specificált terminus elő nem jön.

1614. 11. Decembris. Alvinczy uram is kér illendő szállást magának, ha Kedves szolgálatja, minthogy az egri káptalan sollicitálja az házat és resignálni kívánják tőle. Deliberatum: Isten áldomásával alkudjék meg az egri cáptalannal, azon leszen az becsületes tanács, hogy illendő és méltó szállást rendeljenek ő kegyelmének, mindazáltal ő kegyelme is tudakozzék felőle és ha oly házat és szállást tanál, segítséggel leszenek ő kegyelmének.

1615. 3. Martii. Alvinczy Péter uram supplicál, hogy az mi deák Vittebergában volna, annak valami pénzt küldenének. Deliberatum: Meg

kell Péter uramnak mondani, ha az város alumnusa akar lenni, irjon ide Thury; most adjanak 8 aranyat.

1615. 15. *Augusti*. Biró uram előtt és az személyek, úgymint Füzi István, Füzi Imreh, Füzi János, Füzi András, Füzi Gábor, Füzi István és Füzi Sigmond vallanak örököt Alvinczy Péter uramnak az házban, mely Erős Görgynée volt, mivel immár éppen felvették volna az árát.

1615. »Domus Füzianae pars a reverendo domino Petro Alvinczio permutando acquisita.¹

Én Abaujvármegyében, Lengyelfalván lakozó Bay Kata asszony, az néhai vitézlő Ereős Györgynek megmaradott özvegye, adom tudomására mindeneknek, az kiknek illik, ez én levelemnek rendiben, hogy én bizonyos tekintetekből az cassai házrészemet, mely (!) az Füzy Imrével való contractus-levelé megmutat, mindenestől fogva, semmit abba magamnak nem tartván, cserébe Alvinczi Péter pap uramnak, mostan cassai magyar praedikátornak az Klastrombeli házáért, mely ház mellé adott ő kegyelme bizonyos summa pénzt, úgymint kétszázhuszonöt magyar forintot; adtam pedig ő kegyelmének az nemes és királyi város, Cassa, szokott törvénye szerint az nemes és tisztelendő Rayner Menyhért, Cassa városának főbírája hírével örökbe meghihatatlanul az megnevezett Alvinczi Péter pap uramnak és maradékinak, igérvén arra is magamat, hogy esztendő és három nap eltelvén, kész leszek örököt vallanom ő kegyelmének. Melynek bizonyosságára adtam az én pecsétet leveletem, Cassán, 1615. esztendőben, szent Eörsébet asszony nap előtt egy héttel. (L. S.) Eadem, quae supra.

1617. 8. *junii*. Alvinczi uram, Kalmár János supplicálnak Hoporosum Mihály mellett, hogy az minemü büntetésben esett volt és az purgeleitét elvették volt, megadnák. Deliberatum: megengednek mostan nekie s megadják ujabban az purgeleitot, adjon fl. 60

1617. 14. *die, Decembris*. Alvinczi uram supplicál, hogy Bakai Benedeknek adnának most 100 aranyat. Deliberatum: Nem lehet az, hogy annyit adjanak.

1620. 17. *Februarii*. Dominus iudex publicavit literas camerae Scepusiensis nobis sonantes recentes causa taxae annorum 1618. 1619., hogy azt mindjárt letennők. Deliberatum: Ő felségét meg köll találni személy szerint és suplicatiót is kell beadni az taxa felől. Interim Alvinczi Péter uramat kérvén, hogy velünk egyetemben ő felsége eleiben jöjjön fel.

1620. 19. *Martii*. Dominus iudex protulit: Az mi oskolánk, szánja Isten, minemü nagy fogyatkozásban vagyon az tanítás miá (= miatt), úgy annyira, hogy Alvinczy uram is tegnap jelenté, hogy immár maga sem reményelhet semmi jót az mester felől, mert csak az sétálásban és hivalkodásban megyen el etc. Deliberatum: Intsük meg avagy ugyan bocsássuk el, mert hiában az mi intésünk, azzal nem gondol.

1620. 17. *Septembris*. Dominus iudex proposuit: Alvinczi uram jelenté, hogy im az egész keresztyénségben communicatit, hogy mindenütt könyörgésre harangozzanak . . . . . rendelt órákor, azért mi

¹ (Az 1535—1653. évi telekkönyvben.)

is méltó, hogy elkezdjük örök emlékezetre és ennek az mi megmutatott királyunknak kívánunk szívünk szerint győzedelmet minden ellenségi ellen. Deliberatum: Mi is megengedjük, mert mostan kívántatik az szivből való buzgó könyörgés és publicáltatni is kell.

1621. 7. *Aprilis*. Dominus Petrus Alvinczi pastor ecclesiae Cassoviensis vigilans in commissis habens a regia maiestate ea oretenus proposuit: Ő felsége az mi kegyelmes urunk elválasztott királyunk én általam erre emlékezteti kegyelmeidet, nyilván tudja kegyelmeidet, hogy ő felségének békességes virágzó helyéből kijöveteli nem maga kívánsága, hanem az sok főrend, magyar urak felső, alsó Magyarországra az confederátus országokkal egyetemben hitták nagy és keserves óhajtásokkal, annak az tűznek felgerjedésének megoltására, az melyet ellenünk egész Magyarországuól raktak volt meg. Ő felsége az régi confederatiót előtte viselvén és mint igaz magyar, nemzetéhez való szeretetéből kijöven, nagy fáradsággal és költségével nem gondolván, úgy viselte gondját ez nemes országnak, hogy mindez ideig is türehető békességes állapotban országunkat oltalmazván, ő felsége szárnya alatt reménységünk kívül jó nyugodalomban vagyunk. Mely ő felsége hazája mellett való fáradságát és forgolódását az ország megtekintvén, tavaly mindjárt királylyá kiáltani és megkoronázni is akarták, melyet ő felsége továbbá gondolkodván és nézvéen, mind az proclamatiót s mind pedig az koronázást nem acceptálta. Ezek után az változás mint s hogy lett az uniók között, egy szóval, hogy teljességesen succumbáltak az confederatusok, az mely hogy közülünk ki nem menjen és czégért ne tegyünk neki, hogy az magyar uraim ugyan az főurak megtántorodtanak. Azért noha ő felségének kegyelmeiteknek nincsen kétsége az kegy. hűsége felől, mindazáltal pro firmiori assecuratione kívánja ő felsége meg denuo asserválja kegyelm. ő felségét. Melyet ha megcselekszik kegyelmeitek, ő felsége én általam azt ajánlja, hogy természet szerint való kegyelmességéből nem csak királya, hanem édesattyja akar lenni kicsintől fogva nagyig kegyelmeiteknek. Mely dolog ha arra menne is, hogy iuramentum belli decidáltatnék ez mostani állapot, igéri arra maga ő felsége, hogy kicsinytől fogva nagyig megoltalmaz és őriz minden ellenségeket ellen; kegyelmeitek azért mennél bölcsebben discuralhat ez dolog felől, nekem adjon választ. (A határozat helye a jegyzőkönyvben üres. Kemény.)

1621. 3. *Maii*. Dominus iudex proposuit: Im ő felsége király urunk utban vagyon és csütörtökön haza érkezik sat. A excipiálás pedig legyen ily formán: Langh János uram, Almási István uram legyenek az lovasok előtt és Langh uram perorálván, excipiálja honorifice. Az város egészben legyen fen minden kardfogható cselédjével, mennél jobb módjával lehet. És azután, ha az kapuban érkezik ő felsége, akkor leszállván Langh uram és Almási uram, Alvinczi uram az egész ministeriummal, tanácscsal és az községgel jelen lévén, ő kegyelme Alvinczi uram peroráljon és mennél becsületesebben lehet, úgy excipiálja ő kegyelme az nemes tanács és község nevével.

1622. 5. *Martii*. Fuit frequens amplissimus senatus. Dominus reverendissimus Petrus Alvinczi ő felségétől az mi gravaminakra való reso-

lutiót referálta ily formában és his verbis: Ő felsége kegyelmeiteknek fejedelmi kegyelmességét ajánlja egész városul kegyelmeiteknek. De feletőbb csudálkozik ő felsége, hogy olyan keményen irt legyen kegyelmeitek emlékeztetvén az ő felsége sokszor tett ígéretere: azon is panaszolkodván, hogy szabadságukban megbántattanak volna, holott Istenemmel bizonyítom, hogy még ekedik úgy igyekeztem őket oltalmazni, hogy szabadságukban meg ne bántassanak. Panaszolkodások pedig az több dolgokról rossz pénz, verés, szidalom, szekerek kérése ha volt, én híremmel nem volt; sőt jól emlékezem reá, hogy az bírónak megmondottam, hogy senkinek szekeret, postalovat ne adjon, hanem igen-igen meghitt emberemnek és commissiónk nélkül ugyan semmit senkinek ne adjon. De valaminemü nehézségek és gravaminájok vagon, azt maguk kívánságok szerint complanáljuk és az edictumokat, melyet maguk kívántak renoválni, renováltatjuk és mindenekben megőrizni, oltalmazni készek leszünk, sőt fogadásunk szerint szabadságukban is megtartjuk s mások által is megtartatjuk. Ad haec dominus iudex nomine amplissimi senatus et totius reipublicae summas gratias agit.

1622. 10. Martii. Dominus iudex substitutus Joannes Langh proposuit: Talám nem érheti kegyelmeitek, mi dolog történt tegnapelőtt Posa Ferencz házánál, hogy az Bartha Györgyöt ottan az ő felsége ifjai megfosztották és lábát általverték hegyes törrel, sőt 80 aranyát is vették volna. Mellyet immár ő felsége is tud és Alvinczi uramnak azt mondotta ő felsége, hogy jó gyomruak lesznek az Kassaiak, ha ezt elszenvedik, hogy az nyilván való latrokat meg nem büntetnék, személy válogatók etc. Azért kegyelmeitek lássa, mit miveljünk, megfogassuk-e Pósanét. Deliberatum: Jobban menjünk végére, azután meglássuk.

1622. 11. Martii. Dominus Joannes Langh substitutus iudex proposuit: Alvinczi uram ő kegyelme jöve hozzám, jelentvén, hogy ő felsége üzent volna, én arra azt mondam, Isten áldomásával mondja kegyelmed, azonban így kezdé el ő kegyelme, hogy ő felsége csudálkozik rajta, hogy ilyen szűk ez mi városunk, sem elegendő kenyeret, sem húst nem találni. Im az commissariusok itt lesznek ma vagy holnap és az nép is megbővül az városban, nem tudjuk mint s hogy léssen. Monda Alvinczi uram ő felségének: Kegyelmes uram, bizony ennek legnagyobb oka az rossz, hitvány pénznek közöttünk való járása, melyet ha valami módon elveszthetnők, bizony elegendő hús és kenyér lenne. Mond ő felsége arra, hogy micodás az a pénz? Azonban Alvinczi uram az zsebéből kivévén egynehányat, megmutatta ő felségének. Ő felsége kezében vette s megméregette az aranymérteken ő maga is ő felsége, monda: bizony rossz. Ez dolog pedig azután annyira ment, hogy ő felsége is azt mondta: bátor kiáltassuk az javát $4\frac{1}{2}$ ismét az polturának, az ujat és rozszat 3 denár. Item ezt is mondta ő felsége, hogy az város is igen rut, sáros, nem tartják tisztán, azt is meg kellene tisztíttatniok. Ezt mondta Alvinczi uram, hogy kegyelmeiteknek adjuk tudtára. Kegyelmeitek azért lássa, mit cselekedjünk. Deliberatum: (üres!)

1622. 28. Martii. Dominus iudex proposuit: Alvinczi uram jöve tegnapi napon hozzá; jelentvén, hogy más dolgai végett ment volna be

urunkhoz és ott megállapodván ő felsége előtt, látta ő kegyelme, hogy szintén az Franczin supplicatiojára akar ő fesége választ tenni. Ő kegyelme ezt látván, mond ő felségének: Kegyelmes uram, én is concivis vagyok itt ez helyben, Felséged ezzel ne siessen, mert az mint én hallottam, nagy vétket cselekedett ez az város ellen és annak szabadsága ellen, azért kegyelmes felségedet kérem, hogy ha lehetséges haladjon egy kevésbé, im az tanácsnak értésére adom. Ugy monda azután ő felsége ámbátor, de én ebben nem tudtam semmit, azért jelentse meg kegyelmed nyomban nekik és két óráig holnapig elvárom őket. És így referálta Alvinczi uram, azért immár kegyelmetek lássa, mit kellessen cselekednünk. Deliberatum: Ő felségéhez fel kell menni, informálni kell ez dolog felől voltaképpen és kérni, hogy ő felsége szabadságunkban tartson és oltalmazzon meg. Melynek véghez vitelére bíró uramat, Langh János uramat küldötte az nemes tanács ő felségéhez. Az hol ő felsége szépen resolválván magát, ő maga ő felsége tanította őket, hogy mennének az commissariusokhoz és kérjék kézben tőlük az Franczint. Azonban bíró uram Langh János uramat, Tánczos Pált és engem, vicenotarium az commissariusokhoz küldvén, az szerint kézben kértük, az kik közül leginkább Czobor Imre ő nagysága nagy czáczogással exagerálván az dolgot, kívánta azt, hogy adjuk meg mindenét Franczinnak azután törvénykedjünk vele, ezt hányván szemünkre, hogy, úgy mond, in summa csak azért lakol szegény Franczin, hogy ő legitimus koronás királyához ment oltalmat keresni. (Quod non est verum.) Mi ezt referálván az tanácsnak, másnap ismét ujonnan összejöven az tanács és az Fürmender uram deliberative találták ezt, hogy még egyszer kérjék kézhez és fogtassék meg. Melyet megcselekedvén és sok szó után egyébbel nem tudtak replicálni az commissariusok, hanem azután illyenképpen kérésre vették az dolgot, jelentvén, hogy ő felsége Ferdinandus császár intercedálna mellette, sőt ugyan instructiójokban is vagyon, hogy kérjék az várost, hogy mindenek megadassanak Franczinnak! Ezt értvén, az választ mégis megvittük az tanácsnak. Azért ő kegyelmek ezt is ruminálván, találták ezt, hogy még egyszer az commissariusokat megtaláljuk és ezt mondjuk meg. Deliberatum, hogy mi az ő felsége Ferdinand császár mandátumát becsülettel vettük, sőt mindenekben is ő felségének usque ad conscientiam (?) engedni készek vagyunk. De elhittük, hogy ő felsége az mandátumát amaz iustificatoria clausulával szokta adni mindeneknek rebus hic stantibus seque habentibus, ut praefertur, azért ő felsége annak az Franczinnak panaszát hallván, azért instantiára adatta azt ő felsége. De mivelhogy ő felsége az régi boldog szent királyoknak nyomdokát akarván követni, szabadságunkban, az kire erős hittel megesküdt ő felsége, minket megtart abban és az mi panaszunkat is kegyelmes füleiben veszi jövendőben, azért mi egyáltalában mégis kézben kívánjuk. Ezeket az commissarius uraknak, de verbo ad verbum, sőt fusiusban előlszámálván, Czobor Imre nagy haragszóval mondá: Csak azután hogy tisztelitek az ő felsége mandátumát, de semmit nem adtok rajta. De kassai uraim bátor az orrotoknál tovább néznétek, mert bizony még másképpen leszen, sőt tisztességemre mondom, ő felségének is megmon-

dom ugyan így, mint becsültétek ő felsége intercessióját etc. Ezeket referálván az nemes tanácsnak, azután csak silentio praetermittáltuk, várván, hogy talán magok is megtalálják urunkat. Quod non est factum, sed sic discesserunt.

1623. 16. *Januarii.* Dominus Joannes Bornemissza capitaneus campestris serenissimi principis, domini nostri clementissimi et reverendus dominus Alvinczi pastor ecclesiae hungaricae Cassoviensis proposuerunt: Mivelhogy értette kegyelmek bőségesen immár urunk ő felségének bejövételit, az mely dolog bizony nem szintén tréfa volna, hanem mi úgy mint urunk ő felsége consiliariusi együtt levén mind az ő felsége írását, mind magunk becsületit előttünk akarván viselni, egyéb dolgot és alkalmatosságot nem találhatunk mint, s hogy legyen elegendő állése az ő felsége vitézinek, hanem hogy kegyelmek megrójjá magát és contribuáljon valami bizonyos számú buzát, hogy így kegyelmek is az ő felsége indignációját elkerülhesse és egyéb alkalmatlanságokat, erre annak-okaért viseljen szorgalmatos gondot kegyelmek, mert az külső ember ide bizony semmit nem hoz és így kitudja mi következik belőle, ha fogyatkozás leszen.

1623. 17. *Januarii.* Fuit frequens amplissimus senatus unacum inclyta communitate. Dominus iudex proposuit: Tegnap napon itt fenn létünkben jöve fel Bornemissza János uram és Alvinczi Péter uram az ő felsége consiliariusi akaratajokból, kik kérvén azon, hogy hallgatnók meg követségeket, mi nagy becsülettel vevén köszönetéseket, ő kegyelmek ezt mondák: Im értjük immár ő felségének jövetelit, tudván azért, hogy ő felsége sokad magával jön és nem minden hadaival jöhet az városban ő felsége, hanem csak az udvari népe jön ő felségével be. Az élés penig mint s hogy lehessen elegendő városunkban, ezt így talál-
tuk mi ő felsége consiliariusi fel, hogy kívántatik az, hogy kegyelmek megrójjá magát és contribuáljon valamit buzából, hogy így az szükség ne legyen az vitéző nép között, mert, ki tudja micsoda inconventia jön ki belőle. Azért kegyelmektől erre választ várunk. Erre én ő kegyelmeknek azt mondám, hogy effelől beszélgetünk az egész községgel és választ adunk ő kegyelmeknek. Azért mostan azért gyűjtöttük kegyelmek fel, hogy effelől valami bizonyost végezzünk, rójjuk-e magunkat szabadságunk ellen, avagy nem? Ad haec unanimi voto et consensu deliberatum est. Mi semmit szabadságunk ellen nem cselekeszünk és nem is contribuálunk, mivelhogy nem ellenséget, hanem kegyelmes urat várunk ide és oly fejedelmet, a ki az mi szabadságunknak oltalmára is megesküdt.

1623. 24. *Februarii.* Dominus iudex proposuit: Alvinczi Péter uram Gáspár János urammal jöve szintén mostan hozzám, jelentvén, hogy ő felsége üzent volna, úgymond, kegyelmeknek; én azonban hivatám az tanácsbeli uraimat, az kiket kaphaték és hogy eljövén Bodnár Gergely uram ő kegyelme jelenlétében ő felségének három inasi előtt mondá Gáspár János uram: Mondja kegyelmed Alvinczi uram. És Alvinczi uram, elkezdvén, mondá: Urunk ő felsége kegyelmeknek minden kegyelmességét ajánlja és azt üzené meg általunk, hogy felet-

tébb csudálkozik rajta, mi az oka, hogy minden ily drága városunkban; de azt sok discursusokból feltalálta ő felsége, hogy mind kegyelmetek az oka, holott az bort is oly drágán adatja kegyelmetek, az kit soha senki nem hallott Kassán és az is olyan, mintha valami löre volna, ugymond, sőt minden hamisság dolgokat, mert hamis az bíró és hamis az tanács, miért nem limitálja el minden dolognak állapotját. Azért ezt üzente mostan ő felsége egyáltalában, hogy ha az bornak alább meg is nem kezdeti kegyelmetek iczjét, bizony maga kezdet korcsmát és más animadversiója leszen kegyelmetekre. Erre azután úgy hivatam kegyelmeteket, noha én eléggé mentegettem mindnyájunkat ő kegyelme előtt, mondván, hogy majd beszélgetek ő kegyelmeikkel és az mit végezzünk ő felségének tudtára adjuk. Kegyelmetek azért lássa, mit cselekedjünk, mert mostan periclitál egyszer valóban szabadságunknak nagyobb ága. Deliberatum unanimiter: Ő felségét meg kell találnunk, valamint s valahogy audientiát kell nyernünk és ő felségének könyörögnünk, hogy tartson meg szabad. és eleiben adni ő felségének minden nyavalyánkat, mert ez csak gonosz akaróinktól vagyon és eszében veheti minden honnét legyen V. A.¹ Al: P.² Azért inter duo mala, quia minus sit eligendum azt approbáván, az bort mégis szállítsuk alább, úgymint 33 denar iczét, pintet 66 dén.

1623. 25. *Februarii.* Fuit frequens amplissimus senatus et tota inclyta communitas. Dominus iudex proposuit: Im tegnapi napon, az mint az nemes tanács és község elvégezé, hogy én magam, Formunder urammal és harmadmagunkkal mennék fel urunk ő felségéhez az tegnapi üzenet felől, mi elmentünk és eléggé várakoztunk, de ugyan nem lón audientiánk, hanem sok szók után Gáspár János kijövéen urunktól, mondá: Az kegyelmetek resolutióval nem contentus urunk ő felsége, hanem egyáltalában azt kívánja, hogy 64 denár legyen pinti az bornak, mert megérté Timoteustól urunk, hogy elegendő bort vehetne 60 frton itt Kassán; mert ha nem cselekszi kegyelmetek, bizony egyáltalában három helyen tétet korcsmát fel. Sőt azt is kívánja, ugymond, ő felsége, hogy minden marhának, buzának és kalmárarurak is az árát mi limitáljuk és még ma in scriptis beadjuk ő felségének, mert ezt az ország eleiben akarja adni. Azért kegyelmetek lássa, mit cselekedjünk, holott eléggé búsulunk, hogy sem audientiánk nem lehet és immár hamis az nevünk is. Ad haec dominus tribunus plebis solenniter indicavit: Tegnapi napon estve látván, hogy gyertyám égett házamban, estve feljöve Mikó Ferencz uram István deákkal és ottan egy italt hozatván, kezdém az tegnapi állapotot beszélgetni, hogy ilyen utálatos és gyalázatos szót ütöttek bíró uram és tanács fejéhez Alvinczi uram követsége által. Mikó uram megesküvék, hogy ott benn volt, hogy ő felsége üzent, de azt nem mondta bíró uram felől, sem az tanács felől, és nem igazat mondott Alvinczi uram szemére is terítem, ugymond, Pap György, jöjjön fel kegyelmed holnap hozzám, szemében

¹ Waranay András.

² Alvinczi Péter.

megmondom, nem urunk szavát szólta; hanem az kalmárok felől mondta ő felsége, hogy hamisak és nem igazak, mert mindent drágán adnak.

1623. 19. *Aprilis*. Dominus iudex proposuit. Alvinczi Péter uram üzene egy szolgájától, hogy engedném meg, hogy az kavaczanyiakkal az tilalmasban valami tizezer karót csináltathatna. Én erre semmi választ nem adtam, hanem hogy az nemes tanácsnak hírré teszem és válasza leszen ő kegyelmének. Ad haec deliberatum: Megengedik ily okon, hogy ő felségénél ő kegyelme is annál kedvesebben szolgálhasson. Tizenkétezeret adnak.

1623. 29. *Maii*. Item az ujfalusi predikátor felől, mivelhogy immár egynehányszor maga elbúcsuzott, sőt senkivel semmit sem gondol, hanem az predikáló székéből is rútol megszidogatja őket, fattyú, kurváknak, minek. Azért az ujfalusiak supplicálnak, hogy találjon módot az nemes tanács, hogy menekedhessenek meg tőle, mert egyáltaljában nem kívánnák többé való maradását. Deliberatum: Alvinczi uramat meg kell találni es ugyan meg kell mondani, hogy egyáltaljában ő kegyelme küldje el, mert az nemes tanács sem szenvedt többé.

1623. 2. *Junii*. Item az mely levelet küldtünk volt Boczkainé asszonyomnak Alvinczi uram intercessiójára, az minemű választ irt az asszony reá, adjuk olvasni Alvinczi uramnak. Deliberatum: Méltó, hogy communicáljuk ő kegyelmével.

Közli: KEMÉNY LAJOS.

WESSELÉNYI FERENCZ NÁDOR ELLEN IRT PASQUILLUS.

Kassa város 1654-ik évi jegyzőkönyvéből:

»Die 4. Martii. Attestationes ad gratiosam illustrissimi domini comitis generalis requisitionem contra Joannem Egeressy legitime exactae.

De eo et super eo: Mít hallott az tanú Egeressy János szájából az *pasquillusok* dolgában.

Testis Nicolaus Borbély annorum circa 30 fide mediante fassus: Hitem s jó lelkem-isméreti után mondom, hogy én Egeresitől magától az pasquillusok dolgában semmit sem hallottam, hanem Polánkay Mihály uramnak volt egy János Diák nevü diákja, az ki itt az városban sebben esvén, gyógyítása végett hozzám igazítatott. Nálam létében azért láttam, hogy Egeressy uram kétszer vagy háromszor jött azon deákhöz és valami levelecskéket adott neki leírásra, sugván egymással, de nem láthattam egyebet benne, hanem csak az titulusát, mely ilyen volt: *Pasquillus*; azt is csak alig láthattam meg, mert mihent vévén eszében azon deák, mindjárt elrántotta az asztról s eldugta. Annakutána kigyógyulván valamennyire az sebből azon deák, mondá: Szintén eluntam már magamat, menjünk ki egykevéssé az mezőre. Melyet megcselekedvén, mondá sétálás közben azon deák: Vaj, mely szép dolgokat olvasok én majd, s olvasni kezdé amaz rút, mocskos pasquillust generális uram ő nagysága, Hatvany uram, Sós Gábor és valami aranylánc felől etc.; melyet hallván, mondék: Valaki az oka, megbusul érette, mert ez rút állapot. Kezemhez penig

semmiképen nem keríthettem, mert igen féltette azon deák, hanem ezt, az melyet im beadok, az szállásomon találta felejtteni.«

1655. deczemb. 2-án.

Attestationes ad gratiosam requisitionem illustrissimi domini comitis palatini Francisci Vesseleny etc. legitime exactae:

De et super eo: 1. Tudja-e, látta-e, hallotta-e az tanu, hogy Egeresy János irta volna az *pasquillust* palatinus urunk ő nagysága felől generalisságában, és ha látta-e azon írást, és ha ugyan Egeresy János kezeirása volt volna? 2. Tudja-e, látta-e és hallotta-e az tanu, hogy holott irta volna Egeresy János az *pasquillust*, mely helyen és ki házánál? 3. Hallotta-e az tanu és látta-e mikor, irta, és kitől hallotta volna, hogy ugyanazon *pasquillus* lött volna?

1. testis. Egregius Nicolaus Fejér, annorum circa 43. fide mediante fassus est: Tudom nyilván, hogy egyidőben egy szálláson levén Egeresy Jánossal Ternyey Istvánnál, oda találta jönni Csanálosy Pap János és noha valóban meg volt hagyva, hogy sem én, sem más ne nyuljon Egeresy János írásához, mindazon által felnyula Pap János az almáriom feliben s véve valami papirost alá, a melyet megtekintvén, láttam szememmel, hogy palatinus urunk ő nagysága ellen való *pasquillus*, a mely Egeresynek maga kezeirása volt s kétség nélkül az első *maculatorium* volt, mert egynehány versek ki voltak vonva; melyet eszében vevén Ternyeiné Lovas Katha, kiragadta Pap János kezéből s eltette, valóban haragudván reá, hogy hozzányúlt Egeresy János írásához.

2. testis. Joannes Léway alias Szabó, annorum circa 30. fide mediante fassus est: Igy tudom az dolgot, hogy midőn Szilágyi István uram néhai Lángh János árvája házában lakott volna, bé találta szólítani, hát ott ír Egeresy János, s kérdvén, mit ír kegyelmed öcsém uram, melyre azt felelé: csak holmit. Félre híván osztán engemet Szilágyiné, monda: az *pasquillust* írja s igazítja, a mi nem jó benne, de még az utczákon is eleget elhánytak már benne. Minemű *pasquillust* írt légyen penig, nem tudom, hanem azon nap ismét oda menvén, hallottam, hogy Egeresy János palatinus urunk ő nagysága ellen való *pasquillust* olvasta, még Szilágyiné is olvasta.

(1655. die 2. Decembris. Kassa város jegyzőkönyve.)

Közli: KEMÉNY LAJOS.

GYÖNGYÖSI MURÁNYI VENUSÁHOZ.

Verssegly »Mi a Poézis? és ki az igaz Poéta?« című elmélkedésében (Budán, 1793), a rímes verselést hibáztatva, a 29. lapon, Gyöngyösi Murányi Venusának 1664. évi kiadásából példaképen idézi a következő versszakot:

A' melly tágasság van az ég 's a' föld között
Lakó helyt magának a' Hír ottan szerzőtt,
Füile előtt semmi úgy el nem rejtözött,
A' melyet megtudni innét nem érkezött.

S azután ekként folytatja:

»Ezen gondolatot a' természeti¹ magyar beszédben így fejezzük ki:
»A' Hír ama' tágasságban« szerzőt magának lakóhelyt, mely az Ég és Föld között vagyon. Semmi olly titkon nem történhetik, a' mit ő innen ki nem kémlene.«

»A kolosvári herélő, a' ki Murányi Venust 1702. esztendőben kiadta, 's a' kit azután a' többi nyomtatók is követtek, ezen szókban: *szerzőt, rejtőzött, érkezött*, az orthographiát rosszalván, mivel már akkor így kezdők iratni: *szerzett, rejtezett, érkezett*, és erre nézve az első szóhoz *között* más hasonló hangú szókat keresvén, halhatatlan Gyöngyösinek szép gondolattját, ismét az egy hangegyeztetés kedvéért, fogytig meg rontotta, midőn azt ekképen megváltoztatta:

A' mely tágasság van az ég 's a' föld között,
Lakására a' Hír ide *felköltözött*.
Semmi rejtekében úgy nem *tekerzőzött*,
Kit a' Hír nem tudott, 's reá nem *feddőzött*.

Valahány szó, mely a' kolosvári kiadónak agyvelejéből származik, annyi szentségtörés, annyi mérgefórasztó kábaság!«

Eddig Verseghy.

Azt gondolná az ember, hogy ezen erélyes figyelmeztetés után, a későbbi kiadók helyre igazították »a kolosvári herélő« önkénykedéseit. Fájdalom, ez nincs így. Megvan a »mérgefórasztó kábaság« Dugonics kiadásában (három évvel Verseghy figyelmeztetése után), sőt még a Toldyében is (1864. 38. l.), pedig ez utóbbi, a cím lap szerint, állítólag »az eredeti kiadások alapján« készült.

A Murányi Venus I. kiadása (Kassa, 1664.) egy példányban van meg Budapesten. Jó dolgot művelne a Franklin-Társulat »Régi Magyar Könyvtára,« ha ezt mielőbb sorra kerítené.

Sz. K.

ARANY JÁNOS KÉT LEVELE ABONYI LAJOSHOZ.

I.

Pest, aug. 21. 1863.

Kedves öcsém!

Igéretem szerint becses novellája tiszt. díját idezárva nem késem küldeni; a menyinyit előttem Simonfi Kálmán említett kegyed kívánsága felől. — Múlt félévi budgetem szerint többet is adhattam volna, de az inség és szárazság nem csak a gazdákat, hanem a szerkesztőket is érte, s ezek közt engem is nagyon érezhetőleg.

Becsés dolgozatát máskor is elvárva, maradok

szíves jóakarója

Arany J.

Kívül: Tekint. Márton Ferencz úrnak Szolnok-Abony.

Küldi a »Koszorú« szerkesztősege.

¹ Ma *természetes*-nek mondanók.

II.

Pest, nov. 22. 1864.

Kedves öcsém uram!

Vévén sorait, miután most éppen jött be néhány forint, sietek azt elküldeni, míg más valaki igényt nem formál reá. A háromszázhatvan forintról tessék újra egy kis elismervényt küldeni: hogy számadásomhoz mellékelhessem.

Egyszersmind idezárok egy alapító levelet: tessék betölteni, aláírni és nekem azonnal visszaküldeni, hogy a nov. 30-án tartandó gyűlésre bejelenthessem. Természetes, hogy mint kötelezvénynek, nem írói álnevét fogja aláírni, és ha lehet egy vagy két láttamozó, a sem árt.¹

Fogadja tiszteletemet és szíves jó kívánatomat az »új élethez!«
Maradván

igaz tisztelője
Arany János.

Közli: GYÖRE JÁNOS.

¹ Házasságához.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. II. III. kötet. A Kasszeli alapítványból kiadja a Kisfaludy társaság. Budapest, Franklin társulat.¹

Most, midőn Péterfy tragikus eltűnésének csapása többé már nem nyugözi élvezőinek lelkét, az ő elvesztése azonban még mindig szomorúsággal illet: megítélésének mértéke lassankint kibontakozik azokból a gyöngéd és érzelmi szálakból font kegyeletből, a melybe a martírium dicsósége az ő alakját és munkásságát szőtte. Elégge nem méltányolható esemény esztetikai irodalmunk ritka jelenségei közt, hogy műveit összegyűjtették sé ezt a munkát oly lelkes és kiváló érdemű főre bízták, mint még a sirontúl is odaadó, hű barátjára. A mit életében sohasem remélt, most összegyűjtve, esztetikailag rendezve fekszenek előttünk művei. Életében gondolkodásának és érzésének nyilvánulásait csakis mint szórványos jelenségeket élvezhettük és azok némelyike, mint a görög műveltség és gondolkodás fejtegetése, Dante, Kemény, Eötvös, Széchenyi essayi tünevényes jellegükkel leptek meg. Most teljes egészében lép elénk és a beavatottnak drága, kábító kincseket kínál, a bírálónak aránytalan nagy anyagot nyújt az elmélkedésre.

Péterfy gondolkodásában és érzésében, mivel e kettő elválaszthatatlanul egyesült benne, kivált a metafizika és a kitartó szemléletből eredő tapasztalat eredménye nyilvánul, a melyet az érzelem nemessége zománcoz be. Metafizikus és esztetikus lélek. E kettő nélkül megértését is alig kisértethetjük meg. Nála az igazság: a lényeg, mindenekelőtt egyoldalú, metafizikus jellegű, s annak természettudományi mivoltát nem kutatja, az nem érdekli s bár kiméletesen teszi, de megveti. Mintegy emeletről tekint le a modern természettudományi kísérletekre s nem érzi, mint hatják át kutatásai a dolgok mivoltát, s mint alkotják a lényegét, s a tényeknek belső jelenségeit. Nem bírja leküzdeni metafizikus hajlandóságát, hogy érte a természettudományok igazságát is elismerné, mint olyat, mely a jelenségek egyik rugója, sőt a legtöbb esetben belső lényege, természete. És ez különbözteti meg őt legfőbbképen Tainetól, a kivel minden áron összehasonlítják. Még ott áll, hol ezt az irányt Molière orvosával hasonlítják össze és a természettudomány imminens beavatkozása a modern tudományosság és művészet fejlődésére előtte idegenszerű s innen ered, hogy e törekvésben sokszor a pathológiát, az orvosi tudományt, mi több csakis a laboratóriumot látja. Ezt pedig esztetikai elbírálásra,

¹ Az I. kötet ismertetését lásd a XI. évf. 489. lapján.

vagy éppen művészi tárgynak elfogadni idegenkedik. Ez az ő szemében mélyen alárendelt jelenség, a melyet a művésztől szelid kézzel el akar háritani. A fő a metafizikai igazság, mely kívülről közeledik a tünemények ismeretéhez, de a magasból: az eszmék országából táplálkozik, az aeszthetikai valóság, mely pszichológiailag nyilatkozik meg, a cselekvés mivoltát alkotja. Ez a két tényező nálunk ritkán látott szépségben nyilatkozik meg irataiban. Igazi szép, nemes, valódi görög lélek. Egyszerű és egységes fejtegetéseiben nagy és nemes tapasztalatait is kimeríti és gondolkodását érzékivé teszi, gazdag képzeletből merítve költői képeinek mély tűző csillogást kölcsönöz. Tapasztalatainak köre pedig a lélektani igazságok, a művészeti jelenségek alapos ismerete és a filozofusok tételeinek tudása. Első rangu psychologus, ki a lélek ismeretét először saját gazdag benső életéből, az emberek élénk szemléletéből és az igazi költők tanulmányából merítette. Mint filozofus is kiválóan aeszthetikus. Nem fog tárgyához, míg azi át és át nem érezte, kiforrott érzelmeinek világánál meg nem forgatta, azok nemességét ki nem próbálta s csak akkor írja le. Így hagy nyomot minden gondolatában érzelmeinek nemessége. Mindenkorra magukon viselik sokat érző lelkének bélyegét és ezért mindig élvezhető, alig elavuló becses munkákat adott. Néha tisztán látjuk ez érzelmeket, midőn nemzeti, faji és emberi érzésünk titkosabb vonásait írja le, vagy egy hasonlattal világít meg, máskor divinatorikusan hallucinál, mintha Dante maga mondaná tollba gondolatait, majd az író szavával szóltában, mintha Széchenyi leiki hangulatának rezgési görbéit észlelnők, majd megkapó és dallamos szavakban állítja élénk egy egy költött alak belső szenvedélyeinek hullámzását. Nagy volt ereje, hogy a múlt érzéseit, küzdéseit a maga valóságában állítsa élénk, vagy az ironak lelki fogyatékait bírálva, azoknak titkos intencióit kihüvelyezze (Görgei).

Érzelmi és gondolatvilága egységesen jelenik meg előttünk és reá, mint aeszthetikusra, el lehet mondani, mit Danteről mond, de a mi minden nagy művész sajátossága, hogy működésének formája személyes, utánozhatatlan: eposz, confessio, tanköltemény, s ezek egyike sem, hanem mind, sőt még ennél is több, még pedig idealis valóság. Iratai tényleg vallo-mások s lírai jellegűek. Van hite ahhoz, a mit ír, még ha rábeszélésre ír is s szavaiban ennek a hitnek, e meggyőződésnek ad kifejezést. A doktrinák, melyeket aeszthetikája kifejt, saját lelkének viszhangjai, s nem ad más, mint a mit igaznak s egyuttal szépnak fölismert. Mint kiváló stilista, mindenkor elérte azt a sikert, hogy e doktrinákat világosan és szobor-szerű szabatossgal körülhatárolva, tudja élénk állítani.

Rendkívül fogékony az emberiség nemes kultúrtörékvései iránt, s bár azoknak némelyikéről alig beszél, sikerül objektive a tények igazságát kihüvelyeznie. (Széchenyi, Görgei, Taine, Ranke, Macaulay, Carlyle.) Történeti érzéke fenkölt és megható, bár kevésbé merítette ki. A történeti tények jogi oldalát, vagy socialis megvilágítását mellőzi, mintha aeszthetikus érzéke ettől távol tartotta volna. De nem is adódott alkalom, hogy történeti tárgyat mélyebben kimerítsen. A múlt nála nem a tények dokumentálása, hanem azok meglelkesítése, megérzékítése, mi által mintegy drámai-lag gördül le szemünk előtt.

Analysise eredeti és kimerítő. Tanulmányai egységessé forrtak össze lelkében s bár sohasem árul idegen gondolatot sajátjaként, mindenkor kiviláglik egyéniségének bélyege. Határozottan ritka egyéniség, mely kedvezőbb viszonyok között irányát szélesebben érvényesíthette volna s gondolkodásunk fejlődésében mélyebb medret vájhatott volna. Fejlődésünk egység nélkülisége, sokszor iránytalansága vagy százfelé huzása nagy gátul szolgált arra, hogy nagyobb tért hódítson magának, avagy hogy iskolát alkosson. Nemessége, előkelősége, világossága azonban mindenkor meghatja az olvasót és fölfogása hasonló tárgyú kutatások alkalmával el nem mellőzhető. Sovány, de ritka eredménye egy küzdelmes életnek és hatalmas munkásságnak, melyet nem szabad elborítani a jövőendő fogalom- és érzelmhullámzásoknak.

MORVAY Győző.

Dugonics András életrajza. A Dugonics-társaság jutalmával kitüntetett pályamunka. Irta: *Prónai Antal.* Szeged 1903.

A lezajlott 1903. esztendő a mi tudományunk, az irodalomtörténet terén, a mi a mennyiséget illeti, nem mondható túlságosan eredményesnek: mindössze két önálló irodalomtörténeti monografia jelent meg a könyves-piaczon. Az egyikről, Császár Elemér Versegly-életrajzáról, Közleményeink egy későbbi füzete számol majd be, a másikat, Prónai Antalnak Dugonicsról szóló monografiáját, a következő sorokban ismertetjük.

A 15 éves életrajz annak a pályázatnak az eredménye, melyet a szegedi Dugonics-társaság tűzött ki Szeged város híressé vált fia életrajzának a megírására. Dugonics András valóban megérdemli, hogy szülővárosának polgárai megírassák és kiadják életének történetét, mert Dugonics nemcsak gondos ápolója volt a népies nyelvnek és műveiben Szeged népének erőteljes nyelvét, törülmetszett szólásait, közmondásait őrizte meg, hanem kétségkívül legjelentősebb írója is a tiszamenti városnak.

Prónai derekas, becsületos munkát végzett, műve gondos kutatás eredménye. A földadat nagyon is megérdemelte a reá fordított fáradságot, mert Dugonics Andrásnak tudományos fölfogás, elfogulatlan bírálat alapján, vonzó formában megírt életrajzát mindeddig nélkülözötte az irodalomtörténet. Mindazonáltal már nem egy dolgozat jelent meg Dugonics életéről, s ezek az életrajzok, bár egyikük sem felel meg a tudományos életrajz követelményeinek, mégis mintegy rávezették szerzőt arra a csapásra, melyen eljuthatott céljához, a tudományos életrajzhoz.

Dugonics életének adatait nagyrészt saját maga őrizte meg naplói-ban és följegyzéseiben, de, mint minden életrajz, a kellő tárgyilagosság nélkül szűkölködik s rászorul a szigorú ellenőrzésre és javításokra. Ezt a nagy adathalmazt, melybe csak az időrend hozott egy kis kerekdedséget, az eddigi életrajzírók (Karácsonyi Krizosztom, Endrődi Sándor, Hahn József stb.) kibővítették, de sem teljesen ki nem egészítették, sem rendszerbe nem foglalták. A nyersanyag földolgozása Prónaira maradt, s jó lélekkel mondhatjuk, nem ez volt a munka könnyebb fele, mert a tévedéseket kijavítani, a hiányokat pótolni, végre az egészet egységbe fog-

lalni és a megfelcő formába önteni nem csekély fáradsággal járt. Fel kellett kutatnia nemcsak a piarista rendházak névkönyveit, feljegyzéseit, constitutiói, hanem utána kellett néznie különböző levéltárak okiratainak is, hogy egy-egy adattal gazdagíthassa, kiegészíthesse Dugonics életének történetét.

A kép azonban, melyet így Prónai Dugonicsról megrajzol nem egészen teljes. Igaz ugyan, hogy életének adatai áttekinthető csoportosításban, szép egymásutánban rendezve állanak előttünk, de ma már nem elégszünk meg avval, hogy a monografiáról kedves költőjének életet folyását bármily részletesen is feltárja, nemcsak az érdekel bennünket milyen külső hatások alatt írta műveit, hanem az is, hogyan fejlődött, alakult meg a költő lelki világa. Azt hisszük, hogy nem csalódunk, ha e mulasztás okát Prónai írói egyéniségében, tudományos módszerében keressük: sokkal tárgyilagosabb, sokkal inkább ragaszkodik a tényekhez, semhogy e tényekből merészebb következtetéseket merne vonni arra a lélekre, mely e tényeknek részint okozója, részint eredője volt, ennél fogva e rajzban Dugonics lelki világára csak gyéribb világosság jut mint a mennyi megilletné. Pedig a kérdés, miképen alakult meg lelki világa jellemének nem épen rokon vonásaiból, annál is érdekesebb az irodalom kedvelőjére nézve, mert művei annyira magukon hordják egyéniségének bélyegét, hogy Dugonicsban az író nem lehet elválasztani az embertől.

Dugonics művei méltatásánál már inkább használható források állottak szerző rendelkezésére. Meglátszik, hogy gondosan elolvasott mindent, a mit csak Dugonics műveiről írtak, de függetlenségét itt is megőrizte s eredeti felfogással fejtegeti Dugonics műveit. Csak az a kár, hogy sokkal kevesebb tért szentel Dugonics műveinek a méltatására, mint a mennyit jogosan vártunk. S ez a hiány annál jobban érzik, mert Dugonics munkáit ma már legfőljebb csak az irodalomtörténettel hivatás-szerűen foglalkozók ismerik, másfelől pedig a szerző avval, a mit e nembn élénk tár, egyszersmind kétségtelen jelét is adja hivatottságának, megbizonyította, hogy az efféle aesthetikai fejtegetésekre megbízható ítélete s helyes érzéke van. Azok a fejezetek, a hol Dugonicsot mint drámai költőt és regényíró-t jellemzi, nemcsak a szerző történeti felfogására vetnek jó világot, hanem teljes elfogulatlanságára is: fölismeri, mi volt Dugonics nagyságának igazi alapja, de nem azonosítván magát hőseivel, a méltatást nem viszi túlzásba.

Így helyesen jelöli ki Dugonics állását az irodalom fejlődésében és tisztá nevet biztosít magának is az irodalomtörténet munkásai között.

—NÓ.

REPERTORIUM.

- Ábrányi Emil* költeményei. *Ism.* I + T. *Uj Idők* 51. sz. — V. Ország Világ 1904. 4. sz.
- Ambrozovics Dezső* költeményei. *Ism.* Sz. *Budap. Hírl.* 327. sz.
- Andor József.* Két világ között. *Ism.* *Uj Idők* 53. sz. — b. j. *Kath. Szemle* 190. sz.
- Barcsa János.* A protestánskori magyar irodalom. *Debreczeni ref. tanítóképző értes.* 1902/3. 18—67. l.
- Bárd Miklós,* *Bacsó Pál.* *Ism.* *Erdős Renée Jövendő* 1904. 4. sz.
- Bárdos.* Tessedik Sámuel. *Szarvasi Lapok* 45. sz.
- Bársony István.* *Visszhang.* *Ism.* b. j. *Kath. Szemle* 1904. 198. l.
- Bársony István* A rabkirály szabadon. *Ism.* I + T. *Uj Idők* 51. sz.
- Bayer József.* Egy »Bánkbán«-tárgyu német dráma és magyar színlapjai. *Philol. Közl.* 1904. 141—149. l.
- Békey Imre Gábor.* Az életviszonyok hatalma. *Ism.* b. j. *Kath. Szemle* 1904. 196. l.
- Berczik Árpád.* A magyar színműírók egyesületéről. *Magy. Nemzet* 8. sz.
- Berta Iona,* *Katona* »Bánkbán«-ja. *Nemz. Nőnevelés* 435—453. l.
- Biró Márton* naplója. *Közl. Hornig Károly br.* 1903. *Ism.* *Petrássevich Géza.* *Alkotmány* 1904. 25. sz.
- Bródy Sándor.* Apró regények. *Ism.* b. j. *Kath. Szemle* 1904. 200. l.
- Császár Elemér,* *Verseghy Ferencz* élete. *Ism.* *Váczy János. Századok* 1904. 70—75. l. — *Londesz Elek. P. Napló* 1904. 28. sz.
- Csiky János* Egy magyar lantkönyvről. *P. Hírl.* 343. sz.
- Czeizel János.* *Klopstock* hatása *Kazinczyra.* *Philol. Közl.* 20—33. 127—141. l.
- Czöbel Minka.* *Opálok.* *Ism.* V. *Hét.* 47. sz.
- Domonkos István.* Az élet hullámain. *Ism.* —yn. *Alkotmány* 298. sz.
- Domokos László,* *Szomorúság.* *Ism.* V. *Hét* 47. sz.
- Dózsa Endre.* *Cine Mintye.* *Ism.* b. j. *Kath. Szemle* 1904. 195. l.
- Erdősi Károly.* Ősi erények. *Ism.* *Ravazdi. Magy. Állam.* 287. 288. sz.
- Farkas Imre.* Volt egyszer egy leány. *Ism.* V. *Hét* 47. sz.
- (g.) *Ujabb elbeszélők és poéták.* *Máramar. Lapok* 45. sz.
- Gárdonyi Géza.* Az a hatalmas harmadik. *Ism.* b. j. *Katholikus Szemle* 1904. 196. l.
- Geöcze Sarolta.* A mai irodalom. *Hazánk* 1904. 15. sz.
- Gopcsa Endre.* Az apostol. 1902. *Ism.* *Pap Ferencz. Philol. Közl.* 153. l.
- Grósz Géza.* *Mikes Kelemen. Csákova és vid.* 48. sz.
- Hegedűs Sándor ifj.* Az összerelem. *Ism.* b. j. *Kath. Szemle* 1904. 198. l.
- Heltai Jenő,* *Kiss József.* (Képpel.) *Orsz.-Világ* 49. sz.
- Herczeg Ferencz.* *Pogányok.* *Ism.* i. *Bud. Szemle* 117. köt. 137—140. l.
- Herczeg Ferencz.* *Magyar színműirodalom.* *Az Ujság* 1904. 9. sz.
- Horkay Elemér.* *Aranysujtás.* *Ism.* *Dr. Serédi Jenő. Borsod-miskolczi Hírl.* 45. sz.
- Huszár Vilmos.* A francia irodalom hatása a magyarra. *Urania* 12. sz.
- Jankovich Marcell.* *Költemények.* *Ism.* *Vasár. Ujs.* 49. sz. — T. R. *Uj Idők* 53. sz. — *Kumlik Emil.* *Nyugatmagy. Híradó* 278. sz.
- K. N. J. Zágoni* *Mikes Kelemen* levelei. *Háromszéki Híradó* 38. sz.
- Kardos Albert.* *Csokonai mécénásai.* *Budap. Hírl.* 349. sz.

- Kiss Arnold.* A pap hárfája. Ism. I. R. Uj Idők 1904. 3. sz. — Szil. Az Ujság 1904. 11. sz.
- Kiss Ernő dr.* Vörösmarty szelleme. Szépirod. Kert 2. sz.
- Köbor Tamás.* Az élet ára. Ism. Szini Gyula. Hét 52. sz.
- Köbzi János.* Zrinyiász. Ism. Császár Ernő. Philol. Közl. 1904. 59. 1.
- Krüzseleyi Erzsike. (Magyar Bazár után). Visói Hirl. 1. sz.
- Lippich Elek* költeményei. Ism. Szilágyi Géza. Az Ujság 1904. 3. sz. —
- Várad Antal. Orsz. Világ 1904. 2. sz. — y. Hét 1904. 3. sz.
- Madarász Flóris.* Herczeg Ferencz. Kath. Szemle 1904. 40—63. 1.
- Malonyay Dezső.* Katóka kegyelmes asszony. Ism. b. j. Kath. Szemle 1904. 199. 1.
- Marmorstein Arthúr.* Temesvári Pelbárt egy példájának eredetéhez. Philol. Közl. 1904. 50—54. 1.
- Móricz Zsigmond.* Gyulay Pál hazafias költészete. Az Ujság 1904. 3. sz.
- N. L. Bajza Józsefről. Alkotmány 1904. 26. sz.
- Nógrádi László.* Lázadók. Ism. b. j. Kath. Szemle 1904. 193. 1.
- Petelei István. P. Napló 1904. 30. sz.
- Péterfy Jenő* összegyűjtött munkái. III. köt. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 1904. 149—151. 1.
- Prém József.* A nagy Pálhalmi fia. Ism. b. j. Kath. Szemle 1904. 193. 1.
- Prónay Antal.* Dugonics András életrajza. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 1904. 57. 1.
- Radó Antal.* Énekek a hazáról. Történetek. Ism. P. J. Hazánk 288. sz.
- Rákos István.* Úton, útfélen. Ism. Vasár. Ujs. 47. sz.
- Rimeg Ödön.* Újabb lyrikus költemények. Ism. (Szg). Székelység 155. sz.
- Rossa Ferencz.* Kis János irodalmi jelentősége. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 1904. 166. 1.
- Rosty Kálmán.* Magyarok Nagyasszonya. Ism. Erdélyi. Magyar Állam 278. sz.
- Sebestyén Károly dr.* A magyar szerzők. Hét 1904. 3. sz.
- Sebők Zsigmond.* Pusztai élet. Ism. L. Budapest. Hirl. 334. sz. — yn. Alkotmány 298. sz.
- Simai Ödön.* Gyöngyösi Kemény Jánosának egyik ismeretlen kéziratáról. Philol. Közl. 1904. 33—44. 1.
- Somfai János* elbeszélései. Ism. r. Torontál 286. sz.
- Szász Ferencz.* A történeti anyag bírálata az Ember Tragédiájában. Székely Nemzet 167—173. sz.
- Széchenyi István gróf.* Személynyek műveiből. Monorkerületi Lapok 2. sz.
- Szentgyörgyi Ödön.* Garay János. Alkotmány 270. sz.
- Szomaházy István.* Két cigaretté között. Ism. W. P. Uj Idők 49. sz.
- Tábori Róbert.* Mesevilág-álomország. Ism. L. K. Uj Idők 52. sz.
- Tarcsay György.* Szent Margit legendás könyve. Ism. J. Magyar. Állam 292. sz. — P. I. Kath. Szemle 1904. 224. 1.
- Tarcsai György.* Masolino. Ism. b. j. Kath. Szemle 1904. 194. 1.
- Tompa Mihály* három kiadatlan költeménye. Közli Ruttkay Gyula. Torontál 17. 18. sz.
- Tompa* két kiadatlan költeménye. Rozsnyói Híradó 46. sz.
- Tróznér Lajos.* A magyar nép jellemvonása népköltészeti termékei alapján. M.-Vásárhelyi ref. koll. értes. 1902/3. XVI—XXXI. 1.
- Tulsek Anna.* Az édes otthon. Ism. K—n. Uj Idők 52. sz.
- Vári Dezső.* Egy asszony. Ism. b. j. Kath. Szemle 1904. 191. 1.
- Vértessy Jenő.* Nádasdy Ferencz mint író. Századok 1904. 47—57. 1. és Magyar. Állam 24. sz.
- Wolfner Pál.* Meddő küzdelem. Ism. N. E. P. Napló 334. sz. — I + T. Uj Idők 51. sz. — Ignotus. Hét 52. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. Tizennegyedik kötet. 1904. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXIV. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Célja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizenharmadik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizennegyedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából boesáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXII. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, feltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gondal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részeket kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXIV. kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának
megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXIII. évfolyam. A Magyar
Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából
szerkeszti *Simonyi Zsigmond*.

A Nyelvőr a haladó tudománnyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvé ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdettől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.